

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 3. veljače 2011., godište XIII, broj 302

The Future
NILE

T. MATASOVIĆ: KAD VLAST ŠAMARA
S. ANDRIĆ: PRILOG KONFLIKTU RIJEČIMA
TEMAT: S ONU STRANU SCHENGENA

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 47

DRUŠTVO

Kad vlast šamara (majmuna)

Trpimir Matasović 3

Prilog konfliktu riječima

Stanko Andrić 4

Četnik, a ne radnik

Boris Postnikov 5

Pred zakonom Davor Rodin 6

Razgovor s Ivonom Grgurinović i

Marijanom Hameršak

Jelena Ostojić

i Boris Postnikov 8-9

KOLUMNA

Izazovi tuniske Jasminske

revolucije Biserka Cvjetičanin 7

Eneja na vratima

Neven Jovanović 46

FILM

Bogohulni prorok

Darko Milošić 10-11

SOCIJALNA
I KULTURNA
ANTROPOLOGIJA

Beowulfiana od Tolkiena do

Zemeckisa

Miranda Levanat-Peričić 12-13

VIZUALNA KULTURA

Dobre ideje i namjere

Silva Kalčić 14-15

Zaustavljeni trenuci jednog

vremena Aida Abadžić Hodžić 16

TEMA BROJA: S onu
stranu Schengena

Vodič kroz europsku demokraciju

Jelena Miloš 17-18

Europska unija kao neoliberalna

tvorevina Mate Kapović 19-20

Europska monetarna monetarna

politika i demokracija

Marko Kostanić 20-21

Zajednička agrarna politika

nejednakosti

Mario Kikaš 22-23

Europski fondovi: što, kako i za koga

Ivona Grgurinović

i Ruža Lukšić 23-24

Fajrunt za hrvatsku brodogradnju

Jovica Lončar 25-26

Europska unija, neizvjesni rad i

fleksigurnost

Juraj Katalenac 27-28

Obrazovanje u EU između tržišnog

i javnog dobra

Andrea Milat 29-30

Ujedinjeni u različitosti?

Nikola Vukobratović 31-32

KAZALIŠTE

Linije, mlinovi i bijeli krug mašte

Nataša Govedić 33

Razgovor s članovima grupe Šikuti

Machine Suzana Marjanić 34-35

KNJIGE

Oblak neznanja

Branko Malić 36-37

Dokaz intelektualnog poštenja

Jerko Bakotin 38

Dipl. Nitko i ništa

Martina Perić 39

Zagledan u pupak

Katarina Brajdić 40

Argentinska strip-sapunica

Bojan Krištofić 41

Nadilaženje etnologije kao

teoretskog okvira

Snježan Hasnaš 42-43

PUTOPIS

Obrana poezije Maja Klarić 44

POEZIJA

Papa Fridrih je bio kod lekara

Van Velis 45

7. ZagrebDox

Najavljeno sedmo izdanje ZagrebDoxa, međunarodnog festivala dokumentarnog filma, održat će se od 27. veljače do 6. ožujka u Movieplexu u Centru Kaptol. U osam festivalskih dana bit će prikazano 140 aktualnih svjetskih dokumentaraca u sklopu nekoliko već poznatih programa "Glazbeni globusi", "Kontroverzni Dox", "Happy Dox" i "Stanje stvari", ali i dva potpuno nova programa, "Majstori Doxa" i "Teen Dox". U "Majstorima Doxa" predstavljaju se najnoviji radovi slavni svjetskih dokumentarista, a "Teen Dox" donosi dokumentarce namijenjene tinejdžerskoj populaciji. Među najavljenim filmovima naći će se i oni koji su osvojili nagrade u Cannesu, Berlinu, Sundanceu, IDFA-i, kao i dva filma nominirana za ovogodišnje Oscare. Jedan je od njih film *Deponij* – riječ je o već nagrađivanom igranom dokumentarcu autorice Lucy Walker koji prati trogodišnje putovanje umjetnika Vika Muniza do najvećeg svjetskog odlagališta otpada smještenog na periferiji Ria de Janeira u Brazilu. Međunarodna konkurencija uključuje i na Cannesu nagrađenu ratnu priču iz Afganistana *Armadillo* u režiji Danca Janusa Metzja, zatim pobjednika DOK Letpiziga, poljski film *Djelci ljeta* Marte Minorowicz, višestruko nagrađivano hipnotizirajuće putovanje kroz noć u švicarskom filmu Jacqueline Zünd *Laku noć, nitko*, kao i prošlogodišnjeg pobjednika IDFA-e, nizozemski film *Medu zvijezdama* autora Leonarda Retela Helmricha koji je punih dvanaest godina slijedio indonezijsku obitelj u slalomima Jakarte. Regionalna konkurencija donosi čak dvanaest hrvatskih dokumentaraca. Među njima su novi filmovi renomiranih filmaša Gorana Devića, Miroslava Mikuljana, Petra Krelje te radovi mladih autora Davora Kanjira, Tončija Gačine i Darka Stankovića. Popratni programi obuhvaćaju nekoliko retrospektiva: filmove jednog od danas najznačajnijih dokumentarista Nicolasa Philiberta te retrospektivu Participant Medije po izboru Diane Weyermann.

Participant Media je u svijetu filma iznimno važna i utjecajna produkcijska kuća, specifična po tome što producira socijalno angažirane igrane i dokumentarne filmove, a neki od naslova u njihovoj produkciji su *An Inconvenient Truth*, *Darfur Now*, *Food Inc*. Uz spomenute, festivalski filmski program uključuje i nekoliko filmova nastalih u produkciji Factuma te program po izboru filmske kritičarke Diane Nenadić – riječ je o retrospektivi hrvatskih ratnih dokumentaraca.

Solidarnost
s egipatskim
narodom

Inicijativa za solidarnost s egipatskim narodom uputila je u petak, 28. siječnja, ministru Gorđanu Jandrokoviću zahtjev za najoštrijom osudom postupaka egipatske vlade zbog oduzimanja prava građana na slobodno okupljanje i prosvjede, oduzimanje prava na slobodu govora onemogućavanjem pristupa internetu i telefonskim mrežama, policijskog nasilja, masovnih i preventivnih lišavanja slobode.

U tekstu zahtjeva stoji i sljedeće: "Izražavamo solidarnost s ljudima koji se u ovom trenutku na ulicama Egipta bore za svoju slobodu. Potrebna je velika hrabrost kako bi ustali protiv nepravdi diktatorskog režima, svjesni da ih sam čin izlaska na ulice izlaže brutalnom policijskom nasilju i da riskiraju vlastite živote. Desetljećima već ljudi u Egiptu žive u izvanrednom stanju, lišeni elementarnih ljudskih i političkih prava, bez osnovnih sredstava za dostojan ljudski život. Takvo stanje je moguće samo uz aktivnu ili pasivnu podršku svjetskih vlada. Zato zahtijevamo od hrvatske vlade da javno najoštrije osudi postupke egipatske vlade i iskoristi sve

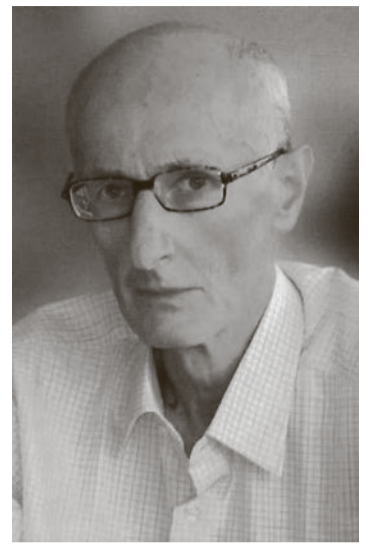
dostupne diplomatske i političke kanale kako bi se stanovnicima Egipta omogućilo pravo na izražavanje vlastite političke volje i zaštitila njihova osnovna ljudska prava".

World Social
Forum Dakar

Od 6. do 11. veljače u glavnom gradu Senegala održava se najveći antiglobalistički skup na svijetu. Na ovogodišnjem Svjetskom socijalnom forumu očekuje se između 30 i 50 tisuća ljudi, a među ostalima svoj su dolazak potvrdili i bivši predsjednik Brazila Luiz Inacio Lula da Silva te trenutni bolivijski predsjednik Evo Morales. Ovo je ujedno i jubilarni forum, pošto je od prvoga, održanog u siječnju 2001. u Porto Alegreu (Brazil) prošlo točno deset godina. Svjetski socijalni forum u Africi predstavlja jedinstvenu priliku da društveni pokreti razviju kritiku svjetskog kapitalizma s obzirom na tekuću krizu te da dođu do boljeg razumijevanja novih problema koji su pred nama. Forum 2011 bit će organiziran unutar globalnog konteksta koji je obilježen sve većom diskreditacijom neoliberalne ideologije. Financijskoj i ekonomskoj krizi prethodila je svjetska kriza hrane koja je na listu onih koji ne mogu doći do hrane dodala još nekoliko milijuna, dok je energetska kriza razotkrila granice modela koji se temelji na neobnovljivim izvorima. Povratak Svjetskog socijalnog foruma u Afriku ujedno je izraz solidarnosti internacionalnih pokreta s borbama i pobunama koje se ovih dana odvijaju diljem tog kontinenta. S jedne strane, Afrika je jedan od posljednjih bastiona neoliberalne politike, kakva je definirana washingtonskim konsenzusom, s druge strane, taj je kontinent mjesto konfrontacije između hegemonijskih moći koje žele zadržati svoj ekonomski, politički i vojni utjecaj, i novih pokreta na južnoj hemisferi. Istovremeno, Afrika je mjesto na koje se posebno odrazila financijska kriza, a globalno natjecanje za sirove materijale već je dovelo do krvavih sukoba.

Odlazak tamnog
glasnika

U Beogradu je poslije kraće bolesti u 62. godini umro pjesnik Novica Tadić. Tadić je rođen 1949. godine u selu Smriječnu kod Plužina u Crnoj Gori.

Gimnaziju je završio u Nikšiću, a potom upisuje Filozofski fakultet u Beogradu, gdje je apsolvirao na grupi za filozofiju. Objavio je pjesničke knjige: *Prisustva* (1974.), *Smrt u stolici* (1975.), *Ždrelo* (1981.), *Ognjena kokoš* (1982.), *Pogani jezik* (1984.), *Ruglo* (1987.), *Pesme* (1988., 1989.), *O bratu, sestri i oblaku* (1989.), *Ulica* (1990.), *Noćna svita* (1990.), *Kobac* (1990.), *Kraj godine* (1993.), *Napast* (1994.), *Potukač* (1994.), *Ulica i potukač* (1999.), *Nepotrebnih saputnici* (1999.), *Okrilje* (2001.), *Tamne stvari* (2003.), *Neznan* (2006.), *Lutajući oganj* (2007.). Za svoju poeziju dobio je brojne nagrade: "Ljubiša Jocić", "Milan Rakić", "Stanislav Vinaver", Zmajevu nagradu Matice srpske, Disovu nagradu, zatim nagrade "Branko Ćopić" i "Đura Jakšić". Pjesme su mu prevedene na engleski i francuski, a zastupljen je u mnogim antologijama srpske i svjetske poezije. Bio je urednik *Književne reči* (10 godina), *Vidika*, glavni i odgovorni urednik u Izdavačkoj kući Rad, kao i glavni urednik *Književne kritike*.

Horori u
Tuškancu

Filmovima *Umorna smrt* Fritza Langa i *Nosferatu* F.W. Murnaua, snimljenima početkom dvadesetih godina prošloga stoljeća, 31. siječnja, u kinu Tuškanac počeo je ciklus horor filmova u okviru kojega će se predstaviti neki od najzanimljivijih filmova tog žanra. Do 17. veljače prikazat će se petnaestak reprezentativnih horor filmova, od dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća do ponajboljih radova iz posljednja dva desetljeća. Na programu su, među ostalim, filmovi *Vampir* (1932.) Carla Theodora Dreyera, *Crna mačka* (1934.) Edgara G. Ulmera, *Baskervillski pas* (1939.) Sidneya Lanfielda, *Oči bez lica* (1959.) Georgesa

nastavak na stranici 47 –

KAD VLAST ŠAMARA (MAJMUNA)

**KAO I DEVEDESETIH GODINA PROŠLOGA
STOLJEĆA, IZRAVNI I NEIZRAVNI PRITISCI
DOLAZE IZ SVIH STUPOVA VLASTI, PA I IZ
NAJMOĆNIJE PARADRŽAVNE INSTITUCIJE,
UPRAVO U OSVIT PARLAMENTARNIH IZBORA,
A USMJERENI SU NA SVE TRI SKUPINE
MEDIJA – JAVNE, KORPORACIJSKE I NEZAVISNE**

TRPIMIR MATASOVIĆ

Jedno od obilježja tuđmanizma koje je, barem prividno, otišlo u ropotarnicu povijesti ubrzo nakon smrti Voljenog vođe (i privremenog odlaska HDZ-a s vlasti) jest i uplitanje vlasti u slobodu medija. Naravno, ne treba imati iluzija da je politika olako zaboravila stare navike, no, u vrijeme je Koalicijske vlade (one koja je, za razliku od današnje, to bila i *de facto*, a ne samo *de jure*) pritisak na medije bitno popustio. Zakulisnih je intervencija bilo i dalje, ali one su otvorene ipak uglavnom izostale – kako zbog SDP-ove želje da se pokaže demokratskijom strankom od HDZ-a, tako i zbog naravi koalicije, čije su članice ipak djelomično kontrolirale jedna drugu, a za radikalnije je poteze bio potreban kakav-takav konsenzus. Mediji su se u tom razdoblju, dakle, uvelike izbavili izravnog zagrljaja politike, ali su zato uletjeli u jednako poguban (ako ne i pogubniji) zagrljaj krupnoga kapitala. HDZ-ovim povratkom na vlast takvu se situaciju nije više moglo vratiti u tuđmanovsko stanje, pogotovo zato što se i HDZ nastojao pokazati kao “detuđmanizirana” stranka. Nova runda vladavine te stranke nije, doduše, donijela tako radikalnih zadiranja u slobodu medija, ali je, svojim nečinjenjem, u bitnome pridonijela drastičnom smanjivanju slobode novinara u prividno slobodnim medijima.

NEKOORDINIRANA SIMULTANOST Čemu ponavljanje ovih već općepoznatih i, manje-više, općeprihvaćenih teza? Zato što se početkom ove godine događa prividno ponavljanje povijesti. Naizgled, obrazac je isti kao i devedesetih godina prošloga stoljeća – izravni i neizravni pritisci dolaze istodobno iz svih stupova vlasti (Vlada, Sabor, Ured Predsjednika), pa i iz najmoćnije paradržavne institucije (Katoličke crkve), upravo u osvit parlamentarnih izbora, a usmjereni su na sve tri skupine medija – javne, korporacijske i nezavisne. Ipak, postoje i vrlo bitne razlike – pritisci uglavnom više nisu *koordinirani*, nego samo *simultani*, dolaze iz prividno ideološki suprotstavljenih tabora (kako između različitih stranaka, tako i iz različitih, vrlo uvjetno rečeno, “frakcija” unutar vladajuće stranke), a predizborna nervoza zapravo je tek jednim (čak ne nužno ni presudnim) uzrokom tih pritisaka.

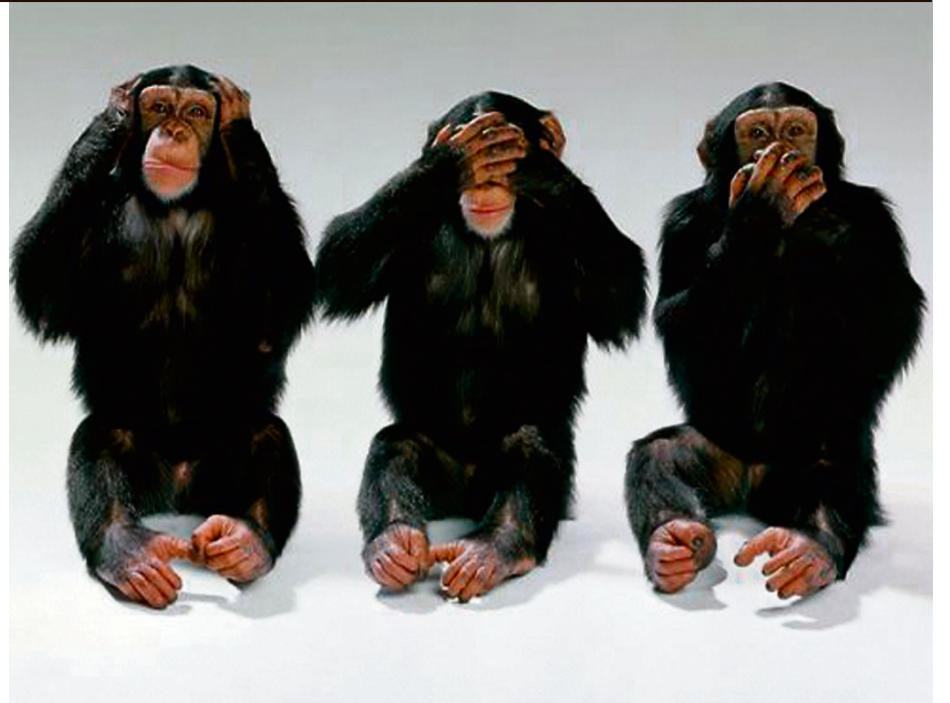
Takva disperzija izvorišta, ideoloških polazišta, metoda, ciljeva, pa i motiva pritisaka na medije mogla bi se učiniti začudnim, ali, na neki perversan način, ipak pohvalnim oblikom demokratizacije čak i posve nedemokratskih postupaka. No, riječ je o nečemu nad čim bi se, zapravo, trebalo ozbiljno zabrinuti. Jer, ako smo devedesetih još i mogli govoriti kako svi pritisci na medije dolaze

iz istog nedemokratskog izvora (uz nadu kako, valjda, ipak postoje neke demokratske silnice koje će se tom izvoru kad-tad suprotstaviti), danas možemo tek konstatirati kako oko nedemokratskog (pa i protuustavnog) ograničavanja slobode medija postoji, čini se, prešutni konsenzus svih formalnih i neformalnih čimbenika vlasti.

PSI, HIJENE I PIRANE U spomenutoj disperziji uloge su, čini se, jasno raspodijeljene, pri čemu svaki akter poseže za upravo onim metodama koje mu najbolje leže i, zapravo, odgovaraju njegovu imidžu u javnosti. Potpredsjednik Sabora Vladimir Šeks tako će, posve u duhu Tuđmanova prozivanja vragova u svim duginim bojama, prozvati novinare “psima, hijenama i piranama”, a tek će se, suočen s iznenadujuće unisonom reakcijom medija, a vjerojatno i na diskretnu sugestiju *odozgo*, nevoljko ispričati, uz objašnjenje kako je mislio samo na *neke*, a ne na *sve* novinare. Između redaka, poruka je ostala jasna – neizravna prijetnja izrečena je *samo* EPH-ovim novinarima, koji vlasti itekako odgovaraju kad po blatu razvlače sve donedavno glorificiranog bivšeg premijera, ali nikako joj nisu po volji kad se otvoreno zapitaju o Šeksovoj eventualnoj ulozi u ratnim zločinima.

Premijerka (i sama bivša novinarka, što je, čini se, brzo i lako zaboravila) javno će odbaciti sve insinacije o kadrovanju na HRT-u, ali zato će, bez zadržke, burno reagirati na sve što joj ne odgovara, pa čak i kada je riječ o činjenično potpuno neupitnom prilogu, poput onoga u kojem se konstatira da se s web stranica Vladina projekta *Otvorena vrata* i dalje smiješi njen u međuvremenu, zatvoreni prethodnik. Njen ured, k tomu, uredno proizvodi reagiranja, priopćenja, pa čak i prijave HND-ovom Novinarskom vijeću časti, iz kojih je odreda razvidno da gospodi Kosor nije baš previše jasno da sloboda medija podrazumijeva i javno iznošenje podataka za koje bi njoj više odgovaralo da se o njima nikad ništa javno ne izgovori – pogotovo ne na javnoj televiziji. Potiho se, međutim, poduzimaju i drugi koraci prema pacificiranju tog medija – primjerice, provođenjem novog Zakona o HRT-u, zahvaljujući kojem je HDZ-u (uz podršku SDP-a!) ponovno omogućena veća kontrola politike ne samo nad upravljanjem nego i nad uređivačkom politikom navodno javnog servisa.

NEGIRANJE UZROČNO-POSLEDIČNIH VEZA I dok se vladajuća stranka, dakle, bavi najjačim medijima – korporacijskim i javnima – Predsjednik (proizašao iz “opozicijskog” SDP-a) se usredotočio na one nezavisne. Ne treba

zaboraviti epizodu s njegovom “sugestijom” za smjenu glavnog urednika *Novosti* Rade Dragojevića – koju je Srpsko narodno vijeće spremno poslušalo, neuvjerljivo pritom tvrdeći kako između uzroka i posljedice nema uzročno-posledične veze. No, još je znakovitiji slučaj njegove prepiske s novinarom portala *Pollitika.com* Mislavom Šutalom – nakon Josipovićeve prepiske putem komentara na portalu i e-mailom s autorom, koji se drznuo dovesti u pitanje neke segmente financiranja Predsjednikove kampanje, Šutalu je na vrata pokucala i policija. Slučajnost? Teško.

Za *šlag na torti* pobrinula se Katolička crkva, premda ne izravno, nego putem “virtualne zajednice ljudi koji pridonose građanskoj budnosti” *Vigilare*. Meta njihove “akcije” bio je portal *Index.hr*, konkretnije komentar Hrvoja Marjanovića *Dragi biskupe Lastan, čini li grijeh ako “šamarom majmuna”*? To što skupina građana ocjenjuje taj tekst “blasfemičnim” je jedno, no kada im za pravo daje i Vijeće za elektroničke medije, cenzorski nalažući uklanjanje tog teksta s portala, onda problem izlazi iz okvira naizgled benignoga, pa i bizarnog prepucavanja. Pogotovo uzmemo li u obzir da isto to Vijeće sustavno žmiri na druge oblike “vrijedanja dostojanstva čovjeka”, kojih su puni ne samo nezavisni nego i korporativni, pa i javni mediji.

**— AKO SMO DEVEDESETIH
JOŠ I MOGLI GOVORITI
KAKO SVI PRITISCI NA
MEDIJE DOLAZE IZ ISTOG
NEDEMOKRATSKOG
IZVORA, DANAS MOŽEMO
TEK KONSTATIRATI KAKO
OKO NEDEMOKRATSKOG
OGRANIČAVANJA
SLOBODE MEDIJA
POSTOJI, ČINI SE,
PREŠUTNI KONSENSUZ
SVIH FORMALNIH I
NEFORMALNIH ČIMBENIKA
VLASTI —**

JEDNAKI, JEDNAKIJI I NAJJEDNAKIJI Kao što je već rečeno, motivi za sve ove pritiske na medije različiti su, ali svima im je zajedničko jedno – strah. On može biti strah od gubitka vlasti (Kosor), strah od kopanja po prošlosti (Šeks), strah od ugrožavanja dobrog imidža, to jest čista taština (Josipović) ili, što je možda i najgore, strah od mišljenja različitih od vlastitog (Crkva/*Vigilare*). Taj je strah, pak,

u svim navedenim slučajevima nedosljedan i, kao takav – licemjerman. Vladajući HDZ tako ne želi istraživanje svojih sadašnjih dužnosnika, ali zato zdušno podržava čerečenje svoga bivšeg vođe; Josipoviću su usta i dalje puna “nove pravедnosti”, ali uz latentnu primisao o “jednakima” i “jednakijima”, pa i “Nadjednakijem” njemu. Katoličkoj crkvi i njenim satelitima jednako su puna usta uvažavanja vjerskih sloboda, ali samo kad je riječ o *vlastitoj* vjerskoj slobodi – o ugroženosti prava i sloboda drugih vjerskih zajednica Crkva ne govori ništa, dok prava i slobode nevjernika (u jednoj, barem deklarativno, sekularnoj državi) čak i otvoreno dovodi u pitanje.

U tom smislu, teško bismo se mogli složiti s tezom komentatora portala *Index.hr* Tomislava Klauškog da je “Kosor naterala Tuđmana da se okreće u grobu”. Ta teza, doduše, možda i stoji u kontekstu u kojem je izrečena (ulazak Hrvatske u EU), ali, kad je riječ o odnosu prema medijima, Tuđman bi itekako bio ponosan i na svoje nekadašnje potpredsjednike stranke (Kosor i Šeks), ali i na svog nasljednika na Pantovčaku Josipovića, koji su pokazali da su se vratili na njegov put. A Crkva? Ona s tog puta nikad nije ni skrenula. ■

PRILOG KONFLIKTU RIJEČIMA

UGLEDNI AUTOR OBJAŠNJAVA ZAŠTO NIJE POTPISAO PROSVJEDNO PISMO KOJIM SU DOMAĆI PISCI PODRŽALI MILJENKA JERGOVIĆA NAKON NAPADA VELIMIRA VISKOVIĆA

STANKO ANDRIĆ

Ovih mi je dana bilo ponuđeno da potpišem prosvjedno pismo za javnost u kojem se osuđuje “pogromaško prokazivanje pisca Miljenka Jergovića kao nelojalnog pripadnika hrvatskog društva”. Od autora tog prokazivanja Velimira Viskovića u pismu se traži javna isprika, a od uprave Hrvatskog društva pisaca, kojem je Visković predsjednik, da “osudi govor mržnje”. Sporni Viskovićev istup u pismu se još opisuje i kao “sudjelovanje u medijskom linču kojem je očiti cilj simbolička, ali i moguća stvarna eliminacija Miljenka Jergovića iz javnog života”.

Malo sam razmislio i odbio potpisati pismo. Kratko sam to i obrazložio inicijatoru pisma: “Ipak ću radije potpisati nešto što sam napišem”.

Da ne bi ispalo kako sam time naprosto podvio rep pred mogućnošću da mi se ime pojavi u potencijalno neugodnu kontekstu, imam potrebu pribilježiti i negdje objaviti o čemu se tu, iz moje perspektive, radi. Zahvalan sam Zarezu što je pristao biti to “negdje”.

REKONSTRUKCIJA AFERE Tijekom ove naše posljednje književno-političke afere uglavnom je dobro poznat. U nedavnom intervjuu za Matičin *Vijenac* Velimir Visković je izgovorio, između ostalih, i ovu rečenicu: “Nemoguće je naći Hrvata, osim možda Miljenka Jergovića, koji bi našao opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji”.

Nekoliko dana kasnije ugledni sarajevski književnik Ivan Lovrenović istupio je iz HDP-a uz javno obrazloženje, dosta dramatično sročeno, u kojem između ostalog stoji: “Ne pamtim kad sam pročitao kraću, a opakiju tvrdnju jednoga književnoga i javnog uglednika... Jedna je stvar što je potpuno netočna, odnosno svjesno lažna. To se može ostaviti autoru na dušu i na karakter. Mnogo gori i opasniji je način na koji je artikulirana i odaslana – kao lozinka kojom se svim zainteresiranim i entuzijastičnim domoljubima signalizira da bi bogougodno hrvatsko djelo bilo nekako maknuti toga zloćudnog ‘reafirmatora četništva’... Ugrožavanje nečijega fizičkog integriteta sasvim je druga stvar – na to nitko ne smije imati pravo”. Lovrenović je uz to rekao i da je njegovo istupanje iz članstva HDP-a uslijedilo “zbog izostanka reakcije na Viskovićev intervju”.

Na to je Visković poslao Lovrenoviću (također javno) pismo u kojem žali zbog njegova iščlanjenja. Kao argument za svoju izjavu o Jergoviću uputio je na određena mjesta u Jergovićevu intervjuu za beogradsko *Vreme* iz svibnja 2009. Dodao je da je “Jergović odrasla osoba, može se sam braniti, ima sve medije na raspolaganju”, i podsjetio na svojedobni neobično brutalan Jergovićev polemiki obračun s Draženom Katunarićem.

Na novinarske upite škrto se oglasio i sam Jergović, rekavši da bi se slučajem trebali primarno baviti ostali pisci i novinari, a ne on sam. Slijedio je potom i televizijski prilog u HRT-ovom *Dnevniku* u kojem se pokušalo suočiti protagonistu sukoba. Jergović je otklonio sudjelovanje uz napomenu da prilog vidi kao nastavak hajke koju HRT vodi protiv njegove osobe.

U času kad mi je prosvjedno pismo ponuđeno na potpis, nisam u sve to imao tako

podroban uvid. No, informiravši se naknadno malo bolje o svim dosadašnjim epizodama spora, i dalje ne bih promijenio svoj stav glede potpisa. Ton toga pisma i dalje mi se čini pretjerano dramatičan, a krivica koju se stavlja Viskoviću na teret preuveličana. Da ne spominjem načelan zazor koji imam prema već olinjalnoj birokratskoj krilatici “govor mržnje”. Jednostavno, u spornoj Viskovićevoj rečenici, za razliku od pismopisca, ne vidim baš “pogromaško prokazivanje”. Što se tiče šireg fenomena, “medijskog linča” uperenog protiv Jergovića kao javne osobe pa i kao živa čovjeka, dakako da takvo što bez rezerve osuđujem, ali nisam baš siguran da se takav linč stvarno događa. Možda nisam dovoljno dobro informiran (priznajem da ne čitam redovito novine i ne pratim kontinuirano informativne emisije).

MEDIJSKA REDUKCIJA SADRŽAJA Podimo još jednom iz početka. Prijećam se da su, pri čitanju završnoga dijela Viskovićevog intervjuu u *Vijencu*, i mene malko zasmetale dvije stvari. Cijeli Viskovićev negativan osvrt na Jergovića učinio mi se kao nesretan ustupak i podilaženje novinama za koje se s puno razloga može predmnijevati da Jergović u njima kotira kao *bête noire*. Nitko Viskoviću ne može odreći pravo da iznese svoj nepovoljan sud o Jergoviću, samo bih (osobno) više volio taj njegov sud pročitati u nekim drugim novinama. Doduše, kao djelomično opravdanje može se navesti to da je tema Jergović u tijeku razgovora iskrsnula prilično slučajno, barem je takav moj dojam. Druga pojedinost nad kojom sam malko podigao obrve nalazi se u odgovoru koji slijedi nakon sporne rečenice, kada Visković tvrdi: “Ako je kod njega i bilo talenta, on je završio kao žrtva megalomanske ambicije”. Ponovno, Visković ima pravo tako misliti, ali je ipak teško oteti se dojmu da tu kritičarska razboritost biva potisnuta nekom vrstom privatnog animoziteta.

Rečenica koja će se pokazati najprijeponijim mjestom u intervjuu nije me, priznajem, ni načas prikovala uza se. Pročitao sam je kao uzgredno podbadaње čija je malicioznost ublažena onim “možda”. U tom pasusu, uostalom, i nije primarno riječ o Jergoviću, nego o neodrživosti eventualnoga jedinstvenog eksjugoslavenskog kulturnog prostora u kojem na jednoj strani nesmetano postoji na primjer “velikosrpska ideologija”, odnosno “reafirmacija četništva”, koja je istodobno na nekoj drugoj od involviranih strana posve neprihvatljiva. Neprihvatljiva svima “osim možda” – posve rijetkim iznimkama...

U kasnijim novinarskim pričavanjima te besprimjerno “kratke, a opake tvrdnje” moglo se pročitati svašta, uglavnom pojednostavljeno do informacije da je Visković optužio Jergovića da reafirmira četništvo, da se zalaže za takvu reafirmaciju ili da ima simpatije za nju. S jedne strane, mogu razumjeti potrebu (ili nuždu) novinara da posreduju između zamršenog stanja fakata i priprostitih glava u mnogima od kojih će nakon svega ostati samo pojmovi “Jergović – četništvo”. Jasno je, međutim, da je u takvu prijenosu Viskovićeva tvrdnja krivotvorena. “Nalaziti opravdanje” za nešto pa bila to i reafirmacija četništva, naprosto ne znači isto što i sudjelovati u nečemu ili zalagati se za nešto. Posve je

zamisliva pozicija iz koje bi netko istodobno “nalazio opravdanje” za međusobno oprečne stvari (npr. za četništvo i za ustaštvo), ali bi po svoj prilici bilo nemoguće bez pomoći neke vrste ludila istodobno se zalagati i za jednu i za drugu.

VISKOVIĆEVA NEKOREKTNOST Medijski razglašivači Viskovićeve tvrdnje nisu prema tome bili sasvim poštenu prema stvarnom sadržaju te tvrdnje. Nažalost, istodobno se pokazuje da ni Viskovićeva tvrdnja ne prikazuje točno i pošteno Jergovićeve poglede iznesene u intervjuu na koji se poziva kao na svoj izvor. Ondje nema govora o “reafirmaciji četništva” ni o “nalazaženju opravdanja” za nju. Jergović govori samo o svojoj književnoj uporabi povijesne osobe Draže Mihailovića, čije je “motive” mogao razumjeti, odnosno u njih se uživjeti pa tako u njegovu romanu *Dvori od oraha* Mihailović nije “prikazan kao sotona”, nego kao “prilično tragična ličnost”. Tome Jergović dodaje i ovu bitnu rečenicu: “Naravno, to ne znači da o njemu mislim ni pozitivno ni negativno”. Jergoviću je sadržaj te opaske, dakle, nešto što se podrazumijeva i što je moglo ostati i neizrečeno. Ona ipak stoji u intervjuu zapisana crno na bijelo pa mora upasti u oči da je Visković zanemaruje i da je, u svojim sada već višekratnim pričavanjima Jergovićeva intervjuu, nigdje ne spominje.

Iz svega slijedi da način na koji su u inkriminiranoj Viskovićevoj rečenici Jergović i četništvo dovedeni u svezu zaista nije korektan. Postavlja se sada još ključno pitanje koliko je težak taj krimen i u čemu je to s njome (tom rečenicom) istinski problem. Već sam rekao da u njoj ne vidim nešto tako ozbiljno kao “pogromaško prozivanje” ili prilog “medijskom linču”, odnosno “ugrožavanju fizičkog integriteta”. To dakako ne znači da mislim da je Jergović fizički integritet posve neugrožen; takav nije ničiji, a pogotovo takav nije fizički integritet iznimno hrabro građanina i javnog intelektualca koji se gotovo nikada ne ustručava svojoj brojnoj i šarolikoj publici sipati u lice mišljenja kakva se pojedinim njezinim slojevima i segmentima nimalo ne dopadaju. Za puno izravnije dovođenje Jergovića i četništva u međusobnu vezu, dovoljno je baciti pogled na podugačke repove anonimnih komentara koji slijede Jergovićeve intervjuu objavljene na internetu...

Prema tome, mislim da po pitanju “ugrožavanja fizičkog integriteta” Miljenka Jergovića Viskovićeva rečenica ne mijenja baš ništa. Ona pogotovo nije ništa mijenjala u vrijeme dok je bila omeđena na recepcijski prostor Matičina *Vijenca*. Osjetno širi djelokrug osiguran joj je kada je, u sklopu vijesti o Lovrenovićevu istupanju iz HDP-a, objavljena na teletekstu i kada ju je, tijekom toga jednog dana, nesumnjivo pročitao puno, puno brojnije čitateljstvo od onoga sveukupnog *Vijenčeva*. Još širi efekt polučin je kroz daljnje medijsko razglašavanje u gore opisanoj pojednostavljenoj formi... Ali sve to skupa rezultira samo eventualnim stavljanjem na dnevni red pitanja koje je u širim pučkim, malograđanskim i blogerskim slojevima već odavno riješeno nadmoćnom većinom glasova.

INTELEKTUALNI BLAGOSLOV ŠOVINIZMU? Ako dakle u prijepornoj rečenici Visković ne kaže ništa novo ni nečuvano, ostaje da se njegov krimen definira kao, otprilike, davanje intelektualnog blagoslova već stvorenim mrziteljskim predodžbama primitivnošovinističkih masa (valjda ipak ne jako brojnih). Takav blagoslov iz Viskovićeve rečenice, međutim, može emanirati samo ako se zanemare sve konkretne pojedinosti njezine forme i sadržaja. Ako se, dakle, zamuti smisao toga što je tamo stvarno rečeno (“koji bi našao opravdanje za...”), ako se prida nerazmjerna težina umetnutom izrazu uvedenom prijedlogom i prilogom “osim možda” te, što je najvažnije, ako se zanemari okolnost da je rečenica izrečena i zapisana u određenom žanru: u živoj razmjeni intervjuu oslonjenog, na tom mjestu, na polemičke tekstualne okršaje koji su mu prethodili. Kada Visković uzgred podbada Jergovića da je možda jedini Hrvat koji ne misli sve najgore o reafirmaciji četništva, to je dakako nepravedno, ali je, po mojem sudu, unatoč svemu i legitimno doklegod se ne gube iz vida bitne uvjetovanosti takve izjave. Nije tu riječ, i ne može biti riječ, o ozbiljnoj, domišljenoj, aksiomatskoj tvrdnji (nego prije o umjerenom pakosno nabačenoj improvizaciji i natuknici); i ne “nasrće” se tu, ničim potaknuto, na bezazlenu žrtvu i nemoćno nevinašće, nego na pisca do zuba opremljena polemičkim oružjima, koji zupčano ni sam ne navlači na ruke debele pustene rukavice kad se sprema dohvatiti kojega od svojih tekstualnih protivnika. Štoviše, ni u Jergovića, kao novinskog esejista i polemičara (s prebogatom dosjeom), nikako ne manjka paušalnih i slabo domišljenih izjava; a od tih je stanoviti broj bogme adresiran upravo na Viskovića, počevši valjda od onog zarana iskazanog, a svakako neumjesnog i promašenog omalovažavanja *Hrvatske književne enciklopedije* (“bizarna kupusara i unaprijed promašen projekt... ćorak, hidrocentrala u pustinji”), koja baš ovih mjeseci, u četveročlanoj flotili, sretno uplovljuje u luku s Viskovićem na mjestu s pravom ponosna kapetana.

Privodeći kraju ovu svoju predugačku *postilu super epistolam*, ponovit ću da sam potpis na prosvjed protiv Viskovićeve infamne rečenice uskratilo jer mi se učinilo da bih time podupro odnekud stvoreno, a neutemeljeno uvjerenje po kojem kao da je za sve nevolje i nesporazume što ih Miljenko Jergović ima s dijelom svoje hrvatske čitalačke publike kriva ponajviše baš ta rečenica, valjda i retroaktivno. Na ponudi da potpišem zahvalio sam se još i zato što se radije držim po strani kad god makar i samo naslutim makar i samo natruhu one klanovske logike koja veli “s nama ili protiv nas”. Volio bih da Miljenko Jergović, ako pročita ovaj privitak uz prosvjedno pismo (a hoće, jer on sve stigne čitati), shvati i ta moja nedomišljena razmišljanja kao dobronamjerna mali prilog onome “konfliktu riječima” što ga je, kao jako poželjan u ovoj zemlji potisnutih i zatajenih konflikata, zazvao u svojem intervjuu *Slobodnoj Dalmaciji* s kraja 2008. i za koji treba samo “malo hrabrosti te minimum umijeća u baratanju ovim oružjem”. ■

ČETNIK, A NE RADNIK

O BUCI KOJA SE DIGLA OKO NAPADA VELIMIRA VISKOVIĆA NA MILJENKA JERGOVIĆA I TIŠINI KOJA SE SLEGLA OKO POLIGRAFSKOG APARATA

BORIS POSTNIKOV

Postoji li korelacija između velikog sniženja cijena i velikog poniženja radnikâ?

Postoji, naravno: kada, svakoga siječnja, medije zatrpaju oglasi "totalnih rasprodaja", "jedinstvenih akcija" i "senzacionalnih popusta", to što vam netko nudi cipele, knjigu ili mobitel po 70% nižoj cijeni nije samo drugi način da kaže kako ih je prije mjesec dana prodavao po 70% višoj, nego i da demonstrira beznačajnost rada uložnog u njihovu proizvodnju. Krajnje pojednostavljeno – reklamirajući popust, vlasnik poručuje: vidi koliko mogu smanjiti cijenu, a da i dalje ostvarujem profit; zamisli samo kako onda bijedno mora da plaćam svoje radnike! Postbožićne i postnovogodišnje reklamne kampanje, ukratko, nešto su poput ubrzanoga kursa iz učenja o prisvajanju viška vrijednosti.

PROFIT INTERNATIONAL Da stvar tako funkcionira na sistemskoj razini, prilično je jasno. Samo, što kada se u okviru sistema pojavi eksces koji vezu između sniženja cijena i poniženja radnikâ podcrta na posebno ljigav i beskrupulozan način? Zamislimo, recimo, uspješnu tvrtku. Nazovimo je, u skladu s hipotetičkim okvirom, Profit d.o.o. ili, čak, da bi ime zvučalo grandioznije: Profit International d.o.o. Zamislimo da svoje radnike plaća jadno, držeći ih mahom na ugovorima na određeno vrijeme. Pošto se time ne bi znatnije razlikovala od većine drugih domaćih firmi, dodajmo nijansu teže probavljivog cinizma: neka se, evo, primarno bavi nekom društveno uglednom kulturnom djelatnošću; nakladništvom i distribucijom knjiga, recimo. Neka u njezinom izdanju izlaze romani i zbirke pjesama videnijih hrvatskih autorica i autora, mahom, kako se to već kaže, lijeve provenijencije; neka generacije znatizeljnih školaraca opskrbljuje udžbenicima vrhunskih stručnjaka; neka priređuje promocije, tribine i književne večeri. Zamislimo, dalje, da taj pravni subjekt jednoga dana optuži svoje radnike za krađu knjiga iz skladišta i da zatim, ne podastirući javnosti nikakve dokaze – ipak je riječ o internim stvarima tvrtke, je li – angažira privatnu agenciju koja će iste te radnike privesti na detektor laži, postavljajući im, između ostalih, i pitanje jesu li ikada otuđili neki artikal svoga poslodavca. Zamislimo, potom, da vlasnici tvrtke, istražujući do koje se točke pervertiranje logike i etike mogu nazivati PR-om, ponude javnosti dokaz vlastite moralnosti u tome što radnike ipak nisu *prisiljavali* da se priključe na poligraf; zamislimo i da, nakon toga, onim radnicima koji su svoje bartlebyjevsko pravo uistinu iskoristili, barem prema tvrdnjama tih radnika, ne obnove istekle ugovore.

I za sam kraj, još jedan mali napor mašte: neka nekoliko mjeseci kasnije, baš u siječnju, Profit International d.o.o. organizira veliku akciju sniženja knjiga – čak do 50 lipa! – i promovira je TV-spotom u kojem raspomamljeni kupci bezglavo jurišaju Profitovim megastoreom, trpajući u košare sve što je ukoričeno i padne im šaka; a pošto zdrav razum nalaže reklamnim stručnjacima da u spotovima – osim,

naravno, ako reklamiraju kreditne kartice – ne pokazuju ono što je ključno, tj. sam čin plaćanja, neće to prikazati ni ovdje.

Konačno, evo, postaje jasno da smo cijelu zlonamjernu konstrukciju izgradili samo da bismo došli do krajnje banalnog i jednostavnog pitanja: bi li, dakle, u opisanim okolnostima, itko od spomenutih videnijih hrvatskih autorica i autora – mahom, kako se to već kaže, lijeve provenijencije – uočio gnjili cinizam Profitove reklame? Bi li primijetili da firma koja je svoje radnike, zaobilazeći poslovične institucije pravne države, podvrgla ponižavajućem ispitivanju na detektoru laži zato što su, navodno, uzimali gomile knjiga, a nisu ih platili, sada prikazuje spot u kojem euforični kupci rade doslovno istu stvar: uzimaju gomile knjiga i ne plaćaju ih?

Dobro, možda smo malo pretjerali: svakome je jasno, iako nam reklama to ne pokazuje, da će kupci koji za trajanja velike akcije u Profitu uzmu knjige s polica, te knjige na kraju ipak platiti. Razlika, dakle, postoji. Štoviše, vrlo je egzaktna i sada točno znamo koliko se u siječnju može spustiti cijena radničkog dostojanstva: čak do 50 lipa.

— LEPET KRILA NEŠTO MALICIOZNIJEGA LEPTIRA POKREĆE RETORIČKA TORNADA, DOK JAVNO ŠIKANIRANJE RADNIKÂ U JEDNOJ OD NAJVEĆIH NAKLADNIČKIH I KNJIŽARSKIH KUĆA ODJEKUJE POMNO ORKESTRIRANOM TIŠINOM —

KULTURNO-POLITIČKI HIT TJEDNA Na sreću, da bismo došli do odgovora na gore postavljeno pitanje, ne moramo baš ovoliko nagadati: u Hrvatskoj zbilja postoji tvrtka koja je učinila sve što smo opisali. Čak joj je i ime – zanimljiva koincidencija – neobično nalik onome koje smo provizorno odabrali. Zahvaljujući tome, možemo pouzdano ustvrditi da aktualna reklama nije ni kod jedne autorice ili autora, urednice ili urednika te tvrtke potaknula neželjeni asocijativni slijed. A ako i jest, oni nas o tome nisu imali potrebu obavijestiti.

Razlog je vjerojatno banalan: nisu se imali potrebu oglasiti ni kada se cijela svijetlija s isljeđivanjem radnika u Profilu odvijala pa zašto bi sada komentirali nenamjerni reklamni *post scriptum* slučaja? Priznajem, doduše, da u vrijeme dok su zaposlenici ljubazno pozivani u inkvizicijski sobičak nisam živio u Hrvatskoj pa je lako moguće da mi je nečiji istup ipak promaknuo: od ekstenzivnijih reakcija naišao sam tek na *The Ghost Readera* Viktora Ivančića, ali on je objavljen u beogradskoj *Reči* pa nema veće bojazni da će zasvijetliti na radaru ovdašnjih skandalmahera. Ono u što sam, ipak, sasvim siguran, jest da se u međuvremenu nije pojavila skupina pisaca

koja bi potpisala zajedničko otvoreno pismo, u kojem oštro osuđuje degutantnu praksu zagrebačkog nakladnika i distributera; da urednici i udarni politički komentatori čitanijih listova nisu u koordiniranoj akciji ispalili polemičke plotune prema njegovim vlasnicima; da videnije autorice i autori, mahom proklamirani i angažirani ljevičari, nisu javno istupili ili zaprijetili istupanjem iz prve Profil Internationale. Da se, ukratko, nije dogodilo baš ništa od onoga što se zbiva ovih dana, kada je usputni napad Velimira Viskovića na Miljenka Jergovića u intervjuu objavljenom u pretprošlom broju *Vijenca* promoviran u kulturno-politički hit tjedna i medijski skiciran kao najnoviji spektakularni sukob na književnoj ljevici.

Faktografije radi, evo kratke rekapitulacije toga sukoba: prvo je Visković, odgovarajući na jedno u nizu poprilično blentavih pitanja notornog Andrije Tunjića, ustvrdio da je "nemoguće naći Hrvata, osim možda Miljenka Jergovića, koji bi našao opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji", aludirajući na Jergovićevu tvrdnju u jednom ranijem intervjuu beogradskom *Vremenu*, prema kojoj je četnički vojvoda Draža Mihailović "trodimenzionalna ličnost koja je imala i svoju tragiku i motive i biografiju, sve ono što Milošević i Tuđman nisu imali"; onda je sarajevski pisac Ivan Lovrenović istupio iz Hrvatskog društva pisaca, solidarizirajući se s Jergovićem; pa je Visković, inače predsjednik Društva, javno izrazio žaljenje zbog toga, ne odustajući pritom od svoga stava; pa su se javnosti zajedničkim pismom obratili Vlaho Bogišić, Boris Dežulović, Zlatko Gall, Nenad Rizvanović i Ante Tomić, tražeći od Viskovića da se ispriča, a od Upravnog odbora HDP-a da osudi njegov istup, najavljujući da bi u suprotnom i oni mogli poći za Lovrenovićem; pa je *Jutarnji list*, u kojem Jergović objavljuje kolumne, čitalačke impresije i interpretacije vlastitih književnih tekstova, kroz usta glavnoga urednika Mladena Plešea i komentatora Gorana Milakovića stao u obranu svoga autora; pa... i tako dalje, i tako dalje.

Što se pretpostavljenoga merituma ove rasprave tiče, nije teško složiti se sa stavom Stanka Andrića, iznesenim u tekstu koji donosimo u ovom broju *Zareza*, a koji, sasvim sažeto – unaprijed se ispričavam zbog bezobrazne redukcije – kaže otprilike ovo: niti je Viskovićevo izjava bila na mjestu, niti je bila baš tako strašna da bi trebala rezultirati ovakvom fertutmom. Javna prepiska, izlasci i najave izlazaka iz HDP-a, zahtijevanje ostavke i popratna medijska proizvodnja skandala, dakle, razinom su buke poprilično nadmašili svoj povod.

Što se pretpostavljenoga merituma ove rasprave tiče, nije teško složiti se sa stavom Stanka Andrića, iznesenim u tekstu koji donosimo u ovom broju *Zareza*, a koji, sasvim sažeto – unaprijed se ispričavam zbog bezobrazne redukcije – kaže otprilike ovo: niti je Viskovićevo izjava bila na mjestu, niti je bila baš tako strašna da bi trebala rezultirati ovakvom fertutmom. Javna prepiska, izlasci i najave izlazaka iz HDP-a, zahtijevanje ostavke i popratna medijska proizvodnja skandala, dakle, razinom su buke poprilično nadmašili svoj povod.

SUTON NA KNJIŽEVNOJ LJEVICI Ako je ovo točno, onda nabrojane pisce i urednike možda i ne treba promatrati kao sudionike nekakve polemike, nego prije kao slučajni uzorak, kuriozitetni specimen koji bi nam mogao pomoći da shvatimo sistemsko pravilo disproporcije uzroka i

posljedica, prema kojem lepet krila nešto malicioznijega leptira pokreće retorička tornada, dok javno šikaniranje radnika u jednoj od najvećih nakladničkih i knjižarskih kuća odjekuje pomno orkestriranom tišinom: među osmoricom spomenutih, naime, svaki drugi je u Profilu objavio barem jedan naslov, dok se knjige baš svakoga od njih mogu pronaći u baš svakoj Profilovoj knjižari. Poanta pritom, jasno, nije u pojedinačnom prozivanju, jer riječ je, podsjetimo se, samo o slučajnom uzorku; baš kao što je i cijela aktualna rasprava uzorak ljestvice prioriteta na tzv. književnoj ljevici, uzorak na kojem se malo preciznije vidi ionako poznata stvar: da je ono što se smatra njezinim književnim životom samo niz refleksnih pokreta aktualne ideološke i ekonomske konstitucije tzv. političke ljevice; da je ovdje, baš kao i tamo, halabuka oko ideoloških i kulturoloških pitanja samo supstitucija šutnje o radničkim pravima; da ćete, najkraće rečeno, u polemikama na toj i takvoj književnoj ljevici vrlo lako i vrlo brzo naići na četnika, ali iznimno rijetko susretati radnika.

Promatramo li stvar iz ovoga rakursa, postaje jasno da ono što se smatra sukobom ne predstavlja puno više od učinka uobičajene medijske logike pokvarenih telefona, pomalo nalik onoj koju je Dubravka Ugrešić opisala u nedavno objavljenom eseju prikladnoga naslova *Pitanje optike*. Nema tu, drugim riječima, nikakvoga sukoba, krivo smo čuli: ono čemu svjedočimo je suton na književnoj ljevici. ■

PRED ZAKONOM

**TRI ASPEKTA
U PROCESU
DONOŠENJA PRESUDA
ZA RAZLIČITE ZLOČINE
UNUTAR JEDNOG
ZAKONA**

DAVOR RODIN

Posvuda se čuju glasovi da smo pravna država i da su svi građani pred zakonom jednaki. Primjerice, neki je dan jedan očajni otac provalio u apoteku i otudio *određeni lijek* za bolesno dijete. U Zagrebu su neki dan bagerom srušene kuće u kojima su ljudi spavali i to će navodno doći na sud, zajedno s drugim slučajevima milijunskih krađa, višestrukih ubojstava i sličnih nedjela velikog kalibra.

Ne treba u toj prilici upozoriti učenu publiku da je jednaka pravda za sve – nepravda. Ne sudi se stoga svima jednako, već svakome prema posebnoj vrsti njegove krivnje, dakle za različita nedjela svakom različita kazna. Zakon je isti za sve, ali su presude različite. U kakvom odnosu stoji jedan zakon prema bezbrojnim zločinima?

Upozorit ćemo ovom zgodom na tri aspekta u procesu donošenja presuda za različite zločine unutar jednog zakona: 1. na klinički karakter sudovanja; 2. na suvremeni karakter zatvorskih kazni; 3. na paradoksalni odnos općenitog zakona i posebnog individualnog zločina.

**KLINIČKI KARAKTER SUDOVA-
NJA** U sudskim procesima ne donose se presude samo na temelju utvrđivanja pod koji paragraf zakona podvesti neki zločin. Sudovi danas ne presuđuju samo na temelju tog tradicionalnog i uhodanog postupka. Procesi imaju danas *klinički* karakter. U procese su uključeni psiholozi, psihijatri, liječnici, financijski sturčnjaci, policijski vještaci i po potrebi najrazličitiji procjenitelji vrijednosti i vrste počinjene štete iz svih struka. Sud ne donosi presudu samo na temelju utvrđivanja odnosa između teksta zakona i vrste zločina, nego i na temelju provedenih vještačenja. Donesena presuda može se stoga i pravno, ali i na temelju žalbi na lječničke, psihijatrijske, balističke ekspertize opovrgavati tako da procesi traju veoma dugo prije punomoćnog izricanja konačne presude. Naravno da u takvom klinički organiziranom procesu takozvani mali čovjek nema velike šanske. Njega se radi smanjenja troškova parničanja prepusta tradicionalnoj pravdi bez kliničkih ekspertiza i *ocapari* isključivo prema sučevom tumačenju zakona.

SUVREMENI KARAKTER KAZNI Naposljetku, nakon svih ekspertiza i dovršenog žalbenog postupka, osuđenik odlazi u zatvor. Zatvor je ustanova u kojoj se pojedince izolira od društva, jer su prekršili zakone zajednice. Hegel nije vremenske zatvorske kazne tretirao kao *odmazdu* nad kiminalnim pojedincem, nego kao razdoblje *preodgoja* pojedinca kako bi ga se nakon izdržane kazne integriralo u društvo, dakle kao preduvjet njegova pomirenja sa zajednicom. Michel Foucault posve drugačije tumači funkciju i pragmatiku zatvorskih kazni. On govori o ekonomskoj i političkoj koristi od kriminala: što je više zločina, to je veći strah stanovništva. Što je veći strah stanovništva, to je prihvatljivija i poželjnija policijska kontrola i represija. Prisutnost opasnosti, porast kriminaliteta čimbenik je lakšeg prihvaćanja državne i policijske kontrole svega i svačega. Stoga se kriminalu u svim vrstama medija svih zemalja daje veliki prostor i svakoga je dana to najvažnija novost.

Osim toga, suvremeni se kriminal razvio u paralelnu ekonomsku djelatnost koja donosi velike profite: kao prostitucija, trgovina oružjem, drogama, ljudskim organima pa

i ljudima. Te se izvanzakonske djelatnosti preko pranja novca amalgamiraju s legalnom proizvodnjom te time kriminal poput nevidljive ruke prati sve legalne institucije i stoji s njima u prepoznatljivoj semantičkoj sprezi. Postoji čitav niz ekonomskih, političkih i državnih institucija koje funkcioniraju u sprezi s kriminalom (mafija, hobotnica). Foucault stoga zaključuje da su zatvori ustanove koje proizvode profesionalne zločince i kao takvi su korisni i produktivni. U nas kažnjenci na privremenim dopustima nastavljaju pljačkati i ubijati pa se opet vraćaju u zatvore, a iz zatvora upravljaju svojim poslovima.

PARADOKSALNI ODNOS Upozorit ćemo na Kafkin opis paradoksa jednake zakonske pravde za sve. U svom eseju *Pred zakonom* opisuje Kafka sljedeći imaginarni slučaj. Pred vrata zakona dolazi čovjek iz pokrajine i želi ući u zakon. Pred zakonom međutim stoji naoružani vratar koji ga ne pušta unutra. Čovjek pokušava na različite načine privoliti vrataru da ga pusti. Uzaludno čekanje traje beskonačno. Naposljetku čovjek ostari i smrt mu se posve približi. U tom fatalnom trenutku on postavlja stražaru zadnje ključno pitanje: "Svi streme prema zakonu", reče čovjek, "kako to da u

toliko godina nitko osim mene nije tražio pristup zakonu na ova vrata?" Stražar shvati da je čovjek pri svom kraju i da bi dopro do njegova već zamirućeg sluha izdere se na nj: "Na ova vrata nitko drugi nije mogao dobiti ulaz, jer ovaj ulaz je bio određen samo za tebe. Ja sada odlazim i zatvaram ga".

Pouka je postmoderna. Ni u jednom zakonu nije opisan konkretni zločin konkretne osobe. U zakonu nitko ne može naći opis svog jednogkratnog posve osobnog zločina i zato su vrata zakona za pojedinca načelno zatvorena. Osobne pravde u apstraktnom zakonu uopće nema pa ipak svi ljudi žele u zakon tražeći ono čega nema: *pravdu samo za sebe*. Procesi stoga kao složeni klinički slučajevi traju beskonačno, do same smrti. Tko je jedanput došao pred vrata zakona, taj će do smrti čekati na svoju pravdu. Naposljetku svi umiremo izvan zakona, jer zakon za nas osobno nije ništa predvidio. Zakonska pravda, kako danas stvari stoje, nije dohvatljivi poznati cilj, već nezaključeni i nezaključivi proces. Tko je jedamput imao posla sa zakonom, taj ga se nikada neće riješiti. To je, izgleda, jedina zaslužena i neizbježna kazna. ■

OGLAS

**MOJE
NOĆNE MORE
PRELIJEPE SU
ZA OVAJ SVIJET**

**NOVA INOVATIVNA AMERIČKA PROZA
PRIREDIO ZORAN ROŠKO**

kulturna politika

IZAZOVI TUNISKE
JASMINSKE REVOLUCIJE

**ČINI SE DA JE SVIJET
DUGO VREMENA
PERCIPIRAO TUNIS
PRVENSTVENO
KAO PRIVLAČNU I
OTVORENU TURISTIČKU
DESTINACIJU, DOK
DOGAĐAJI POSLJEDNIH
MJESECI NISU OTKRILI
SVU KOMPLEKSNOŠT
NJEVOVE ZBILJE**

BISERKA CVJETIČANIN

Jasminska revolucija tuniskog naroda dobila je velik prostor u svjetskim medijima, tiskanim i elektroničkim, pozornost je analiziraju renomirani novinari, profesori s uglednih sveučilišta, brojni blogeri. Čini se da je svijet dugo vremena percipirao Tunis prvenstveno kao privlačnu i otvorenu turističku destinaciju, dok događaji posljednjih mjeseci nisu otkrili svu kompleksnost njegove zbilje. Kao primjer takvog pristupa može poslužiti novija studija *Prema strategiji za kulturu u mediteranskoj regiji – kulturna politika i dijalog u mediteranskoj regiji (Towards A Strategy for Culture in the Mediterranean Region)* koju je grupa Berenschot izradila za Europsku komisiju u studenom 2009. godine. U razmatranju profila pojedinih mediteranskih zemalja, Tunis je definiran kao “najmanja zemalja u Magrebu koja uživa relativno povoljno okruženje za kulturni sektor... i koja širom zemlje posjeduje visoke umjetničke institucije” (str. 97). U revoluciji jasminka, međutim, snažno se angažirao kulturni sektor zalaganjem za kulturna prava za sve i za demokratizaciju kulture, što tezu o povoljnom okruženju za kulturu i decentralizaciji, kao i cijeli prilog o Tunisu, čini diskutabilnim.

**— VALJA NAVESTI
PODATAK DA SU TUNIŽANI
PRVI NA AFRIČKOM
KONTINENTU PO UPORABI
INTERNETA - VIŠE OD DVA
MILIJUNA JE PRIJAVLJENO
NA FACEBOOKU —**

**ULOGA DRUŠTVENIH MREŽA U
TUNISKOJ REVOLUCIJI** Analizirajući u francuskom *L'Express* situaciju u Tunisu Pierre Vermeren, profesor na Université Paris 1 i povjesničar Magreba, u članku “Gorak okus revolucije jasminka” naglasak stavlja na radanje novog Tunisa: “Protivno godinama 1956. i 1987. ovdje ništa nije bilo programirano ili je to bilo u vrlo kratkom vremenu. Ovaj put, to je istinska revolucija...”. Velik broj stručnjaka ističe važnu ulogu društvenih mreža u tuniskoj revoluciji. Jesu li društvene mreže oružje revolucije, pita se francuska istraživačica Elizabeth Grech u naslovu članka kojeg prenosi mediteranska mreža *Babelmed*, i već u prvim redovima precizira: “Facebook, Twitter i blogovi mladih Tunijana imaju neospornu ulogu u tuniskoj revoluciji... ali ne smije se zaboraviti mučenike, sindikaliste, radnike, novinare, intelektualce koji su se borili u jednom dugom razdoblju”. Marc Lynch, profesor međunarodnih odnosa na George Washington University, u članku “Tunis i novi arapski medijski prostor” objavljenom u *Foreign Policy* konstatira da je Tunis postao zajednički *focal point* za arapsku raspravu o politici i identitetu. Naziv “Twitter revolucija” Lynch nalazi pretjerano simplicističkim, ali smatra da su novi mediji bili od velikog značaja u pokretanju

tuniske revolucije. Pri tome, valja navesti podatak da su Tunijani prvi na afričkom kontinentu po uporabi interneta – više od dva milijuna je, na primjer, prijavljeno na Facebooku.

O revoluciji tuniskog naroda, ali s aspekta kulture, raspravlja u časopisu *Africultures* Fatma Zrann, profesorica u Nacionalnom muzeju povijesti prirode u Parizu. U članku “Revolucija tuniskog naroda: snaga slike”, Fatma Zrann se usredotočuje na snagu vizualnog izraza u otporu putem društvenih mreža. Mnogi su umjetnici nastojali da se čuje njihov glas. Integriranjem vizualnih i zvukovnih svjedočanstava na internetu, njihova ostvarenja izraz su zbilje koja je dugo bila nevidljiva. Poniženje, nepravda, nejednakost, korupcija, sva bol naroda, piše Zrann, izraženi su snagom slike, ne samo umjetnika, već i fotografijama i slikama amatera.

ANGAŽMAN UMJETNIKA Umjetnički i kulturni svijet angažirao se “kao glas tuniskih građana” u nastojanju da predstavi pravce i viziju novoniknule demokracije. Počelo je s okupljanjem umjetnika pred Gradskim kazalištem u gradu Tunisu, a akcije su se nastavile likovnim, glazbenim i drugim manifestacijama, ne samo na ulicama glavnoga grada, već i u drugim gradovima. Veliki je doprinos mladog repera iz Sfaxa, grada smještenog u zapuštenoj tuniskoj regiji, Hamada Ben Amora koji je u prosincu 2010. uputio (odbjeglom) predsjedniku države pjesmu *Raïss le bled (Predsjedniče, vaša zemlja)*: “Mi živimo u patnji/ Kao psi/ Polovina stanovništva je ponižena u bijedi/ Predsjedniče/ Vaš narod umire”. Pjesma cirkulira internetom. Društvene mreže postale su prostori umjetničkog stvaranja, mnogi su svoje fotografije zamijenili tuniskim zastavama, okrvavljenim ili izrešetanim mecima, crvena boja zastave zamijenjena je crnom.

Osnovana je zajednica slobodnih umjetnika koju čine glazbenici, likovni umjetnici, glumci, književnici, predstavnici kulturnih udruga i umjetničkih sindikata itd. Cilj je zajednice zaštititi vrijednosti demokracije. Istaknut je zahtjev za ostvarenjem prava na kulturu za sve. Izražen je otpor centralizaciji kulturnog prostora na grad Tunis, a na štetu svih regija.

U tom pravcu je 21. siječnja 2011. objavljen poziv Tuniske udruge za estetiku i poetiku (*Association Tunisienne d'Esthétique et de Poétique - ATEP*) pod motom: *Revolucionarni proces za slobodu i dostojanstvo također je revolucionarni kulturni proces*. ATEP je znanstvena, neprofitna i nevladina organizacija, osnovana 1995. godine s ciljem promicanja istraživanja stvaralačkih procesa i poštovanja originalnih umjetničkih djela. U pozivu se zahtijeva demokratska kultura, odbijanje kulture “folklorizacije”, očuvanje i promicanje kulturnog nasljeđa, transparentnost kulturnih i institucionalnih odluka i projekata, osobito onih iz domene Ministarstva kulture, potpora slobodnoj i neovisnoj umjetničkoj kritici, pokretanje časopisa za kulturu i umjetnost, ukinuće

privilegija, promicanje mladih umjetnika, potpora nevladinim kulturnim i znanstvenim udrugama čiji je cilj afirmacija stvaralaštva i kulture, jačanje uloge civilnog društva u širenju demokratskih procesa.

NOVI IZAZOVI S mnogim su izazovima suočeni tuniski umjetnici i kulturni radnici, civilno društvo u cjelini i donositelji odluka: organizirati novi kulturni sektor u demokratskom kontekstu, decentralizirati kulturu na lokalnoj razini, uključiti lokalnu razinu u međunarodnu suradnju, osloboditi se samocenzure koja je podjednako štetna kao i državna. Njihov zajednički doprinos bitan je u stvaranju nove generacije javnih politika kojih je kulturna politika sastavni dio, te strategije kojoj je cilj stvaralački, održiv i suradnički Mediteran. ■

IVONA GRGURINOVIĆ I MARIJANA HAMERŠAK ZNANOST I OBRAZOVANJE SU JAVNA DOBRA

**S ČLANICAMA INICIJATIVE
AKADEMSKA SOLIDARNOST,
KOJA SE BORI PROTIV
POKUŠAJA ZAKONSKOGA
NAMETANJA TRŽIŠNE I
POLITIČKE REGULACIJE
ZNANSTVENIH I
VISOKOŠKOLSKIH
INSTITUCIJA, O RETORICI
MZOŠ-A, PROGRAMSKIM
UGOVORIMA, PIRAMIDALNOM
SUSTAVU, UPISNINAMA, ULOZI
SINDIKATA**

**JELENA OSTOJIĆ
I BORIS POSTNIKOV**

Inicijativa pod nazivom Akademska solidarnost organizirana je s ciljem pobune protiv triju novih zakona koji se odnose na visoko obrazovanje - Zakona o znanosti, Zakona o sveučilištu te Zakona o visokom obrazovanju. Kakve konzekvence po sveučilišta ili, još preciznije, po društvo može imati prihvaćanje ovih zakona? U kojoj fazi se trenutno nalazi rad inicijative i može li se predvidjeti skorašnji tijek događaja?

– I. G.: Konzekvence po sveučilište, znanost i visoko obrazovanje mogu biti katastrofalne. Kao što uostalom i piše u proglasu Inicijative, ovakvi zakonski prijedlozi dovest će do propasti ovih za svako društvo iznimno važnih područja. Sveučilišta i javni instituti će se morati, ako ovi zakonski prijedlozi zažive, otvoriti tržištu da bi preživjeli, a to nužno znači usmjeravanje pažnje na tržišno isplative projekte. Što to može značiti za društveno-humanističke znanosti, možete pretpostaviti. Dakle, ili nestajanje, ili odustajanje od kritičnosti i pristajanje na zakone tržišta. Logici efikasnosti, isplativosti i konkurentnosti nije mjesto na sveučilištu, koje smatram mjestom suradnje, istraživačke i nastavne slobode, kritičkog potencijala i, prije svega, javnim prostorom dostupnim svima.

SPORNI PROGRAMSKI UGOVORI

Što se tiče rada inicijative, ona pokušava otvoriti istinsku javnu raspravu i u tom smislu je 27. siječnja održana tribina *O duhu zakona: Strategija razvoja znanosti i obrazovanja kao javnog dobra*, na kojoj smo pokušali formulirati načela na kojima bi se trebali temeljiti budući zakoni koji će regulirati ovo područje. Pogađate, u njima se ne pojavljuju koncepti kao što su tržište, konkurentnost, efikasnost i tome slično, već koncepti kao što su javni interes, suradnja, nadzor odozdo. Nadamo se da će to biti prva u nizu tribina u koju će se, za razliku od fingirane javne rasprave koju nam je priredilo Ministarstvo, zaista moći uključiti cijela zajednica, a ne njezini po položaju imenovani članovi.

Nadalje, Inicijativa se sastaje na tjednoj osnovi na Filozofskom fakultetu, sastanci su otvoreni svim zainteresiranim članovima akademske zajednice i na njima se raspravlja o daljnjim koracima, ali i o tome kako mislimo da bi akademska zajednica u budućnosti trebala izgledati.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, kao i dio akademske zajednice koji javno podržava stavove ministarstva, brane prijedloge pozivajući se na transparentnost financiranja znanstvenih i visokoškolskih institucija, naglašavajući nužnost prilagođavanja standardima Europske unije itd. Kako komentirate njihovu retoriku? Predlažemo da krenemo redom: što vas konkretno smeta u prijedlogu uvođenja sustava financiranja sveučilišta i instituta putem "programskih ugovora"?

– M. H.: Prvo, u nacrtima zakona, a za razliku od austrijskog zakona koji im je navodno bio uzor, nije definirano razdoblje do kojeg definitivno treba zaključiti programski ugovor između ministarstva i javnog sveučilišta. S druge strane, u nacrtima je definirano da će se sveučilištu ili institutu koji ne sklopi programski ugovor doznačiti 98% sredstava iz prethodnog razdoblja. Smanjenje od 2% na prvi pogled nije uznemirujuće. No, uzme li se u obzir da se programski ugovor može sklopiti nakon dvije, tri, četiri ili x godina dolazimo do jednostavnog zaključka da ovi zakoni otvaraju put prema drastičnom i progresivnom smanjenju sredstava nužnih za rad javnih znanstvenih i visokoškolskih institucija.

**IVONA GRGURINOVIĆ – NIJE
PRAVEDNO DA ONO ŠTO JE NEKADA
BILO NAŠE POSTAJE VLASNIŠTVOM
MALOG BROJA POVLAŠTENIH U
PROCESU KOJI IZA SEBE OSTAVLJA
DRUŠTVENU I GOSPODARSKU
PUSTOŠ –**

Programski su ugovori, nadalje, sporni i zato što se sklapaju na svega tri godine. Sveučilište i znanost općenito su kompleksni sustavi u kojima se planiranje i izvedba vrlo teško može konstruktivno provoditi na tako kratke staze. Ako je transparentno financiranje cilj programskih ugovora, nije li za dosizanje tog cilja bilo dovoljno izraditi malo sofisticiraniji softver? Umjesto toga uvodi se financijski mehanizam koji sa sobom cijeli niz posve praktičnih problema, od toga kako novi rektor može biti odgovoran za provedbu programskog ugovora koji je sklopio njegov prethodnik do toga kako će se provoditi opis na studij u drugoj ili trećoj godini programskog ugovora, ako se ne zna hoće li se novim programskim ugovorom ispregovarati i sredstva nužna za financiranje druge ili treće godine tih studijskih programa.

Konačno, programski ugovori sporni su jer se sklapaju pregovorima između sveučilišta, instituta i države. Sveučilišta i znanstveni instituti nisu korporacije i njihovi čelnici nisu menadžeri i pregovarači, nego prvi među ravnopravnima. Utoliko mehanizam financiranja putem programskih ugovora utemeljenih na pregovorima, odnosno korporativnim modelima upravljanja, zadire u samu bit akademske zajednice, njezine vrijednosti i načela. To je nedopustivo, iako je u ovom trenutku nažalost već postalo realnost u mnogim zemljama pa tako i onima Europske unije. Pritom treba istaknuti da ne postoji, barem ne službeni, pritisak da se i hrvatski visokobrazovni i znanstveni sustav prilagodi toj realnosti. Dapače, upravo su visoko obrazovanje i znanost na razini same Unije primjer mehanog, odnosno, u svakoj zemlji visoko autonomnog, varijabilnog zakonodavnog područja. Osim toga, poglavljia o znanosti i obrazovanju su odavno zaključena, odnosno, od Hrvatske se po tom pitanju u ovom trenutku ne očekuju nikakve prilagodbe.

PRITISAK KOMPETITIVNOSTI

Što predviđa predloženi piramidalni sustav radnih mjesta i kakvi bi bili njegovi učinci na praksu akademskog i znanstvenog rada?

– Piramidalni ustroj radnih mjesta temelji se s jedne strane na ideji kompetitivnosti, a druge na ideji što manjeg ulaganja s ciljem postizanja što veće dobiti. Konkretno, on predviđa da u sustavu znanstvenih mjesta udio viših i najviših mjesta nije viši od polovice. To konkretno znači da većina docenata bez obzira na svoje reference nikada neće postati izvanredni profesori, a kamoli redoviti. Kolege koji rade na fakultetima su se s pravom zgrozile na prijedlog da se radna mjesta uređuju na takav način. On je, međutim, na institutima već godinama realnost i to ne temeljem neke zakonske odredbe, nego prije svega slijedom prakse prema kojoj ministarstvo izdaje suglasnost za otvaranje novog radnog mjesta u pravilu jedino nakon što je netko otišao iz sustava, u mirovinu ili drugdje. Ta praksa napredovanja i zapošljavanja veže se primarno uz biološki ciklus drugog pojedinca, a ne, kako mi se čini jedino racionalno, uz postignuća pojedinaca i potrebe institucije ili društva. Dakako, nju se može objasniti kao gotovo refleksiivni odgovor na ekonomsko stanje u zemlji, no stvari su bitno kompliciranije. Ishodište te prakse vidim u tendenciji da se znanost i visoko obrazovanje ekonomiziraju, što je nažalost negativan svjetski trend, koji tijela hrvatske državne uprave nekritički nastoje pratiti.

Piramidalni sustav radnih mjesta omogućuje, riječju, da se uz minimalna ulaganja ostvari maksimalni učinak. Radi se ponajprije o kvantitativno maksimalnom učinku do kojeg dolazi kada nositelji sustava znanosti i visokog obrazovanja postanu oni na dnu piramide, docenti, odnosno, znanstveni suradnici i oni koji su izvan piramide, ali sami itekako sudjeluju u nastavi i znanstvenim istraživanjima. Mislim, naravno, na znanstvene novake, asistente i više asistente koji uz docente i suradnike čine skupinu najniže plaćenih, ali i učinkovitih akademskih radnika. Pod pritiskom kompetitivnosti i u nadi da će marljivim radom možda jednom i ući u piramidu oni se

MARIJANA HAMERŠAK — SVE NAVODI NA ZAKLJUČAK DA SU SE U MINISTARSTVU UMJESTO NA RESTRUKTURIRANJE SUSTAVA IZOBLIČENOG ŠKOLARINAMA, ODLUČILI NA RESEMANTIZACIJU POJMA UPISNINE —

u piramidalno definiranom sustavu ponašaju kao konkurentni, dok ih sustav percipira kao potrošnu robu, instrumente koje je nakon nekoliko godina najbolje zamijeniti drugim mladim ljudima koji će iz istih razloga kao i njihovi prethodnici također marljivo isporučivati svoje proizvode, dizati statističke prosjeke, održavati nastavu i sve to uz minimalna financijska ulaganja. Najbolji, reći ćete, ipak uspiju. Da, ali što se događa kada na jedno radno mjesto konkuriraju dva, tri ili sedam jednako najbolja mlada znanstvenika. Koja izvrsnost onda pobjeđuje, osim ekonomske?

KUPOVANJE NEUSPJEHA

Ministar Fuchs najvio je zamjenu dosadašnjih školarina tzv. upisninama. Dobar dio medija protumačio je to kao uvođenje "besplatnog školstva" – za one studente koji ga zasluže redovnim izvršavanjem obaveza. Biste li, osim Fuchsove najave, načelno prokomentirali i glavne dosadašnje obrasce medijskoga praćenja inicijative?

– **M. H.:** Nacrte karakterizira vrlo slobodan pristup hrvatskom jeziku. Ne razumijem kako se iznos koji doseže i preko 5 000 kuna, govorilo se o doktorskim studijima, odnosno preko 3 000 kuna ako je riječ o diplomskim i pred-diplomskim, može nazivati upisninom. Budući da upisnina prema svim rječnicima hrvatskog jezika znači pristojbu za upis, naknadu za sve one koji se upišu, nameće se zaključak da se ovim zakonima uvodi sustav obaveznih školarina. Osim toga, zakon predviđa da će se upisnine višekratno uplaćivati, što je druga ključna značajka školarina. Sve navodi na zaključak da su se u ministarstvu umjesto na restrukturiranje sustava izobličeni školarinama, odlučili na resemantizaciju pojma upisnine.

No, to nije sve. Nakon što je inicijativa Akademska solidarnost pozvala članove akademske zajednice na štrajk, iz ministarstva su relativno promptno reagirali priopćenjem u kojem su antitetičkom retorikom dokinuli i onu jednu jedinu semantičku značajku koja je upisnine još mogla razlikovati od školarina – obveznost za sve. Ministar je, podsjećam, na prošlotjednoj konferenciji za novinare izjavio da zakoni počivaju na ideji da se svim studentima omogući besplatan upis. Pritom je, naravno, istaknuo da će na višim godinama onima koji ne ispune svoje obaveze ipak naplaćivati studij. Međutim, u nacrtima zakona nema ni riječi o besplatnom upisu za sve. U članku 60. nacrta prijedloga Zakona o visokom obrazovanju piše tek: "Visoka učilišta mogu izvršiti naplatu upisnine po studentu na ime ukupnog iznosa administrativnih troškova". Ako to znači besplatan upis za sve, opet se susrećemo s vrlo inovativnom uporabom hrvatskog jezika. Doista ne razumijem kako je moguće izaći s tako nečim u javnost i očekivati razumijevanje. Ustvari razumijem, ali samo iz perspektive medijskih obrazaca prijenosa ovog posljednjeg čina pretvorbe kojom se i oni posljednji ostaci ostataka javnog sektora otuđuju u korist privatnih interesa.

Većina medija je doslovno prenosila priopćenja Inicijative, više ili manje dobrohotno kratila ili parafrazirala izvještaje članova, uz nekoliko dosta mračnih, ali i nešto više svijetlih primjera. Neslužbeni diktati iz telefonskih slušalica MZOŠ-a, kao i priopćenja za javnost ravnatelja instituta, Ministra i drugih, u medijima su se također prenosili bez imalo kritičkog odmaka. Tako se, recimo, isticalo da na trima zakonima trenutno rade, zamislite, čak tri povjerenstva. Izjave Ministra su se, naravno, bilježile i prenosile bez ikakvog odmaka. Koliko vidim, na spomenutoj konferenciji za novinare nitko nije Ministra priupitao kako to da su njegovi suradnici ideju o besplatnom obrazovanju u zakonima formulirali upravo suprotno – kao uvođenje participacija za sve? Nitko ga nije pitao hoće li istim suradnicima povjeriti i pisanje izmjena zakona? Nitko ga nije pitao je li on čitao prijedloge zakona i hoće li možda na isti način čitati i njihove nove varijante? Ne treba napominjati da ga nitko nije pitao ni zašto besplatnim studijem naziva sustav u kojem se doslovce može kupiti neuspjeh, sustav u kojem se onima koji si to mogu priuštiti pruža druga prilika, a drugima ne?

ULOGA SINDIKATA

Iz predloženih zakona jasna je tendencija komercijalizacije te tržišne i političke regulacije znanosti. Unatoč specifičnostima koje se tiču autonomije sveučilišta, vidite li poveznicu između trenutnih gibanja na akademskoj i onih koja se događaju u drugim dijelovima društva pogođenim procesom neoliberalnog preustroja, kao što su, npr., radnici, seljaci...?

– **I. G.:** Naravno, to je dio šireg društvenog i političkog procesa. Komercijalizacija je proces koji zahvaća cjelokupni javni sektor, pogledajte primjerice što se, osim s obrazovnim, događa sa zdravstvenim sustavom... Logika profita je neumoljiva i to se osjeća u svim sferama života, ne samo u uništavanju javnog sektora. Obećana zemlja privatizacije (na hrvatski način) brzo je (iako ne dovoljno brzo) pokazala svoje pravo lice pa se, nadam se, stvara svijest o tome kako zaista nije pravedno da ono što je nekada bilo naše postaje vlasništvom malog broja povlaštenih u procesu koji iza sebe ostavlja društvenu i gospodarsku pustoš. No, ne treba biti pesimističan, otpor se osjeća svugdje, sjetimo se primjerice Londona i Italije, i naravno, studentskog otpora komercijalizaciji obrazovanja u Hrvatskoj koji i dalje djeluje.

Očekujete li podršku sindikata?

– **I. G.:** Sindikat se, po mom mišljenju, vrlo nedvosmisleno svrstao, samim pristajanjem na sudjelovanje u radu tzv. prosudbenih skupina, nakon što je velika većina zajednice za čija se prava (deklarativno) bori zakonske prijedloge ocijenila nepopravljivima. Retorička, politička i simbolička razina istupa sindikalnih čelnika je takva da je smatram nedostojnom pristojnog komentara. Osim toga, mislim da se sindikat (i sindikati općenito) dobrano udaljio od svoje historijske uloge borbe za radnička prava, a da su sindikalne pozicije postale instrumentom izgradnje prestiža, a ne instrumentom borbe.

– **M. H.:** Osobno sam još uvijek član sindikata isključivo zato što se nadam da osim Instituta na kojem radim postoje i druge institucije na kojima sindikat na toj mikrorazini djeluje upravo i jedino na način na koji bi sindikat trebao djelovati, dakle, u skladu sa zahtjevima i za zahtjeve svojih članova. Nadam se da nisam naivna kada vjerujem da su i u tom području moguće promjene potaknute odozdo.

S jedne strane svjedočimo sustavnom gušenju kritičke misli kroz preustroj visokog obrazovanja, dok s druge strane imamo do sada najozbiljnije reakcije studenata i dijela profesora na procese neoliberalne transformacije sveučilišta. No, gledajući unazad, možemo li ipak govoriti o propuštenoj prilici da se za vrijeme studentskih blokada fakulteta na sveučilištima diljem Hrvatske prije manje od dvije godine profesori aktivnije uključe i možda preventivno djeluju na razvoj današnjih događaja na akademskoj sceni?

– **I. G.:** Slažem se da je tadašnja mlaka reakcija nastavničkog kadra (čast pojedinim istupima) pa ponegdje i osuda, a da ne govorimo o često izgovaranim floskulama poput one "složemo se sa zahtjevom, ali ne i s metodama" pokazala teško oprostivu kratkovidnost i političku neosvijestjenost. Politika "promjena na mala vrata" vrlo često zna zavarati, međutim, sada, kada promjene ulaze na velika vrata, ipak imamo reakciju, gotovo konsenzualnu. Možemo samo biti sretni što su studenti i u ovom slučaju pokazali zavidnu razinu političke mudrosti pa nam je Plenum Filozofskog fakulteta izglasao podršku usprkos cijeloj povijesti odnosa na razini političke borbe. Truditi ćemo se da tu podršku ne iznevjerimo.

JAVNO DOBRO, A NE KORPORATIVNI SUBJEKTI

Budući da su štrajk te slične protestne djelatnosti sada već tradicionalno u Hrvatskoj teško provedive, razmatrate li mogućnosti radikalizacije metoda ove inicijative?

– **M. H.:** Štrajk u pozivu Inicijative funkcionira kao opća imenica i utoliko se može odnositi na protestnu akciju ili akcije, bilo koje vrste, opsega ili trajanja. Kakav će štrajk biti i kada će biti odlučit će članovi Inicijative. Razina radikalnosti pritom neće ovisiti o radikalnosti samih zahtjeva, nego prije o aktualnim medijskim, birokratskim i općenito društvenim komunikacijskim obrascima i vrijednostima. Zahtjev da se predloženi zakoni u potpunosti odbace nije, naime, uopće radikalniji.

Traži se isto ono što je u listopadu tražio senat Sveučilišta u Zagrebu, HAZU, fakultetsko vijeće Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dekani ekonomskih fakulteta, kao i pravnih fakulteta te mnogi drugi, složiti ćete se, nimalo radikalni društveni akteri. Slično tomu ni inzistiranje ove Inicijative na znanstvenom i visokobrazovnom sustavu utemeljenom na načelima dostupnosti, uvažavanja, autonomije i kritičnosti nije radikalno ili barem to ne bi, prema mojem mišljenju, trebalo biti. Zahtijevati da znanost i obrazovanje funkcioniraju prema načelima javnog dobra, a ne korporativnih subjekata, za mene je isto što i zahtijevati neovisno sudstvo ili uličnu rasvjetu. To je nešto neupitno i nužno. Stoga mislim da od tog zahtjeva nitko od nas ne može i ne smije odustati. ■

DR. SC. MARIJANA HAMERŠAK je viša asistentica na Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. U hrvatskim i inozemnim znanstvenim časopisima objavljuje radove o teorijskim, materijalnim i institucionalnim aspektima (dječje, popularne i usmene) književnosti te o metodološkim i teorijskim problemima povijesti, etnologije i folkloristike. Vanjska je suradnica Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Dubrovniku, Lekiskografskog zavoda Miroslav Krleža i dr. Sa Suzanom Marjanić uredila je *Folklorističku čitanku* (2010).

IVONA GRGURINOVIĆ je znanstvena novakinja na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Znanstveni su joj interesi kultura putovanja, teorija putopisa, teorija kulturne antropologije. Piše doktorsku disertaciju na temu stranih antropologa i putopisaca u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća.

BOGOHULNI PROROK

AMERIČKI KOMIČAR BILL MAHER, ČOVJEK OSEBUJNIH STAVOVA SPRAM RELIGIJE, POLITIKE, PROSTITUCIJE I DROGA, U SVOM DOKUMENTARCU *Religulous* IZVRŠAVA SATIRIČKI NAPAD NA ORGANIZIRANE RELIGIJE, SMATRAJUĆI IH NI MANJE NI VIŠE NEGO "NEUROLOŠKIM POREMEĆAJEM".

DARKO MILOŠIĆ

Roden 1956. u New Jerseyju, *stand-up* komičar, voditelj kasnih *talk-show* emisija u kojima sve pršti od političke nekorektnosti, u nas nepoznati Bill Maher deklarira se kao libertin ili libertarijanac (u nas također slabo poznata svjetonazorska kategorija; prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku*, "osoba koja slobodno i neopterećeno razmišlja bez dogmi ili tabua, slobodni mislilac", ali i "razuzdan čovjek, razvratnik, bezbožnik, nevjernik". Za koju ćete se definiciju opredijeliti kad je Maher u pitanju ovisit će, dakako, o vašem svjetonazoru). Roditelji, otac Irac i majka Židovka, odgajali su ga u katoličkoj vjeri, ali je cijela obitelj 1969. prestala ići u crkvu, navodno zbog očeva neslaganja s papinim (Pavao VI.) stavovima oko kontracepcije.

ŠTO JE SVE MAHER? Što se tiče političkih stavova, smatra da "vlada postoji isključivo zato da obavlja poslove koje ljudi apsolutno ne mogu obaviti sami". Zalaže se za legalizaciju kockanja, prostitucije i marihuane (koju otvoreno konzumira). Vrlo je kritičan spram korporacija, brine ga globalno zatopljenje, zalaže se za etički odnos prema životinjama, premda je gostujući kod Larryja Kinga objasnio da "nije vegetarijanac, ali ne jede puno mesa". Protivnik je rata u Iraku, čak je ustvrdio da je notorni Saddam Hussein bolje izlazio na kraj (naravno, na svoj osebujan način) s unutrašnjim iračkim etničkim i političkim rogovima u vreći. Uz to, sebe opisuje kao "odanog podupiratelja Izraela". Neoženjen je, bio je u vezama s bivšim pornoglamicama. Za nekoga bi i ovo dostajalo da ne čita dalje. Ali tek sam počeo. Jer, ako mislite da ga nećudoredan život diskvalificira kao nosioca (dobrih i loših) vijesti, očito niste pažljivo čitali *Stari zavjet*.

Vjerske osjećaje opisuje kao "neurološki poremećaj" koji priječi ljude da jasno razmišljaju; štoviše, po njemu, religija je kriva zbog poticanja ljudi na raznorazne ludosti i uzrok je brojnim društvenim problemima (ovim se stavovima pridružuje dvojici poznatih ateističkih zelota, Christopheru *Bog nije velik* Hitchensu i Richardu *Iluzija o Bogu* Dawkinsu). Smatra da religija djeluje pod krinkom moralnosti, ali da u osnovi s moralnošću nema veze te da pod moralnim zakonom zapravo ljudima prodaje religijske zabrane. Njegova logika glasi: samo zato što religija zabranjuje pobačaj i homoseksualne odnose, ne znači da su oni nemoralna djela. Istinski nemoralna osoba za njega je netko tko povrijedi (ubojstvo, silovanje...) drugu osobu.

Zanimljivo je da se Maher ne deklarira kao ateist; svojedobno je čak izjavio da vjeruje u Boga, no da religiju smatra nečim što ima veze tek s tradicijom i predrasudama: "Ja nisam ateist. Postoji velika razlika između ateista i nekoga tko jednostavno ne vjeruje u religiju. Za mene je religija birokracija između čovjeka i Boga koja mi nije potrebna. Ne, nisam ateist. Vjerujem da postoji neka sila. Ako je želite zvati Bogom... Ne vjerujem da je Bog samohrani roditelj koji piše knjige". Smatra da religija nudi odgovore na pitanja na koja se zapravo ne može odgovoriti (Kamo idemo nakon smrti?, Postoji li nebo?...). Po njemu, religija je nepoštena jer, nudeći "odgovore", "priječti ljude da misle". Ukratko, sebe doživljava kao agnostika koji je vrlo otvoren spram mogućnosti da Bog postoji. No, na pitanje bi li postao vjernik da mu se Bog obrati, odgovorio je da bi prije otišao na pregled u bolnicu *Bellevue* (njujorški Jankomir). Sigurnost u osobno religijsko vjerovanje smatra apsurdom, a kao primjer navodi scijentologiju: "Vi scijentolozi, kao i svi religiozni ljudi, patite od neurološkog poremećaja. I jedini razlog zašto ljudi misle da je to što su vjernici normalno je taj što u to vjeruje tako mnogo ljudi. To je normalnost koja se temelji na konsenzusu".

SATIRA NA RAČUN ORGANIZIRANE RELIGIJE Mahera inače optužuju da *na piku* posebice ima rimokatolike. On se, dakako, brani da su sve njegove izjave na račun katolika izgovorene u šaljivom kontekstu pa optužbe možda imaju jednako smisla kao kad bi Pervana napadali da vrijeđa Slovence. U procjeni jesu li Maherove izjave uvredljive ili samo duhovite i opet će glavnu ulogu odigrati vaš svjetonazor. ("Imate li nekoliko stotina sljedbenika i dopustite nekima od njih da maltretiraju djecu, nazvat će vas vodom kulta. Imate li milijardu sljedbenika, zvat će vas papom.")

U posljednje vrijeme deklarira se kao apateist (kovanica od apatija i teizam), dakle, kao netko koga ne zanima prihvaćanje ili odbacivanje tvrdnje da Bog postoji (ili ne postoji), tj. netko tko pitanje Božjeg (ne)postojanja ne smatra smislenim ili relevantnim za svoj život (što nije nikakva novotarija: Denis Diderot je na optužbu da je ateist odgovorio da ga jednostavno ne zanima postoji li Bog).

Ipak, da ga religijske teme itekako zanimaju (u najmanju ruku zato da ih ismijava, ali ne isključivo zato), dokazuje i njegov dokumentarni film *Religulous* (režirao ga je inače Larry Charles, redatelj *Borata*). Naslov filma je kovanica sastavljena od engleskih riječi *religious* (pobožan, vjerski, religiozan...) i *ridiculous* (besmislen, komičan, neozbiljan...), što već dovoljno govori o pristupu u kojem će poznavatelj *Biblije* odmah prepoznati "izrugivače, koji će živjeti prema vlastitim požudama", a koji će se pojaviti na "koncu vremena", iz *Druge Petrove poslanice*.

Film koji je krenuo u kinodvorane 3. listopada 2008. (a može se pogledati i na YouTubeu) donekle je na tragu dokumentaraca Michaela Moorea; riječ je o satiri na račun organiziranih religija. Maher putuje od Megida i Jeruzalema, preko Salt Lake Cityja i Hyde Parka, do Amsterdama i Vatikana, posjećujući usput i brojna vjerska okupljališta diljem Sjedinjenih Država. Svugdje razgovara s vjericima i vjerskim službenicima različitih religijskih i denominacijskih predznaka, dakako, sve uz snažan ironijsko-racionalistički odmak. Šarmantno podrugljiv, lucidan, elokventan, u prednosti pred sugovornicima koji ne znaju za scenarij, Maher apsolutno postiže svoj cilj: prikazati religiju i vjernike kao ljude s "neurološkim poremećajem". Jer, kad se vješto montiraju razgovori s muslimanom koji se brine za jedno od najsvetijih mjesta islama, jeruzalemsku Kupuolu na stijeni (Omarova džamija), odakle je Muhamed uzašao na nebo, a koja se nalazi iznad najsvetijeg mjesta judaizma, Zida plača, gdje je Maher intervjuirao jednog rabina, onda čovjek pomisli da agnosticizam i nije neka posve bedasta pozicija. Oba vjernika pokazala su KRAJNJU isključivost: MI smo apsolutno U PRAVU, ONI su apsolutno U KRIVU.

OD "MIROLJUBIVIH" HODŽA DO LUDOŠTVA U Amsterdamu je pak u nekoj džamiji razgovarao s hodžom koji ga je uvjeravao kako je islam religija mira; u intervju su umontirani prizori bombaša samoubojica i govor drugog hodže koji poziva na ubojstvo Salmana Rushdieja. Intervjuirao je i Joséa Luisa de Jesús Mirandu, utemeljitelja zajednice *Rast u milosti*, što zvuči posve bezazleno dok ne shvatite da je riječ o čovjeku koji sebe naziva "Jesus Cristo Hombre", odnosno predstavlja sebe

— VRLO JE KRITIČAN SPRAM KORPORACIJA, BRINE GA GLOBALNO ZATOPLJENJE, ZALAŽE SE ZA ETIČKI ODNOS PREMA ŽIVOTINJAMA, PREMDA JE GOSTUJUĆI KOD LARRYJA KINGA OBJASNIIO DA "NIJE VEGETARIJANAC, ALI NE JEDE PUNO MESA". —

kao – pazite sad! – Isusa Krista i Antikrista u jednoj osobi. Hmm. Možete reći što hoćete, ali "crkva" navodno broji oko sto tisuća vjernika širom svijeta. Taj Portorikanac s briljantinom u kosi, koji tvrdi da je Isus ("I am the Second coming of Christ"), svoju teologiju bazira na dvije premise: a) nema grijeha i b) katolička crkva je zla. Svoje sljedbenike, uglavnom Hispanoamerikance, uvjerava da su "nadrassa". Za Mahera prava poslastica: ima li bolje potvrde teze o "neurološkom poremećaju"?

S druge strane, u Vatikanu je razgovarao s nevjerovatno simpatičnim i vrlo uglednim katoličkim redovnikom (karmelićanin), Reginaldom Fosterom OCD, papinim ekspertom za latinski. Velečasni Foster je, na pitanje ima li problema s time kako pomiriti kolosalne razmjere crkve sv. Petra sa skromnim Isusom iz evanđelja, prasnuvši u smijeh rekao da itekako ima: "Isus bi, da se vrati, vjerojatno bio u nekoj baraci u predgrađu". Vrhunski intelektualac, poslužio je Maheru da diskreditira neka opća mjesta katoličkog imaginarija ("Pakao? Ah, zaboravite, stara katolička ideja!" "Ali, standardna doktrina kojoj su me učili kao dijete..." "Sve je to prošlost. Sve je to gotovo, zaboravite." Datum Isusova rođenja? "Ma, mogao bi biti i 3. srpnja". "Sve su to, znate, lijepe priče." "Pa kako onda uvjerite ljude u istinu?" "Ma dajte, kakvo uvjeravanje u istinu!? Pustite ih da žive i umru sa svojim glupim idejama." Saznali smo i to da je u Italiji napravljeno istraživanje kome se Talijani mole u trenucima krize. Isus je bio na šestom mjestu. (Hm, bilo bi zanimljivo vidjeti kako stvari stoje u Hrvatskoj.)

Nakon intervjua s Kenom Hamom, kreacionistom koji vjeruje da je Zemlja nastala prije 6000 godina, da su opisi iz *Knjige postanka* doslovce točni i da su ljudi i dinosauri živjeli zajedno (i to se navodno može pronaći u *Bibliji*), možemo čuti i razgovor s isusovcem Georgeom Coyneom, astronomom i bivšim direktorom Vatikanskog opservatorija, koji na to odgovara: "Ako ste znanstvenik, ne možete to prihvatiti". (Predstavljajući ga, Maher se, vjeran svom *stand-up backgroundu* našalio: "Vi ste vatikanski astronom.

To je nešto kao gej republikanac?) “To što se bavimo ovim ne znači da Crkva želi doprijeti do izvanzemaljaca prije no što ih se dočepaju mormoni...”, našalio se i jezuit. “Razlog su povijesne činjenice.” U Salt Lake Cityju razgovarao je s dvojicom bivših mormona. Među mnogobrojnim, blago rečeno, zaista uvrnutim mormonskim vjerovanjima, spomenuo bih to da je Edenski vrt bio smješten u Missouriju (a tamo će biti i Novi Jeruzalem). Mormoni su također, prema svojim doktrinama, naknadno pokrstili Ivanu Orleansku, Buddhu, Anu Frank, Adolfa Hitlera, Staljina...

LAŽNI ISUS I MUSLIMANSKI GEJ AKTIVISTI

U Orlando na Floridi, u tematskom parku *The Holy Land Experience*, razgovarao je sa zaposlenikom koji glumi Isusa, dugokosim simpatičnim muškarcem koji svaki dan pred gledateljima, donekle u stilu Gibsonove *Pasije*, biva podignut na križ (kamera u ključnom trenutku hvata putnički avion koji prolazi iznad “Golgotе”: poruka je jasna – pogledajte, živimo u 21. stoljeću, a ovi ljudi vjeruju... u što?!). “Isusa” je pitao omiljeno ateističko/agnostičko pitanje: “Zašto Bog jednostavno ne uništi đavola i oslobodi svijet patnje?”, na što je “Isus” odgovorio da “će On to učiniti”. “Zašto to ne učini odmah?” “Učinit će to nakon Drugog dolaska, u Njegovim očima je tisuću godina kao jedan dan...; Bog može iz najgore situacije izvući nešto dobro...” Dakako, Maher poentira: “A što je s holokaustom? Kakvo dobro je izašlo iz toga?” “Bog ima neki plan...”, On je toliko iznad nas da ne možemo očekivati da razumijemo...” Kao što možete pretpostaviti, cijela je scena apsolutno navodila vodu na Maherov mlin: patetični glumac poput onoga iz rock-opere *Jesus Christ Superstar*, usred nekakvog grozomnog američko-judeokršćanskog Disney land pokušava replicirati ironičnom agnostiku koji mu postavlja pitanja koja su odvajkada noćna mora za teologe. Iznio mu je – Maher – i usporedbe Krista, Mitre i Horusa (moram priznati, paralele u “biografijama” zapanjujuće su) i sve što je “Isus” mogao bilo je pozvati se na vjeru u Božju Riječ. Opći dojam: još jedan bod za Mahera.

U Amsterdamu je razgovarao s “velečasnim” van Beverenom, iz *Cannabis Ministry*, čovjekom koji izgleda kao netko tko je u životu puuuuno *duvao* (odgovarao je uglavnom s “Da” i “Ne”; osnovni teološki koncept njegove zajednice je “osjećati jedinstvo sa svime oko sebe”); zatim s Fatimom Elatik, muslimankom koja je predstavljena kao holandska političarka, i koja je pokušavala objasniti – u ulici u kojoj su muslimanski fundamentalisti ubili redatelja

Thea van Gogha – da muslimani ne ubijaju ako im se ne sviđa nečije mišljenje (u što su umontirane scene fanatiziranih islamista koji traže smrt autora *one* karikature). Razgovarao je, osim s Geertom Wildersom, kontroverznim parlamentarcom, autorom protuislamskog uratka *Fitna*, i s britanskim muslimanskim reperom Propa-Gandhijem koji je također nemošto pokušao pomiriti proturječnosti s kojima ga je Maher *maherski* suočavao. Pronašao je, u nekom baru, i dvojicu muslimanskih “gej aktivista” (“Dakle, muslimanski gej aktivisti, vrlo osebujan opis posla... pa, dečki, vi *stvarno* imate muda.”). Na pitanje koliko je velika muslimanska gej zajednica u Amsterdamu, nastao je tajac. Kamera *švenka* po praznom baru... “Znači, to je to, pretpostavljam?”

Premda je film prepun živopisnih likova poput američkog senatora Marka Pryora koji je, na Maherov komentar da je zabrinut što o zemlji odlučuju ljudi koji vjeruju u zmiju koja govori, odgovorio da “ne morate položiti test inteligencije da biste ušli u američki Senat” (hm, gledajući saborske rasprave čovjek dođe u iskušenje zapitati se...), ili pastora Jerryja Cummingsa u cipelama od gušterove kože koji propovijeda “prosperity gospel” (“Bog ŽELI da budete bogatiii!!!”), ili rabina Yisroela Dovida Weissa, glasnogovornika anticionističke (?) organizacije *Neturei Karta* koja smatra suvremenu izraelsku državu prejudiciranjem Božjeg nauma, tu su i Andrew Newberg, neuroznanstvenik te Francis Collins, voditelj Projekta humanog genoma (Human Genome Project), jedan od, navodno, 7 posto američkih znanstvenika vjernika. Itd, itd.

RELIGIJA MORA UMRIJETI

Film počinje i završava na ostacima Megida. Prema *Wikipediji*, “Megido je drevno srušeno naselje smješteno na istoimenom brdu u Izraelu. Megido je bio naseljen negdje od 7000. g. p.n.e. do negdje 500. g. p.n.e.. Bio je smješten na rubu Jizreelske ravnice. Brdo Megido (hebrejski Har) dalo je ime Armagedonu, koji se spominje u *Bibliji*”. Premda napravljen da izazove (pod)smijeh, dokumentarac na kraju izaziva jezu. Scene devastacije okoliša, vjerskog fanatizma, prizori religijske histerije, bombaši samoubojice, avioni koji se zalijeću u WTC, mase vjernika u zanosu, snimke nuklearnog holokausta, portreti svjetskih političkih i vjerskih vođa... popraćene su, uz dramatičnu apokaliptičku glazbenu podlogu, citatima iz dijelova *Kur'ana* i *Biblije* koji govore o Sudnjem danu. Maherov glas govori: “Jasna je činjenica: religija mora umrijeti da bi čovječanstvo živjelo...” Mlada Amerikanka

izjavljuje: “Ne znam mnogo o politici, ali glasala sam za predsjednika Busha zbog njegove vjere”, mladić s maramom oko glave, opasan bombama, ljubi *Knjigu*... “Religija je opasna”, čujemo Mahera, “jer omogućuje da ljudska bića, koja nemaju sve odgovore, misle da ih imaju”. “*Biblija* ne kaže da će to biti nuklearni rat”, kaže poznati američki propovjednik, “ali ja mislim da će biti”. Na pitanje tko će pobijediti, holandski hodža odgovara: “Mi”, a američki senator: “To će odlučiti Bog na Sudnji dan”. “U sukobu smo Dobra i Zla...”, poručuje predsjednik Bush. Vjernici (kršćanski, muslimanski, hinduski, židovski...) drže prst na gumbima nuklearnih lansirnih rampi... “Jedini primjereni stav koji čovjek može imati nije arogantna samouvjerenost koju promiču religije, nego stav sumnje”, poentira Maher. “Sumnja je ponizna, a takav i čovjek treba biti...”; “To je to: odrastite – ili umrite”; posljednja je rečenica koju čujemo, dok se uz pretapanje scena s vjerskih sastanaka i atomske gljive ekran zatamnjuje...

Smirite se.

Teza: a što ako sâm Stvoritelj svemira, ljubitelj paradoksa, razočaran svojom posvađanom djecom, pokušava – ne bi bilo prvi put da progovara kroz kontroverzne osobe – kroz usta podrugljivog agnostika poručiti da je krajnje vrijeme da se sredimo, da se *stvarno* pomirimo, da prestanemo svoje sitne geopolitičke i ine *agende*, svoje sitne probitke i manipulacije ostvarivati krijući se iz “Božje volje” i “Božjeg plana”? **E**

OGLAS

Libra Libera #27

SADRŽAJ

- 3 Galerija ilustracija Dalibora Barića
- 14 ZORAN ROŠKO Uvod u opći ljudski štrajk
- 17 URS ALLEMANN Babyfucker
- 35 SEAN KILPATRICK Poliži lipanj
- 77 GEORGES BATAILLE Solarni anus
- 83 MARK THOMAS Pučki manifest
- 97 TIQQUN Kako to učiniti?
- 109 DALIBOR BARIĆ The Mind from Nowhere

BEOWULFIANA OD TOLKIENA DO ZEMECKISA

JOŠ OD KADA JE TOLKIEN OSLOBODIO NJEZINA ČUDOVIŠTA, EPSKA PJESMA O BEOWULFU PRODUKTIVAN JE INTERTEKST, KOJI JE U MEĐUVREMENU DOŽIVIO NIZ TRANSFORMACIJA. DANAS IZNENAĐUJU UPRAVO ONA ČITANJA I FILMSKE ADAPTACIJE KOJA OBNAVLJAJU IZVORNE EMOCIJE EPA, DOK SE ONA SUBVERZIVNA ČINE BLIŽIMA MODERNOM SHVAĆANJU HUMANOSTI I OTKLONA

MIRANDA LEVANAT-PERIČIĆ

Kada se 1936. godine Tolkien u čuvenom eseju *Beowulf: The Monsters and the Critics* požalio na siromašnu *Beowulfianu*, mislio je pritom samo na kritičku interpretaciju, a ne na moderne adaptacije. Identificirajući se s Beowulfom koji se bori s Grendelom i Zmajem, Tolkien je tada odlučio obraniti "herojsku elegiju" od kritičara-čudovišta sklonih sterilnim filološkim racionalizacijama i zaokupljenih datiranjem, koji su "čitati pjesmu kao pjesmu" (*to read poem as a poem*) zaboravili.

ADAPTACIJA I PREDLOŽAK Tolkien bi vjerojatno bio iznenađen opsegom *Beowulfiane* danas – interdisciplinarnne studije i interpretacije, književne i filmske adaptacije, video-igre, stripovi... Tko zna što bi mislio o tome kako su (i jesu li uopće) svi oni pročitali "pjesmu kao pjesmu". Nedvojbeno je *Beowulf* bio poticajem vrlo različitih čitanja, počevši od samog Tolkiena čiji je *Hobit* možda najpoznatije književno djelo nadahnuto imaginarijem *Beowulfa*. Ipak, prva književna adaptacija koja predstavlja ključnu prekretnicu *Beowulfiane* roman je *Grendel* američkoga medievalista Johna Gardnera (1971.), zanimljiv prvenstveno zbog preispitivanja odnosa ljudskog i čudovišnog i izmjeni pripovjedne perspektive. Glavni je junak introspektivni Grendel, a obrazlaganje motivacijskog sklopa zločina vodi zaključku da svijet kaosa i podzemlja kojem pripada Grendel nije iracionalniji od svijeta reda kojem pripadaju ljudi. Dobar dio modernih adaptacija nadahnut je Gardnerovim romanom, vjerojatno zbog toga što je subverzivni Grendel bliži suvremenom čovjeku nego bogoliki Beowulf.

Među filmskim adaptacijama, osobito su zanimljiva

— GRENDELOVA MAJKA U ZEMECKISOVU FILMU, S JEDNE STRANE PREDSTAVLJA PARODIJU TABLOIDNE ANGELINE, A S DRUGE SPOJ, U PJESMI NESPOJIVOG, IDEALA ŽENSKJE LJEPOTE I ČUDOVIŠNE MAJKE —

(jer su posve različita) posljednja dva filma – *Beowulf i Grendel* (2005.), islandska produkcija redatelja Sturle Gunnarssona, s Gerardom Butlerom u ulozi Beowulfa, i *Beowulf* Roberta Zemeckisa (2007.). Razlika je osobito izražena u prezentiranju čudovišnosti, pa dok nas Zemeckisov film uznemiruje konstrukcijom totalnog neprijatelja i apsolutnim nedostatkom potrebe za argumentacijom nasilja, Gunnarssonov film povlađuje osjećaju solidarnosti s poniženima i uvrijeđenima, podupirući uvjerenje da je dobro argumentirani zločin ljudska potreba čak i kada je počinitelj nečovječan. Scenarij islandskog filma, koji potpisuje Andrew Rai Berzins, očito je nastao na tragu Gardnerova čitanja. U Gunnarssonovu je filmu Grendel trol, kojemu je kao dječaku Hrothgar pred očima ubio oca. On odbija borbu s Beowulfom jer mu Geati nisu ništa skrivili. Iracionalna motiviranost na zločin, u filmu je svojstvena ljudima, dok trolovima treba argument za nasilno ponašanje.

Zemeckisov *Beowulf* (2007.), naprotiv, obnavlja srednjovjekovne strahove nadograđujući na lik Grendela američku popularnu predodžbu o ekstremno demoničnom

neprijatelju. Grendelovo je tijelo neprirodno i odbojno, nalik oživjelom predimenzioniranom ekspanatu *Bodies Revealed*. Titive vire kroz razderotine, tjelesni sokovi neprirodnih boja cijede se iz rupa. Prizor u kojemu slina kaplje iz njegove deformirane čeljusti na pod pored Wealhtheovine glave, estetikom koja učinkovito kombinira stravu i gadenje, usporediv je s legendarnim prizorom bliskog susreta Aliena i Sigourney Weaver.

Teoretičari filmske adaptacije Robert Stam (2005.) i Thomas Leitch (2007.) filmskoj adaptaciji pristupaju ne samo kao interpretaciji predložka, nego kao svojevrsnom novom izdanju i verziji izvornog teksta. Prestiž originala stvoren je kopijama, bez kojih ideja originalnosti ne bi imala značenje, a izraz "adaptacija", primjećuje Stam, ima darwinovski prizvuk koji evocira značenje evolucije i opstanka. Dakle, filmska adaptacija nije parazit koji ubija tekst domaćina, nego svojevrsna "mutacija" koja izvornom tekstu pomaže preživljavati. Leitch filmsku adaptaciju smatra intertekstom koji nudi određeni pogled na izvorni tekst. Nepravедno je, smatra Leitch, filmskim adaptacijama pristupati strogo po pitanju vjernosti tekstu, a književnim adaptacijama dozvoljavati neograničenu intertekstualnu slobodu. Iako ne želim procjenjivati adaptacije mjerom odstupanja od predložka, moram se zapitati, koliko je nedostatak čitanja što ga je Tolkien nazvao *reading poem as a poem* utjecalo, primjerice, na to da filmski scenarij Gaimana i Avaryja bude takav kakav jest? Što pjesma kaže kad je u pitanju identitet ratnika i čudovišta?

MAJKA ČUDOVIŠTA, KRALJICA MAJKA I ĐAVOLICA JOLIE

Tema majke čudovišta s kojom se bori hrabri ratnik na strani općedruštvenog dobra javlja se u različitim germanskim izvorima i ima zanimljive paralele s indoiranskom mitologijom. Danski iranist Edward Lehman, još je davne 1905. uočio ovu veliku zajedničku temu smatrajući da je preživjela u velikom broju zanimljivih izraza i poslovice u kojima

se spominje Vrag i njegova majka; primjerice, izraz *Der Teufel und seiner Großmutter sind zu Gaste im Haus* koji se koristi se kada se u kući pojave iznenadne nevolje. Hrvatski pogrđni izraz "vražja mater" možda čuva iste pretkršćanske neugodne predodžbe o majci čudovišta.

Osim *Sage o Grettiru Velikom* iz 13. stoljeća, gdje je tematizirana borba s čudovišnom ženom iz rijeke, kojoj je Grettir iščupao desnu ruku iz ramena (kao i Beowulf Grendelu), još jedno islandsko djelo iz kasnijeg razdoblja pod naslovom *Orms Pattr* (oko 1300.) razvija sličnu temu: čovjek imenom Ásbjörn odlazi na otok ubiti diva ljudoždera nakon čega slijedi još teža borba s njegovom majkom. No, osim što se tema muškog čudovišta koji zajedno s majkom živi osamljeno izvan ljudskog društva, obično ispod ili u blizini vode, može smatrati zajedničkom germanskom predajom, ranokršćanski običaj izjednačavanja poganskih bogova s demonima mogao bi biti alternativni izvor povezivanja Vraga i njegove majke. U tom je smislu upravo rimska Cybela (Kibela) kao Velika Majka (*Magna Mater*) možda ponudila inspiraciju za lik Vražje matere. Ipak, demonizacija tuđih i pretkršćanskih božanstava odvijala se

— DOBAR DIO MODERNIH ADAPTACIJA NADAHNUT JE GARDNEROVIM ROMANOM, VJEROJATNO ZBOG TOGA ŠTO JE SUBVERZIVNI GRENDDEL BLIŽI SUVREMENOM ČOVJEKU NEGO BOGOLIKI BEOWULF —

u pismenoj visokoj kulturi crkvenih otaca i teško bi bilo pratiti na koji je način to moglo utjecati na, uglavnom nepismenu, populaciju ranih germanskih kraljevstva. Iako je nemoguće pratiti usmenu predaju kad je jedino pisana ostavila trag, možemo pretpostaviti da je došlo do miješanja i kombiniranja različitih predaja – lik Grendelove majke mogao je nastati kao *patchwork* odlomaka iz različitih tradicija, poput predodžbi o staronordijskim divovima u koje su se uplele starozavjetne aluzije na Kainov rod, stvarajući tako Grendelov lik. John Grigsby (2005.) smatra da se u liku Grendelove majke skriva jezerkinja Nerthus, germanska božica plodnosti i da Beowulfova pobjeda nad njom simbolizira pobjedu Odinovih štovatelja nad sljedbenicima kulta bogova Vanir. Naknadnim kršćanskim nadopisivanjem ova se božica pretvorila u "žensku neman" koja boravi u strašnim vodama, također vezana uz Kainov rod, dijeleći s njim žalosnu sudbinu izgnanstva. (*Grendelova je mati, / žensko, ženska neman, u žalosti čamila / stanujući silom u strašnim vodama, / u mraznim strujama otkada mačem Kain / postade ubojica svoga brata jedinca, / roda po ocu*; str. 1257-1263). Ratoborna i spremna na osvetu, Grendelova majka predstavlja kontrast idealu anglosaske majke i kraljice. (*A mati mu, požudna i ražešćena, poželje krenuti / u sablastan pohod, sinovljevu smrt da osveti*; str. 1276-1278).

Za razliku od Grendelove majke, kraljica je uvijek dostojanstvena i nikada se ne prepušta strastima. U *Beowulfu* se spominju dvije majke i kraljice – Wealhtheowa i Hildeburha. Obje se u epu pojavljuju neposredno prije krvave osvete koju poduzima Grendelova majka, u gozbenoj noći kada se na dvoru slavi Beowulfova pobjeda nad Grendelom. Dok Wealhtheowa obilazi i pozdravlja ratnike, Hildeburha je predmet pjevačeve priče o pokolju u Finnsburgu koja se pjeva na gozbenoj večeri. Ni jedna ni druga kraljica u dramatičnim trenucima ne zaboravljaju da uloga "tkalje mira" mora obuzdati emotivno majčinstvo. Podjednako su dostojanstvene i suzdržane, i kraljica Wealhtheowa, kada zabrinuta za budućnost pred kraljem i podanicima zagovara dobrobit svojih sinova, i Hildeburha kada u nijemom tuzi na lomači spaljuje svoje najmilije. Nakon što naređuje da se njezin sin i brat zajedno spale na lomači, "ridala je gospa, tužaljke naricala", i to je sve što čujemo od njezina glasa. Uхваćena u mrežu sudbine "tkalje mira" koja joj je namijenjena, ona je pasivni svjedok zbivanja u svijetu kojim upravljaju muškarci – ljudi njezinoga muža ubili su joj brata pa su joj ljudi njezinog brata ubili sina i na kraju je Danac Hengist ubio njezinog muža Finna. Nakon toga, ona postaje neka vrsta bezglasne nepokretne imovine koju su Danci zajedno s blagom i svim kućnim bogatstvom frizijskog kralja ukrali na brod, "poveli Dancima, predali je puku". Nakon što ta "pjesan bijaše dopjevana", ratnicima se obraća kraljica Wealhtheowa, izražavajući nadu da će Hrothful, sin Hrothgarovoga brata Halge, zaštititi njezine sinove i tako vratiti dobrotu koju su oni njemu učinili "dok dijete bijaše". Mračne slutnje koje

— ZEMECKISOV Beowulf (2007.) OBNAVLJA SREDNJOVJEKOVNE STRAHOVE NADOGRAĐUJUĆI NA LIK GRENDELA AMERIČKU POPULARNU PREDODŽBU O EKSTREMNO DEMONIČNOM NEPRIJATELJU. GRENDELOVO JE TIJELO NEPRIRODNO I ODBOJNO, NALIK OŽIVJELOM PREDIMENZIONIRANOM EKSPONATU Bodies Revealed —

se nagovješćuju ne realiziraju se u samom epu, no čini se da imaju povijesnu potvrdu, Hrothful je navodno kasnije nakon Hrothgarove smrti ubio njegovog i Wealhtheowina sina Hrethrica zbog prijestolja.

Dakle, gozbeno noć u kojoj se slavi Beowulfova pobjeda nad Grendelom tematski je posvećena odnosu majke i sina te osobito majčinoj brizi za sinove i boli zbog gubitka. Pjesma o tragediji koja je zadesila Hildeburhu navješćuje tragediju koja će zadesiti Wealhtheowu. Sudbina tih dviju kraljica i majki sukladna je, dok priča o Grendelovoj majci koja slijedi razvija istu temu, ali po načelu kontrasta. Osveta, i kao osjećaj, i kao čin (u emotivnom i pragmatičnom smislu) pripada muškarcima i ženi je neprimjerena.

Pored toga, o Grendelovoj se majci uistinu govori kao o ženi koja pripada ljudskom rodu, ona je mati (*mōdor*), ona je žena (*wife*). Osim što su oslikani u kontrastu naspram anglosaskog ideala majke i sina, Grendel i njegova majka demonski su par kojima se stalno pripisuju obilježja pakla, oni su u svom neveselom lutanju izokrenuta slika Krista i djevice. U pjesmi se stalno ističe njihovo teško emotivno stanje. Oni su “lišeni veselja” (*drēme bedaled*). Tako neveseli, nijemi, osamljeni, bezimni – slika su Stvoriteljeve kazne izgnanstva iz ljudskog roda. Ipak, time što ih je Stvoritelj prognao nije riješeno pitanje sigurnosti – oni i dalje prijete svojim upadima u svijet kojemu ne pripadaju.

U Zemeckisovu filmu uloga Grendelove majke pripala je Angelini Jolie. Takav je izbor gotovo logičan. Angelina je ikona popularne kulture u koju su utkani erotizam i majčinstvo; ona već živi životom mitske majke i strastvene ljepotice. Kada njezino zlatno golo tijelo izroni iz jezera, gledatelj najprije prepoznaje lik koji tabloidi proizvode svakodnevno – ona je prelijepa zavodnica opsjednuta majčinskom ulogom. Ona tu ulogu igra i u filmu. Promjenjiva oblika, javlja se najprije u Beowulfovom snu u liku Wealhtheove vrišteći: *Give me a child. Enter me and give me a son!* Kasnije, u podvodnoj dvorani, Grendelova majka u liku Angeline, “požudna i ražešćena”, tražeći sina, zavede Beowulfa. Grendelova majka u Zemeckisovu filmu, s jedne strane predstavlja parodiju tabloidne Angeline, a s druge spoj, u pjesmi nespojivog, ideala ženske ljepote i čudovišne majke.

GRIJESI OTACA: GRENDEL I ZMAJ U svojoj legendarnoj studiji, Tolkien je čudovišta iz *Beowulfa* protumačio kao etičke alegorije – Zmaj je personifikacija pohlepe, a Grendel zavisti. Štoviše, Grendel i Zmaj mogu se smatrati čudovišnim projekcijama osobina koje se u germanskoj civilizaciji smatraju najvećim ljudskim manama, a koje pjesnik portretira kao “negativ čovjeka”, smatra Jane Chance (*Interpretation of Beowulf. A Critical Anthology*, 1991.). U tom smislu Grendel je “loš sluga”, a zmaj je “loš gospodar”. Uistinu, za Grendela se kaže da “nasrće već dugo na Hrothgara, produžuje neprijateljstvo, omrazu i pokvarenost u okršajima stalnim mnoga ljeta, mira ne htjede ni s jednim čovjekom iz četa danskih” (str. 152-155). U tom opisu nema čudovišnih manifestacija, tek

izražavanje ekstremno neprijateljskog stava prema Dancima. Iz toga se nameće zaključak da je lik Grendela možda nastao projekcijom odnosa lokalnog stanovništva prema danskim kolonizatorima. Slično tome, i za Zmaja se tvrdi “...ali mu draga borba, raduje ga ratovanje” (str. 2298-2299), no, s tom razlikom što je Zmaj opisan bez negativnih kršćanskih konotacija kakvima obiluju opisi Grendela i Grendelove majke. Treba također uzeti u obzir i to da je alegorijski potencijal zmajeva lika znatno sužen u srednjovjekovlju obzirom da se o zmajevima čak i u enciklopedijskim djelima često piše kao o postojećim, a ne fantastičnim bićima. Iako je grozan, ipak on nije biće suprotstavljeno Bogu i, što je kudikamo važnije, on nije biće koje svojim izgledom reflektira Božju kaznu. Jednako kao i Grendel, on je “na omrazu spravan”, no dok je Grendel prikazan kao otpadnik ili loš podanik koji zavidi svojim gospodarima na bogatstvu u kojem žive, Zmaj je vlasnik velikog bogatstva, no ipak osamljeno biće koje ne želi podijeliti svoje blago s drugima. Često naglašavana vrlina anglosaskog vladara upravo je darežljivost; on je “djelitelj prstenova” (*bēaga brytta*), a njegovi su vazali “prstenovani”. U tom smislu, Zmaj je metafora lošeg vladara. Bogat i nedarežljiv, škrt i osamljen.

Dok Gardnerov roman i Gunnarssonov film grade Grendelov lik na tom (postkolonijalnom) motivacijskom sklopu potlačenog koji se opire nadmoćnom osvajaču, u Zemeckisovu filmu čudovišta su personifikacije grijeha otaca – Grendel je Hrothgarov sin i njegova “sramota”. Beowulf nasljeđuje Hrothgarovo kraljevstvo i sudbinu – Zmaj je Beowulfov sin i njegovo prokletstvo. Nakon što ostarjelom Beowulfu Zmaj pohara kraljevstvo, iz zapaljene crkve iznose Unfertha koji mu prenosi Zmajevu (sinovu) poruku: *Sin of the fathers*. Zanimljiva je motivska poveznica s Gunnarssonovim filmom u kojem Beowulf pita vješticu Selmu što zna o kršćanima, a ona mu odgovara: *They're looking for a father*. Dolazeće kršćanstvo, koje ni u jednoj filmskoj adaptaciji Beowulf još nije prihvatio, usmjereno je na očinsku figuru. Zemeckis je inzistirao na sličnosti glavnog glumca s Kristom, ističući time analogiju “herojskog doba” i kršćanstva s očinskom figurom Krista postavljenom u središte koje je u herojskom dobu pripadalo junaku. Grijesi otaca i, svakako, strastvene i emotivne (demonizirane) majke dio su pretkršćanskog pakla.

LET ME TELL YOU SOMETHING, AMERICAN...

Kombinacijom moralne pouke i ekstremnog nasilja, estetike odioznog i bajkovite stilizacije kakvu nudi tehnika *motion capture*, Zemeckisov je film primjer popularnog (i vrlo skupog) simplificiranja drevnih tekstova tzv. “visoke kulture” koje je scenarist Roger Avary nazvao a *sword-and-sandal hoity-toity lesson in ancient literature*. Prije *Beowulfa*, Avary je s Tarantinom napisao scenarij za *Pulp Fiction* i *Reservoir Dogs*, a zajedno s Neilom Gaimanom, autorom *Sandmana* i *Američkih bogova*, izbjegavajući teška *hoity-toity* pitanja, drevnu je mitološku matricu o sukobu junaka i čudovišta pretvorio u pakleni šund. Prizori krvoprolića možda vjerno slijede predložak, ali moramo se zapitati zašto? Grendelova ljudožderska gozba u izvorniku nije samo bezumni čin nasilja, već i svetogrde koje je počinio jer je iz Kainova roda. Ako izuzmemo osjetljive Grendelove bubnjiće, u filmu nemamo motivaciju za krvožednost. Grendel ipak otkida glavu ratniku zubima kao čep na boci, a zatim njegovo bezglavo tijelo pohlepno iscijedi u sebe poput šipka. Istodobno, u usporedbi s takvim scenama, iznenadujuću čednost pokazuje stilizirano (depilirano) golo Beowulfovo tijelo na kojemu se ni u žaru najžešće bitke ne vidi penis. Također, vrhunac erotskog susreta Beowulfa Raya Winstonea s davolicom Jolie, njegov je rastopljeni mač u njezinim rukama. Više od toga nećemo vidjeti. U filmu, međutim, možemo naučiti štošta – od toga kako hrskaju koščiće lubanje dok ih žvače netko ogroman (kao čips), kako se rukom može iščupati zmajevu srce (zanimljivo, iščupa se isto kao i ljudsko!), kako izgleda iscijedeno i popijeno ljudsko tijelo (poput prazne lutkarske rukavice). Sve je to razumljivo obzirom da se odmah nakon filma pojavila i računalna igra za tinejdžere s glasovima glumaca iz filma (*Beowulf: The Game*, 2007.). Osim o potrebi nasilne borbe protiv nasilja film nudi i pouku o destruktivnom utjecaju

ženske senzualnosti na mlade ratnike (čuvajte se Angeline Jolie, rastopit će vam mač!).

Otužna opća mjesta i slabosti američkog diskursa i govora tijela u Zemeckisovu filmu povremeno su iritantna – ironično pljeskanje kao komentar iz pozadine – Unferth plješće Beowulfu dok se ovaj hvali svojim podvizima, a kasnije to isto radi i Wealhtheova ulazeći u sobu u kojoj Beowulf vježba pokrete mačem. No, kada u prizoru s Finnom iz Frizije, Beowulf kaže – *Let me tell you something, Frisian...* – isprazna verbalna razmetljivost dosiže točku usijanja. Ako je u mladosti i bio hvalisavac, u starosti je slava ovom hollywoodskom Beowulfu postala teškim teretom. Demonica Jolie učinila ga je nepobjedivim, pjesme su to opjevale, a on u tome nimalo ne uživa. Ipak, silno ga je ražestilo što se taj Frizijac, *with no name*, drznuo pomisliti da ga može ubiti i tako svoje ime unijeti u pjesmu o Beowulfu. Njega se ne može ubiti, jer je odavno umro, patetično zaključuje, ali ipak šteti Finnov život da bi priču o nepobjedivosti širio dalje i time mu teret slave učinio još težim. Ako se filmska adaptacija može smatrati intertekstom, onda scena s Finnom iz Frizije ne otvara pogled samo prema tekstu poeme, nego iz nje “viri” i smije se pythonovski genotip.

Kada su Pythonovci u filmu *The Meaning of Life* doveli Smrt (Mr Death) na vrata kuće na osami u kojoj je britanska obitelj ugostila bračni par Amerikanaca, nitko među prisutnima unatoč prepoznatljivim detaljima (kosa, crna kapuljača, kostur koji se predstavlja kao “ripper” i “death”) ne shvaća ozbiljno situaciju. U jednom trenutku Death izgubi strpljenje i obruši se na osobito elokventnog gospodina iz Amerike: *Shut up, you American! You always talk, you Americans, you talk and talk and you say “Let me tell you something...” and “I just wanna say this...” Well, you're dead now. So, shut up!*

Bila sam uvjerena da je pythonovska Smrt zauvijek presudila istrošenom patetičnom iskazu prenatraglašeno patronizirajuće konativne funkcije i da nijedan ozbiljan scenarist nikada više ne bi napisao *Let me tell you something...* osim ako ne želi polučiti parodijski učinak. Polazište je Neila Gaimana da je tekst koji nastaje u usmenoj predaji vrlo labilan, u svakoj novoj izvedbi ponovo nastaje, tako da je izvorna poema zapravo samo jedna od adaptacija, zapis jednog redovnika prije tisuću godina. Gaiman je očito scenariju nastojao dodati sve one sočne pojedinosti koje je redovnička moralna autocenzura ispustila. To ga je dovelo do pijanstva, bludničenja, javnog mokrenja i podrigivanja, ali i na zanimljivu zamisao o grijesima otaca koja povezuje dva dijela poeme i porijeklo dvaju čudovišnih bića u jedinstvenu idejnu cjelinu. Ipak, kada Wealhtheova, tkalja mira, pljuje pijanog i golog Hrothara u lice, moramo zavapiti – što je pisac htio reći kada je pretvorio drevnu elegiju u *pulp* fikciju? Pjesma o Beowulfu prisutna je u filmu jedino kao aluzija na lažnu sliku o Beowulfu, a filmska se interpretacija želi nametnuti kao istinita i povijesna odbacujući poeziju. No, ona je istinita samo u smislu jednog čitanja koje je Tolkienovo *to read poem as a poem*, pretvorilo u Averyjevu *hoity-toity lesson*. ■

DOBRE IDEJE I NAMJERE

Ivana T. na krovu Bauhauusa,
foto: N. Rubinstein, 1929.

IZLOŽBA IMA ZA TEMU PRIKAZATI ŽIVOT, KOJI JE ZRCALIO I GOTOVO SVE VAŽNE DRUŠTVENOPOLITIČKE MIJENE 20. STOLJEĆA, IVANE 'KOKE' TOMLJENović MELLER (1906. - 1988.), ZAGREPČANKE KOJA JE STUDIRALA NA BAUHAUSU

SILVA KALČIĆ

U povodu izložbe Ivana Tomljenović-Meller-Zagrepečanka u Bauhausu, Muzej grada Zagreba, od 30. studenoga 2010. do 31. siječnja 2011.

"Dizajniranje proizvoda je vrlo slično odgajanju djece. Ako im date ljubav i pažnju, odrast će u jake, divne osobe pune samopouzdanja. No ako prema njima postupate loše i ne poklanjate im pažnju, dobit ćete nesigurnu i nervoznu djecu. Nastojim odgajati svoje proizvode s puno ljubavi i poštovanja, volim da budu dobri, ne preglasni, obzirom da se s njima želim družiti još dugo vremena."

Fredrik Mattson

Izložba u Muzeju grada Zagreba zanimljiva je s obzirom na činjenicu da je njezina tema rodna (žena) i biografska pripadnost Ivane Tomljenović Meller koja je, u drugoj generaciji samodostatnih zaposlenih žena u nas, bila na studiju na Bauhausu, akademiji likovnih umjetnosti i školi za umjetnost i obrt (konceptijske podijeljenosti, prema idealu sinteze svih umjetnosti na čelu s arhitekturom koja treba "poput prirode obuhvaćati cijeli čovjekov život") na kojoj, u razdoblju njezina djelovanja 1919. - 1933., nastaje dizajn u današnjem smislu riječi. Prijemni ispit organiziran je nakon jednogodišnjeg pripremnog studija, a svaki je student imao jednog mentora obrtnika, i jednog mentora umjetnika, kako bi naučio proizvodne procese i materijale, ali i razvijao kreativnost i inovativnost mišljenja. Ivana 'Koka' Tomljenović Meller (1906. - 1988.), kći posljednjeg bana Hrvatske i Slavonije, bila je djeveruša na vjenčanju jugoslavenskog kralja Aleksandra I. Karadorđevića u lipnju 1922. Desetak godina kasnije, kao "zakleta ljevičarka", stvara kolaž u kojemu je na naslovnici brošure *Diktatura u Jugoslaviji* stoji kralj Aleksandar, s mačem u ruci, koji još usto gazi preko mrtvog tijela, navodi autorica izložbe Lela Mehulić. Opisuje dalje, kao studentica na Visokoj školi u Beču, nakon diplome Likovne akademije u Zagrebu u

klasi Ljube Babića, Ivana je bila oduševljena predavanjem karizmatičnog Hannesa Meyera i za njim 1929. odlazi u Dessau, studirati na Bauhausu. Molba za upis morala je sadržavati kandidatove "ideje i namjere", a svi su pisali malim slovima, "jer se u Bauhausu pisalo malim slovima. Iako nitko nije imao pojma zašto se tako piše. Tako sam i ja napisala", Ivanina je opaska u dnevničkom albumu. Studenti su morali naučiti kako mogu izraditi predmete poput kutija i igračaka, bez strojeva, koristeći najjednostavnija sredstva, a materijali su trebali biti u potpunosti iskorišteni prema načelu ekonomičnosti. Na Bauhausu su gotovo polovinu studenata činile žene, vjerovalo se u umjetnost za sve, ukinut je elitizam umjetnosti. Estetika tog jedinstvenog eksperimenta ostala je važna do danas, a da se na Bauhausu događa nešto važno, znali su i sami njegovi studenti, objašnjava kustosica. "Pored revolucionarnog pomaka na likovnoj razini, za Bauhaus je podjednako važna činjenica da su ga njegovi studenti napuštali kao preobraženi ljudi. Nijedna škola u modernoj povijesti nije u tolikoj mjeri oblikovala svjetonazore svojih đaka."

LJUDI U ARHITEKTURI Poletnu i dinamičnu te izrazito politiziranu atmosferu na Bauhausu, gdje se u studenata razvijao polemički duh, Ivana Tomljenović zabilježila je svojom fotografskom kamerom, često eksperimentirajući s duplom ekspozicijom, fotogramom i fotoskulpturom te u skladu s dominantnom temom bauhausovske fotografije, a to su ljudi u arhitekturi; ljudi i arhitektura. Walter Gropius, utemeljitelj škole, smatrao je da je građenje "oblikovanje uzoraka života". Izložbu u Muzeju grada Zagreba dokumentarnim i autorskim fotografijama, dokumentima i mapama s osobnim dnevničkim bilješkama koje je sačuvao odvjetnik Marijan Hanžeković, oblikovao je Željko Kovačić na način preporučenih izložbenih postava Herberta Bayera, koji izložbu Deutscher Werkbunda u Parizu 1930. godine temelji na fotografijama,

Gae Aulenti, tour table, 1993.

Charlotte Perriand, Table basse, bois brut, 1941.

— POSTAV IZLOŽBE, FOTOGRAFIJA I CRTEŽA PRIČVRŠĆENIH NA METALNU KONSTRUKCIJU, NADAHNUT JE SKICOM PROFESORA NA BAUHAUSU HERBERTA BAYERA —

koje slobodno lebde na metalnoj armaturi stepeničaste forme, sugerirajući uzlaženje: "Već prije ulaska u izložbenu dvoranu, instalacija je inspirirana njegovim dizajnom *Kioska za novine* iz 1924. godine, sa strelicom, koja nas usmjerava do uvodne vitrine s albumima, čija je obloga ponovno inspirirana Bayerovim *Multimedijalnim štandom za sajam Regina*. Na svojoj vertikali, poput natpisa na zgradi u Dessauu, umjesto Bauhaus, ovdje je složeno ime Ivane Tomljenović Meller. Jasno, to je pisano tipografijom *universal* Herberta Bayera koja se koristi i za sve izložbene

kao armaturu stolica uvodi profesor na Bauhausu Marcel Breuer – aluminija i stakla te od *objets trouvés*, poput životinjskih lubanja i presječenih debala s bogatom strukturom godova. Kad je Charlotte Perriand u dobi od 24 godine, i nakon što je pročitala njegovo djelo *Vers une Architecture*, tražila posao dizajnerice namještaja kod Le Corbusiera u njegovu pariškom studiju na adresi 35 rue de Sèvres, odgovorio joj je: "Mi ovdje ne čipkarimo jastuke", i pokazao joj vrata. Nekoliko mjeseci potom, na Jesenskom salonu vidio je njezin Bar sous le Toit (dnevni boravak, umjesto klasičnog salona, ureden je kao bar u metalu i staklu), i predomislio se. Charlotte Perriand intenzivno je surađivala i s Fernandom Legerom, koji estetiku strojnog doba uvodi u slikarstvo, i dizajnerom Jeanom Prouvéom. Ono što je dvjema autoricama, Ivani i Charlotti zajedničko, je da su jedne od prvih žena koje se pokušavaju baviti poslovima iz, do tada, muških domena ("zabrana"). Charlotte uz Signaca, Gidea, Eluarda i Malrauxa pripada pokretu "nekomformističke umjetnosti i književnosti" koji prekida s akademizmom u arhitekturi 1930-ih, a na izložbi koja locira temelje europskog moderniteta u Švicarsku i Francusku, portret Charlotte Perriand rekonstruiran je njezinim fotografskim radovima.

"Nekad su ljudi samo mogli izradivati sve predmete koji su im svakodnevno bili potrebni, poput odjeće, namještaja pa čak i kuća, ako su se jako trudili i imali dovoljno vremena. No danas nitko na svijetu ne može ni od čega napraviti mobilni telefon. Količina znanja koja je potrebna da se u potpunosti razumiju, čak i stvari koje koristimo u

legende". Bauhausova tipografija bila je način predočavanja svakog glasa jednim znakom promovirajući pismenost, malim slovima bila je odgovor na njemačku goticu, a nedekorativnom sanserifnom formom odgovarala je duhu modernog doba.

"Čovjek ima biološku potrebu za jednostavnošću, koja je simetrična s njegovom ljudskom složennošću."

Alberto Meda

Ivana Tomljenović Meller se je kasnije, po povratku u Zagreb, uzdržavala ukrašavajući luminokinetičkim objektima izloge ekskluzivnih trgovina, radila je kao profesorica i turistički vodič, nakon uspješne karijere sportašice u kojoj postavlja nove lokalne rekorde u bacanju diska. Nakon podjednako uzbudljivog emotivnog života, starost je provela u samoći i bez djece, rekonstruirajući svoj život u formi autobiografskog kolažiranog ljetopisa koji postaje vodičem kroz ovu izložbu. U oporuci je zabilježila: "U ovim albumima je čitav moj život. Zato molim nasljednicu da ih ne baci". Izložba je dio muzeološkog projekta pod nazivom *Životne priče / Biografije kao ogledalo društva*, predstavljajući autore s margine povijesne likovne scene.

ESTETIKA UMJETNIH MATERIJALA

Kada se snimao film *Prohujalo s vihorom*, producent (David O. Selznick) je naložio da se kod šivanja kostima za Vivien Leigh pažljivo izvede nekoliko slojeva podsuknji orubljenih čipkom, kao i rublje od fine svile. Na prigovore zbog rasipanja novca na nešto što se na filmu ionako ne vidi, objasnio je tu gestu boljom uživljenošću glumice u vrijeme i lik koji prezentira. *Museum für Gestaltung Zürich* te potom Petit Palais u Parizu u posljednjih su pola godine predstavili Charlotte Perriand (1903. – 1999.), suradnicu Le Corbusiera i Pierrea Jeannereta koja je estetiku "strojnog doba" automobila i motocikala, kasnih 1920-ih i 1930-ih, koristila u izradi namještaja od čelika – oblika šupljih čeličnih cijevi koje

svakodnevnom životu, daleko nadilazi količinu koju bi jedno ljudsko biće moglo posjedovati u cijelom svom životnom vijeku."

Leading Edge Design

Le Corbusier u djelu *L'Art Décoratif d'aujourd'hui* 1925. piše o namještaju "objekata ljudskog-uda", koji su diskretni sluge naših tijela: primjerice B301 stolac s pomičnim uzglavljem je namijenjen za konverzaciju, dok je četvrtasti naslonjač LC2 Gran Confort onaj "za relaksaciju", a elegantni šezlong B306, nadahnut senzualnim krivuljama dnevnih postelja 18. stoljeća, napravljen je za spavanje. Charlotte pozira u reklamama za B306 s niskom umjetnih perli oko vrata, u izazovno kratkoj suknji s prekriženim nogama. Njezin namještaj je izradivala francuska kompanija Peugeot, od adaptiranih šupljih cijevi za bicikl. Potom je surađivala s kompanijom Thonet, koja 1830-ih vrši revoluciju u izradi namještaja, izumom tehnike svijanja drvenih laminata (umjesto da ih se spaja čavličima ili lijepi) od kojih kompanija stvara prototip kavanske stolice. Dekadentno ozračje interijera Charlotte postiže rasprostiranjem životinjske kože preko kreveta, u sobi instalira slobodnostojeći tuš, a u izradi namještaja često koristi dijelove aviona, koji su nužno iznimno funkcionalni. Za nju je moderni pokret "analitički proces, a ne stil". Prefokusiranje umjetničke pažnje u moderno i suvremeno doba objasnio je kipar minimalizma, Carl Andre, riječima: "Svojedobno je ljude zanimao brončani plašt Kipa slobode, modeliran u Bartholdijevom studiju. Onda je došlo vrijeme kada su umjetnici... iskazivali interes za Eiffelovu željeznu unutarnju konstrukciju (skrivenu armaturu), koja je podupirala tu skulpturu. Danas umjetnike zanima otok Bedloe (lokaciju Kipa slobode)".

DIZAJN RACIONALIZMA U pariškom Beaubourgu, Centru Georges Pompidou, cijelu prošlu godinu trajala je izložba ženskih umjetnica, koje djeluju ili su djelovale od kasnog 19. stoljeća do danas, pod nazivom *elles@centrepompidou*. Izložba započinje posterima Guerrilla Girls iz New Yorka te obojenim gigantiziranim badgevima na ulaznom zidu, riječ je o radu Agnes Thurnauer. Na badgevima su ispisane ženske verzije imena slavni umjetnika – Annie Warhol, Francine Bacon ili Jacqueline Pollock (kao reakcija na činjenicu da od pet tisuća autora čija djela su zastupljena u zbirci Centra Pompidou, samo 17% čine žene). Prisjetimo se, godine 1971. povjesničarka umjetnosti Linda Nochlin postavila je pitanje u naslovu eseja: "Zašto nema velikih umjetnica?". Odgovor je bio da se u tradicionalnom društvu žene nisu mogle baviti umjetnošću ili su njihovi radovi bili zanemarivani, drugačije vrednovani ili pripisivani muškim kolegama umjetnicima.

Na izložbi *elles@centrepompidou* predstavljen je rad dizajnerice Gae Aulenti, u kojemu je posebno zanimljiv kinetički-mobilan stolić za dnevni boravak, tzv. niskog kulturnog horizonta, *Tour Table* iz 1993. (u proizvodnji Fontana Arte, nazivom aludirajući na biciklističke utrke). Staklena četvrtasta ploča stoji na četiri redimenzionirana i redizajnirana kotača bicikla (kako je to učinio i Duchamp s kotačem bicikla – dao je napraviti novi, sličan dućanskom, ne mogavši neutralizirati estetsku prosudbu stvari). Inačica stolića ima manje kotačiće (*Tavolo con ruote*, 1980.). Gae Aulenti (rođena 1927.), Talijanka i arhitektica po obrazovanju, 1950-ih je promovirala, u duhu organizma funkcionalizma Charlesa i Ray Eames, humaniziranu formu modernizma kao otpor sterilnoj geometrizaciji Internacionalnog stila. Oblikovala je interijer Muzeja d'Orsay, smještenog u pariški željezničku stanicu koja je postala prekratka za suvremene kompozicije vlakova; također Muzej suvremene umjetnosti Beaubourg i venecijanski Palazzo Grassi. Njezin rad blizak je racionalizmu Ernesta Nathana Rogersa, što ga promovira časopis *Casabella* kao način oblikovanja "od žlice do grada" i u skladu s povijesnim kontekstom, koji je tretiran kao glavna odrednica stila. Rogersov *Torre Velasca* u Milanu iz 1954. tako odgovara, "gljivolikom" formom, arhetipskoj lombardskoj srednjovjekovnoj arhitekturi, interpretirajući je u skladu s modernim zahtjevom za što manjim tlocrtom, odnosno zauzimanjem zemljišta te se stoga širi u gornjem bloku – i neka je vrst tranzicijskog arhitektonskog rješenja između Duoma, katedrale, i Pirellijevog nebodera. ■

Atelier Perriand Montparnasse, 1938., photo Charlotte Perriand

ZAUSTAVLJENI TRENUCI JEDNOG VREMENA

**IZLOŽENE FOTOGRAFIJE SU LEGAT
ALIJE M. AKŠAMIJE BOŠNJAČKOJ
NACIONALNOJ ZAJEDNICI U ZAGREBU**

AIDA ABADŽIĆ HODŽIĆ

Uz izložbu i fotomonografiju Alije M. Akšamije, Bošnjački institut, Sarajevo, u suradnji s Bošnjačkom nacionalnom zajednicom za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, 15. prosinca 2010. – 15. siječnja 2011.

Historija fotografije u Bosni i Hercegovini tek treba biti napisana. U velikom broju sačuvanih fotografija nastalih na ovim prostorima naći će se, zasigurno, na samim počecima i one poznatih i nepoznatih autora, putnika i putopisaca koji su prolazili našim krajevima u velikom broju na prijelazu 19. u 20. stoljeće, izazvanih daškom "egzotičnosti čudesnog Orijenta", tako blizu velikih prijestolnica Evrope, onim istim daškom koji je razbuktao njihovu maštu pri pogledu na dekoraciju Bosanskog paviljona na velikoj svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine. Fotografijom su se u značajnoj mjeri bavili i školovani, profesionalni fotografi kao i razni državni službenici koji su došli na ove prostore u vrijeme austrougarske uprave i kada, u duhu sistematizacije i katalogizacije svojstvenom novoj administraciji, nastaju čitave serije fotografija o bosanskim ljudima, gradovima, objektima, nošnjama i običajima, kao što je to, na primjer, na stotine sačuvanih foto-ploča Františka Topiča, Čeha, bibliotekara i fotografa Zemaljskog muzeja, a čiji bogati opus danas čini integralni dio etnološke i arheološke zbirke ovoga muzeja.

Upravo u tom periodu, tačnije u godini neposrednog nakon završetka Prvog svjetskog rata, rođen je u Rogatici gospodin Alija M. Akšamija (1919.). On ne samo da je danas godinama najstariji živući bosanskohercegovački fotograf, nego se upravo sa njegovim imenom i počecima profesionalnog djelovanja, nakon školovanja u Sarajevu i stručnog usavršavanja u Beogradu i SAD-u, otvara historija bosanskohercegovačke fotografije u pravom smislu riječi, a u njegovom se životnom i umjetničkom putu zatvara luk nad čitavim jednim stoljećem. Dovoljno je podsjetiti na činjenicu da je gospodin Alija Akšamija rođen u periodu nedugo nakon povratka prvih naših školovanih slikara i grafičara sa evropskih likovnih akademija, a da njegovo djetinjstvo koincidira sa oblikovanjem modernog izraza i u arhitekturi BiH. Moglo bi se, sa velikom izvjesnošću reći, da je upravo ime Alije M. Akšamije, koji je svoj cjelokupni stvaralački vijek vezao uz rodni kraj, važno za upisivanje bosanskohercegovačke fotografije u historiju evropske umjetničke fotografije i to u onim godinama kada se internacionalizirala i tada savremena bosanskohercegovačka umjetnost, dizajn i arhitektura.

AUTENTIČNI FOTOGRAF SVOG VREMENA Od samih početaka svog djelovanja, Alija Akšamija je autentični fotograf svoga vremena i svog podneblja i on je to bio i na ranim fotografijama sa raznih posljeratnih političkih mitinga i proslava

u bivšoj zajedničkoj državi (iz pedesetih godina 20. stoljeća), preko fotografija teferića i sretnih obitelji iz šezdesetih i sedamdesetih godina, pa sve do ratnih, devedesetih godina u Sarajevu. Ali, uvijek i najizraženije Alija Akšamija je fotograf svoga vremena u susretu sa ljudima svoga kraja. Na fotografijama Alije Akšamije, kao i na grafičkim listovima Romana Petrovića i Karla Mijića iz dvadesetih godina prošlog stoljeća, iz mape o Bosni i Hercegovini ili na nešto kasnijim grafikama Branka Šotre sa ljudima i maslinjacima Hercegovine, lice pejzaža potpuno se stapa i slaže sa licima ljudi koji u njemu žive stoljećima – sa splavarima Drine, konjušarima bosanskog brdskog konja i seljanima-težacima. Mjeseca bjelina lica konjušara Boričke ergele i duboki, predani pogled starca iz Žepe na fotografijama Alije Akšamije kao da čini vidljivim da mehanizam "okidanja" na fotografskoj kameri nema ništa zajedničko sa optikom i mehanikom fotografije i da se ono pozitivističko-tehnicističko samog medija nekom čudnom alhemijom, posredstvom fotografa, preobražuje u jednu meta-stvarnost. Alija M. Akšamija nije udaljeni, distancirani, sakriveni promatrač koji "vreba" svoj odabrani trenutak: iako s druge strane objektiva, on je, naizgled, zajedno sa tim ljudima, u njihovim svakodnevnim razgovorima, brigama i strepnjama, poput Toše Dabca tridesetih godina, u ciklusu *Ljudi s ulice*.

Pišući o fotografskom postupku slavnog francuskog fotografa Henri Cartiera-Bressona, Jean Clair je prisvojio lijepu metaforu Wirginije Woolf o metodi "ušuljavanja između činova" kojom fotograf nastoji izbjeći mjesta, trenutke ili okolnosti u kojima se život zgušnjava ili svezuje suviše jako ili suviše očigledno. Ono svakodnevno i prepoznatljivo u životu fotograf otkriva i čini vidljivim uspješno se "uvlačeći između činova": u nekom slučajnom obliku ili susretu oblika, u prolaznom rasporedu sjene i svjetla, u konstrukciji elemenata... Akšamija se prirodno i toplo, sa prijateljskim voajerizmom, u sasvim približenom pogledu i kadru "uvlači", među ribare na Drini (poput Gojka Sikimića istih godina, uz rijeku Neretvu), među vikendaše na splavi, među dake na doručku u školskom dvorištu, među umorne ljude u napućenom kupeu voza, u pogled boričkog arapskog konja... I pri tome je Akšamija pun osjećanja i razumijevanja, toplog humora i prisnosti. On vjeruje, poput Dorothee Lange, da je "svaki portret neke druge osobe, ustvari, autoportret samog fotografa".

"OVDJE I SADA" FOTOGRAFIJE

Iako je izvanredno naslutio i definirao pojam moderniteta krajem 19. stoljeća, Baudelaire je ipak osuđivao umjetnost fotografije, pribijajući se da, svojom masovnom upotrebom, ne svede umjetnost na (tek) ono prolazno, slučajno i trenutno što, riječima francuskog pjesnika, čini tek jedan dio umjetnosti, zaboravljajući ono vječno i nepromjenljivo što čini njen drugi dio, dajući joj onu tajnovitu ljepotu što jedina može pristajati uz dostojanstvo starih majstora. Tako je smatrao Baudelaire. Nasuprot njemu, Degas je bio oduševljen fotografijom, njenom sposobnošću da u jednom jedinom pogledu odredi jedinstvenost naše prisutnosti u svijetu, njenom neposrednom sposobnošću da zabilježi "ovdje i sada"

— PRED AKŠAMIJINIM OBJEKTIVOM STIJENE PORED RIJEKE POSTAJU OKAMENJENE SIMFONIJE, A ISPUICALI MULJ DRINE NAJFINIJA ARABESKA —

realnosti u kojoj jesmo.

U tom "odlučnom trenutku" u kojem je to "ovdje i sada" trajno zaustavljeno, u tom isječku života otrgnutom iz neumitne prolaznosti, iznova se otkriva ambivalentna priroda fotografskog medija. (Iz)uzeta iz stvarnosti – fotografska slika daje potpuno nov identitet toj "uzetoj" slici: daleke stvari, krajevi i ljudi postaju bliski i prisni, a oni poznati i naoko svakodnevni, čudni i daleki. Ta "začudnost" koju donose veliki majstori fotografije, ta "zbijska nestvarnost" fotografije (Roland Barthes), podsjeća pomalo na zagonetku *ready-made-a*, kako je to u svojim razmišljanjima o fotografiji zapisao Želimir Košević.

Sve je dvojno u prirodi fotografije: odnos objektivnog i subjektivnog, prisutnog i odsutnog, prolaznog i zaustavljenog. Fotografija je, tvrdi Susan Sontag, elegična umjetnost, najintimniji i najbolniji način kojim pratimo stvarnost ljudskog starenja. Ona nema zadaću da otkloni smrt nego, upravo suprotno, da označi njenu prisutnost u srcu života samog, kao ono što mu daje smisao. Snimiti fotografiju, riječima Susan Sontag, znači učestvovati u smrtnosti, u promjenjivosti neke osobe, u prolaznosti nekog trenutka. I u tom je osjećanju i uvjerenju Alija Akšamija majstor "odabranog trenutka": tu "začudnost" susreta prolaznog i vječnog on prepoznaje u opuštenom, svakodnevnom razgovoru dviju prijateljica na ulici, u nestašnom grudanju djece jednog zimskog dana, u osmjehu žene za volanom u fići goraždanske registracije na jednoj

benzinskoj postaji ranih sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u poredanim nizovima polovnih cipela "Bata-Borovo"... U tom "patosu prošlog vremena" koji neumitno osjećamo pred tim licima i mjestima, fotografija se javlja kao "minulo prisustvo": izravno i živo svjedoči o onome čega više nema, ali sasvim istinito.

STVARNOST NAPISANA SVJETLOM

Ali, da je fotografija prvenstveno pisanje svjetlom, i onda kada egzaktno dokumentira lice i onda kada se rastvara u bjelini zimskog pejzaža, Alija M. Akšamija ističe svojim elementarnim i iskonskim fotografskim nervom. On se budi u iznenadnom pogledu sa prozora, u iznenadnom prizoru dva turbana: prizor, naoko, sasvim uobičajen i svakodnevan. Ali, bjelina namotanog platna što se, iz ptičje perspektive, poput bijelih krugova snažno sučeljava sa neprozirnim sjenama prolaznika, postaje jedna nova tema, jedan novi izazov i *oku koje gleda i oku koje misli* i u tome se otkriva osjetljivost autorovog duha i visoke rezonance njegovih unutrašnjih titraja.

Takav je i u susretu sa prirodom. Uz ljude, najčešći motiv na fotografijama Alije Akšamije je bosanski pejzaž – rijeka Drina, drveće uz rijeku, obrađena polja, Borička ergela, snježne padine. Taj je pejzaž istovremeno stvaran i autentičan, ali i uzvišen i svet. Stijene uz rijeku postaju "okamenjenom simfonijom", a ispucani mulj rijeke Drine linearnom "arabeskom". Upravo u susretu sa prirodom, najčešće se budi eksperimentalno-istraživački impuls Akšamijine fotografije, promišljanje prirode samog medija, njegovih beskrajnih izražajnih mogućnosti – od finih tonskih valera u stupnjevima bjeline na ciklusu *Snježnih grafika* preko gustih grafizama koje stvaraju obrađena polja, stabla šuma i isprepletene grane voćnjaka pa sve do kontrasta različitih faktura.

Kako su u suvremenoj historiografiji već odavno pisma, razglednice, intimni dnevnički otvorili mogućnost novih interpretacija, a ta "historija s margina" postala punovrijednim izvorom spoznaja o jednom vremenu i njegovim ljudima, tada je sasvim sigurno da će u svakoj budućoj kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine fotografije Alije M. Akšamije imati važnu ulogu ne samo zato što se na njima sačuvane neke vizure i lica kojih više nema ili koji su značajno izmijenjeni, već zato što je riječ o jednom autentičnom svjedočanstvu i "pogledu iznutra" u kojem se istovremeno zrcali i sjajno nadopunjuje historija jednog turbulentnog stoljeća i duboko razumijevanje i znanje jednog posvećenog i odgovornog majstora fotografije. **▣**

S ONU STRANU SCHENGENA

EUROPSKA UNIJA - POLITIČKA EKONOMIJA I DEMOKRACIJA

Ulazak Hrvatske u Europsku uniju trebao bi predstavljati konačnu ovjeru demokratske zrelosti stečene kroz tranzicijski proces. Demokratska zrelost se procjenjuje kroz uspješnost dekontaminacijskog procesa obračunavanja s ostacima socijalističkog mentaliteta i nacionalističkih eskapada. Odrađena dekontaminacija ulaznica je u institucionalni poredak nadiđenih političkih antagonizama i socijalnog blagostanja garantiranog nesmetanim odvijanjem tržišnih procesa. Skicirana tranzicijska agenda konsenzualno je prihvaćena od svih parlamentarnih stranaka pod geslom nepostojanja validne alternative. Kao jedina drukčija putanja konstruirana je historijska avet parazitizma javnog sektora, korumpiranih državnih poduzeća i uvijek prijetećih nacionalističkih ratova. Tekstovi sadržani u ovom tematu pokušavaju ukazati na ideološku motivaciju i konkretne materijalne interese u pozadini navodno neutralno predstavljene alternative.

Usprkos proklamiranim demokratskim težnjama pristupanja Europskoj uniji, upravo je demokratski deficit ključna odrednica procesa pristupanja i samih ugovornih aran-

žmana koji konstituiraju EU. Demokratska participacija u pristupnim pregovorima u potpunosti je eliminirana i jedine informacije koje javnost dobiva sporadične su izjave državnih birokrata o zaključivanju pojedinih poglavlja vezanih uz sektore ekonomije i uprave. Izostanak demokratskog odlučivanja o političkim odlukama koje se evidentno donose na štetu većine stanovništva u službi je legitimacijskih procedura na dvije razine. Pod ideološkom aurom ekspertizma Europskih upravljača političke odluke s dalekosežnim negativnim posljedicama za poziciju rada u odnosu na kapital i funkcioniranje javnih resursa pravdaju se dijagnozom naše vlastite neučinkovitosti i nesposobnosti da sami sobom upravljamo i eklatantan su primjer rasističkog odnosa prema vlastitom narodu, vrlo raširenog u domaćim liberalnim krugovima. Druga razina je obećanje o nužnim mjerama koje će u budućnosti, nakon što uđemo u EU, rezultirati općim blagostanjem i demokratskim procvatom. Samo letimičan uvid u nedemokratski status Europske komisije i Europske centralne banke u upravljačkim strukturama EU, krizu monetarne

unije kojoj se ne nazire kraj i sudbinu tranzicijskih zemalja poput baltičkih ili Mađarske nakon ulaska u EU dovoljno je ne samo za sumnju, već i za potpunu diskreditaciju ponuđenog obrasca.

Mjere štednje, fiskalna disciplina, likvidacija javnog sustava i socijalizacija efekata krize unutar Europske unije dovoljan su putokaz za nužnost reartikulacije alternative – ne bira se između uređene Europe i zaostalog Balkana, već između interesa vladajućih elita i interesa širokih narodnih masa. Interesi grčkog radnika jednaki su interesima njemačkog radnika kao što su jednaki interesima hrvatskog radnika. I ti interesi čine svako nacional-romantičarsko protivljenje ulasku u EU, kao dosad jedinu opoziciju prisutnu u javnom prostoru, izlišnom i kontraproduktivnom. Artikulacija interesa mora početi od konkretnih analiza konkretnih situacija u pojedinim ekonomskim i upravljačkim sektorima Europske unije. Detektirani gotovo potpuni izostanak analiza, osim onih kvazistručnih u apologetske svrhe, tekstovi koji slijede nastoje promijeniti.

VODIČ KROZ EUROPSKU DEMOKRACIJU

DEMONTAŽA MITA O DEMOKRATSKOJ LEGITIMACIJI EUROPSKE UNIJE

JELENA MILOŠ

Vladajuće elite i *mainstream* mediji dosad su pitanje ulaska Hrvatske u Europsku uniju tretirali kao nužan i neizbježan civilizacijski čin koji će nas napokon uvesti u obećanu europsku zemlju mira, prosperiteta i istinske demokracije. Takav diskurs uglavnom je vršio ulogu propagandnih mitova koji su kao efekt imali gušenje bilo kakve ozbiljne rasprave ili kritičkog promišljanja o Europskoj uniji. Jedan od takvih mitova koji se u ovom članku obrađuje jest i pitanje demokracije unutar Europske unije.

Jednom kad se razloži institucionalni okvir djelovanja, strukture odlučivanja i politike koje iz takvih struktura proizlaze, samorazumljiva demokracija unije polako se počinje pretvarati u ozbiljan problem demokratskog deficita koji se koristi za donošenje velikog broja problematičnih odluka daleko od očiju građana, i često protivnih njihovoj volji.

Stoga bi ovaj članak trebao poslužiti kao kratka i zbog samog opsega članka tek parcijalna analiza nedemokratskog odlučivanja u Europskoj uniji, kao i politike koja se pomoću takvog modela "efikasno" provodi.

ZAKONSKI OKVIR: OVLAŠTI EUROPSKE UNIJE

Europska unija politička je, ekonomska i monetarna zajednica koja se, kako se opetovano ponavlja u njezinim obvezujućim ugovorima, zasniva na četiri fundamentalne "slobode":

slobodnom protoku robe, usluga, kapitala i ljudi. Te "slobode" u dosadašnjoj praksi uglavnom su se pokazale kao izlika za otvaranje granica krupnom kapitalu, deregulaciju i liberalizaciju tržišta te, posljedično, sveopću privatizaciju javnog sektora popraćenu demontiranjem socijalne države u obliku pružanja sve manje socijalne zaštite građanima, rezanja radničkih prava i sl.

Kako bi uspješno i neometano mogla provoditi takvu politiku koja opravdano nailazi na velik otpor građana, EU morala je sebi priskrbiti snažan institucionalni okvir djelovanja. Stoga su europske institucije (u prvom redu Europska komisija) postepeno i nizom obvezujućih ugovora stekle zakonske ovlaštati odlučivanja u gotovo svim ekonomskim pitanjima koja su prethodno bila isključivo u nadležnosti nacionalnih parlamenata.

Danas Europska unija ima ekskluzivno pravo odlučivanja u pitanjima carinske i monetarne politike, zajedničke trgovinske politike te, naravno, politike tržišnog natjecanja¹, što znači da u tim sferama njezine države-članice više ne mogu samostalno donositi odluke. Zato se recimo primjeri poput restrukturiranja (odnosno smanjivanja kapaciteta i privatizacije) hrvatskih brodogradilišta u ime zadovoljenja principa "poštenog" tržišnog natjecanja ne mogu, kako se to zna tumačiti, smatrati tek jednim od rijetkih i iracionalnih

diktata Europske unije koji će prestati jednom kad postanemo punopravni članovi (nakon čega će, naravno, nastupiti razdoblje općeg blagostanja), već je tu riječ o provođenju fundamentalne i uobičajene politike na koju samopozvana *Europa* ima i formalno zakonsko pravo.

Uz navedena ekskluzivna prava odlučivanja EU ima i druge, tzv. "podijeljene ovlaštati" s državama-članicama u nekim od važnijih gospodarskih područja poput unutarnjeg tržišta, poljoprivrede i ribarstva, energije, transporta, socijalne i teritorijalne kohezije itd.² Premda sam naziv tih nadležnosti implicira zajedničko odlučivanje između zemalja-članica i EU-a, situacija je ipak nešto drugačija. Naime, u slučaju takvih ovlaštati zemlje-članice smiju samostalno donositi odluke ukoliko EU u tim istim područjima ne odluči donijeti svoje zakone ili, jednostavnije rečeno, država-članica može djelovati samostalno dok EU ne odluči drugačije.

Na kraju, postoji i treća kategorija ovlaštati, tzv. "komplementarne ovlaštati" prema kojima unija može samo koordinirati, dopunjavati ili podupirati aktivnosti država-članica, a koja pokriva područja poput kulture, obrazovanja, turizma, civilne zaštite itd.³ Premda se zbog specifičnog statusa obrazovanja unutar zakonodavstva EU-a, formalni utjecaj Europske unije na ta područja ne može jasno pokazati,

(nastavak na idućoj stranici)

Europska komisija, tzv. “motor europske integracije”, institucija je unutar koje je koncentrirana najveća moć donošenja odluka, a to je ujedno i tijelo koje je najmanje odgovorno volji građana ili podložno njihovom nadzoru

(nastavak s prethodne stranice)

neformalne tendencije uvođenja tržišne politike u polje obrazovanja unutar EU-a svakako se mogu iščitati iz politike koju trenutno provode njezine članice (dobar primjer je restrukturiranje talijanskih sveučilišta u svrhu veće kompetitivnosti ili uvođenje komercijalizacije u obrazovni sustav putem školarina, što je nedavno bio slučaj sa skandaloznim povećanjem školarina u Velikoj Britaniji).

EUROPSKO VIJEĆE I EUROPSKA KOMISIJA

S obzirom na prikazani dio opsega ovlasti koje prisvaja EU, jasno je, ukoliko se Hrvatska odluči priključiti Europskoj uniji, da se velik dio ključnih odluka za hrvatsko gospodarstvo i društvo u cjelini više neće donositi na sjednicama Vlade ili Sabora RH te će sukladno tome i zahtjevi (pa i štrajkovi, prosvjedi, javne kampanje i sl.) hrvatskih građana morati biti upućeni institucijama Europske unije. U tom smislu, prije donošenja bilo kakve odluke proizašle isključivo iz mitova o europskoj demokraciji, potrebno je procijeniti koliki stvarni utjecaj građani Europske unije zapravo imaju na svoje institucije, koje su to institucije koje odlučuju u ime sada gotovo pola milijarde stanovnika i kakve odluke one donose.

Glavne institucije Europske unije koje sudjeluju u procesu donošenju odluka su Europsko vijeće, Europska komisija, Vijeće ministara te Europski parlament.

Europsko vijeće⁴ tijelo je koje se sastoji od predsjednika ili premijera (ovisno o političkom ustroju) svih država-članica, a koje ima ulogu krojenja glavnih smjernica i političkih ciljeva Europske unije. Zanimljivo je da to tijelo, premda od iznimne važnosti, prije Lisabonskog ugovora nije ni postojalo kao službena institucija EU-a, već tek kao neformalna skupina čelnih državnih ljudi koji su se često sastajali na javnosti zatvorenim sjednicama, i odlučivali o budućnosti *Europe*. No, mjestimičnu sklonost “neformalnim” i zatvorenim sastancima Europsko vijeće zadržalo je do danas.

Europska komisija, tzv. “motor europske integracije”, institucija je unutar koje je koncentrirana najveća moć donošenja odluka, a to je ujedno i tijelo koje je najmanje odgovorno volji građana ili podložno njihovom nadzoru.

Europska komisija⁵ jedina od svih institucija EU-a ima pravo iniciranja zakonskih prijedloga, predlaže, upravlja i vrši nadzor nad proračunom EU-a te može pokrenuti postupak protiv odluka država-članica koje po njezinom mišljenju ne slijede vrijednosti i propise EU-a (službeni, i politički korektan, naziv za pokretanje takvog postupka je tzv. “čuvanje ugovora”). Sve te odluke leže u rukama samo 27 povjerenika (po jedan iz svake države) kojima u svakodnevnom radu pomaže snažna mašinerija od preko 25 000 tzv. stručnjaka i administrativnih djelatnika. Njihov zajednički rad često je teško nadgledati ili uopće pratiti, što zbog nedovoljne transparentnosti i otvorenosti, što zbog same hiperprodukcije propisa pisanih gotovo neprobojnim administrativno-pravnim žargonom (što je inače i problem s ostalim institucijama EU-a.).

Istovremeno, tih 27 povjerenika ne biraju građani unije, nego o njihovom sastavu prvo odlučuje Europsko vijeće, na način da ono predloži Europskom parlamentu predsjednika Komisije, koji, ako ga Parlament odobri, sam izabire svoje suradnike s popisa kandidata koji su mu ponudile zemlje-članice (a taj kandidat ostavlja se u diskreciji zemalja-članica, obično ga bira premijer). Nakon toga popis se prvo šalje na odobrenje Vijeću ministara, a na kraju te procedure traži se i “bлагослов” Parlamenta kojemu ostaje opcija da prihvati ili odbije cijeli “paket” povjerenika. U cjelokupnom procesu oko pola milijarde građana koje ti neizabrani povjerenici zastupaju nema pravo glasa.

LEGALIZIRANA KORUPCIJA

Situacija ne postaje bolja ni jednom kad se Komisija izabere. Naime, nakon samog imenovanja, povjerenici Komisije postaju u svom radu neovisni, odnosno Lisabonskim ugovorom propisano je da povjerenici “ne smiju tražiti ni uzimati naputke od svojih vlada⁶”, što znači da građani ni posrednim utjecajem svojih

ionako nedemokratskih parlamentarnih institucija ne mogu doprijeti do dobro utvrđene Komisije te da njihovi “predstavници” u EK ne samo da nisu izabrani nego ih više čak ni nominalno ne zastupaju.

Demokratski deficit Europske komisije često je spominjana tema, međutim dosad se on uglavnom pravdao postojanjem specifične nadnacionalne, mastodontske strukture za koju je tobože potrebna određena stručnost i efikasnost koja nadilazi mogućnosti dobre procjene građana, i koje stoga mogu osigurati jedino političke elite potpomognute snažnom birokratskom i tehnokratskom mašinerijom. Istovremeno se javnost konstantno uvjerava da će Europska komisija zajedno s ostalim institucijama uvijek raditi u najboljem interesu građana, neprestano osluškujući njihove želje i zahtjeve. No to se naravno u praksi nije pokazalo točnim.

Europska komisija često djeluje isključivo u interesu stvaranja profita velikim korporacijama tako da putem svojih propisa forsira liberalizaciju tržišta⁷ (telekomunikacija, transporta, čak i opskrbe električnom energijom i plinom itd.) koja dovodi do privatizacija državnih firmi i rezanja životnog standarda stanovništva. Uostalom, stara je vijest da su sve europske institucije, pogotovo Europska komisija, pod velikim utjecajem lobističkih grupa koje utječu na kreiranje njezine politike (poznati primjer toga je “neformalna” grupacija europskih multinacionalnih kompanija čije je prijedloge EK usvajala gotovo bez ikakvih prigovora). Pretpostavlja se da je u Bruxellesu danas situirano oko 15 000 lobističkih grupa⁸, većinom u službi korporacija⁹ (poput British Petroleumuma ili Philip Morrisa). Točan broj ne može se znati budući da ne postoji zakon koji bi prisilio korporacije da se registriraju kao interesne grupe. Vrsta lobiranja koju takve korporacije provode nije ništa drugo nego legalizirana korupcija.

Koliko EK djeluje isključivo u interesu građana pokazuje i recentni potez Komisije koja je svoje spomenuto pravo “čuvanja ugovora” iskoristila tako da je pokrenula istragu protiv Mađarske koja je, jer se mađarska vlast boji gubitka izbora, odlučila teret krize umjesto na građane djelomično prebaciti i na korporacije kojima je nametnula veće krizne poreze. Istragu je Komisija odlučila pokrenuti, kako kaže, na temelju pritužbi trinaest vodećih europskih (znači, multinacionalnih) tvrtki.

VIJEĆE MINISTARA I EUROPSKI PARLAMENT

Osim spomenutog Europskog vijeća i Europske komisije još su dvije institucije koje u manjoj mjeri sudjeluju u donošenju odluka: Vijeće ministara i Europski parlament.

Vijeće ministara¹⁰, tzv. “glas država-članica”, između ostalog ima ovlasti da koordinira gospodarsku i socijalnu politiku država-članica, sklapa međunarodne ugovore te zajedno s Europskim parlamentom usvaja, odbija ili nudi amandmane na zakone ili proračun koji mu je ponudila Komisija. Međutim samo tijelo ne može samostalno inicirati zakone ili proračunske stavke.

Sastoji se od 27 ministara (po jedan iz svake države) koji se stalno mijenjaju ovisno o području koje se na Vijeću raspravlja (primjerice, ukoliko se raspravlja o pravosuđnoj politici, sastaju se ministri pravosuđa, ukoliko se raspravlja

o financijskoj politici, sastaju se ministri financija itd.). Ministri također iza sebe imaju jak administrativno-birokratski aparat koji za njih priprema odluke, a koji se sastoji od preko 150 stalnih delegata država-članica (tzv. Corepera) koji su opet podijeljeni u preko 150 odbora i radnih skupina. Kao i s Komisijom, proces odlučivanja tog tijela teško je nadgledati, pogotovo zato što se zna dogoditi da se on do samog čina donošenja odluka zbiva iza zatvorenih vrata.

Svaki ministar u vijeću nema jednak broj glasova, odnosno dodijeljen mu je broj glasova ovisno o veličini populacije zemlje iz koje dolazi. Tako trenutno veće zemlje poput Francuske ili Njemačke imaju veći broj glasova (29), dok recimo Irska ili Slovačka imaju znatno manji broj glasova (7). Hrvatska je u pregovorima s Europskom unijom uspjela dobiti 7 glasova. Sustav glasovanja u Vijeću poprilično je kompleksno razrađen, ali u principu, osim rijetkih iznimki za koje je potreban konsenzus (primjerice iz područja zajedničke vanjske i sigurnosne politike), većina odluka donosi se tzv. “kvalificiranom većinom” (za što je potrebno 255 od ukupno 345 glasova u vijeću, s tim da većina država mora glasati za odluku). Kako se broj glasova pojedine države određuje prema postotku populacije države-članice unutar EU-a i kako to stvara velike diskrepancije između broja glasova pojedinih zemalja, zanimljivo pitanje koje ostaje otvoreno jest u kojoj se mjeri glas manjih država uopće čuje.

I konačno, na dnu hijerarhije s najmanjom moći donošenja odluka dolazi i tobožnji “glas građana”, odnosno Europski parlament¹¹, čije zastupnike Europljani, konačno, izravno biraju. Kao što je već rečeno, Europski parlament dijeli s Vijećem ministara ovlasti usvajanja ili odbijanja ili davanja amandmana na zakone i proračun, s tim da Vijeće u odnosu na Parlament ima prednost odlučivanja u nekim pitanjima. Zanimljivo je da je Parlament i te funkcije dobio tek krajem 2009. godine stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora, a prethodno tome većinom je u važnim pitanjima zakona i proračuna imao tek ornamentalnu, odnosno tzv. savjetodavnu funkciju.

No ni tim “ustupcima” iz Lisabonskog ugovora Parlament i dalje ne igra važnu ulogu u kreiranju politike EU te zbog toga ni ne izaziva pretjeran interes građana. Naime, na posljednja tri izbora (od 1999. do 2009.) odziv građana na izbore za Parlament bio je manji od 50%. Na posljednje izbore 2009. godine izašlo je tek 43 % birača, s tim da je najslabiji odziv, čak ispod 30 %, bio kod novijih članica poput Slovenije, Slovačke, Češke, Rumunjske ili Poljske¹².

Parlament se trenutno sastoji od 736 članova, a broj članova po zemlji ponovno ovisi o njezinoj demografskoj slici (usporedbe radi, Francuska u trenutnom sazivu ima 72 predstavnika, Slovenija 7). Članovi u Parlamentu nisu organizirani po državi iz koje dolaze, već se grupiraju po političkim strankama. Trenutno postoji 7 političkih stranaka, od kojih najveći broj mjesta u Parlamentu drže demokršćani (265), socijaldemokrati (184) i liberali (84).

OD HRVATSKOG DO “EUROPSKOG” DEMOKRATSKOG DEFICITA

U parlamentarnoj demokraciji u kakvoj živimo, građani svake četiri godine izabiru svoje predstavnike koji ničim nisu obvezni provoditi odluke onih koji su ih izabrali. No, cinične tvrdnje da nas ulaskom u Europsku uniju čeka demokratska utopija potpuno su depulzirane, s obzirom na činjenicu da većinu odluka (koje u pravilu služe interesu političko-ekonomskih elita) u EU-u donose neizabrani eurobirokrati izmješteni daleko od dohvata građana. Mogućnost utjecaja običnih ljudi na takvu politiku znatno je smanjena u odnosu na već sitne moći koje su građani imali prema svojim vladama i parlamentima. S druge strane, destruktivna politika hrvatske vlade u vidu privatizacije državnih tvrtki i konstantnog rezanja socijalnih prava u svojim trendovima ne razlikuje se od političke slike Europske unije. Stoga bi se i hrvatski radnici, umirovljenici, studenti i seljaci uskoro mogli pridružiti nezadovoljnim francuskim, britanskim i talijanskim drugovima u još zahtjevnijoj europskoj bitci za demokraciju i svoja prava. **E**

EUROPSKA UNIJA KAO NEOLIBERALNA TVOREVINA

KRATKA POVIJEST SUVREMENIH EUROINTEGRACIJSKIH PROCESA

MATE KAPOVIĆ

Neoliberalizam je doktrina koja zagovara podvrgavanje svih aspekata društva tržištu i logici profita. Javlja se nakon završetka "kejnzijskog kompromisa" (1945.-70.), obilježenog državnim intervencionizmom, težnjom punoj zaposlenosti i socijalnom državom. D. Harvey neoliberalizam opisuje kao globalni projekt ponovnog uspostavljanja kapitalističke klasne nadmoći, čime dolazi do rasta društvene nejednakosti i gomilanja bogatstva u rukama kapitalističke elite. Počeci se neoliberalizma obično smještaju u Thatcherčinu Veliku Britaniju od 1979. te u Reaganov SAD od 1981., a on se u Europi najviše širi kroz institucije EU i produbljavanje eurointegracije. Ovdje dajemo pregled povijesti EU kao neoliberalnog projekta, pritom misleći na *realno postojeći neoliberalizam* – neoliberalne prakse se u stvarnosti uvijek provode koliko to okolnosti dopuštaju i kada je to u interesu elitâ. U trenutnoj je gospodarskoj krizi jasan princip *socijalizma za bogate* (npr. javno saniranje privatnih dugova banaka), *kapitalizma za siromašne* (prebacivanje tereta krize na obične građane).

PROTURJEČAN PROCES Do eurointegracije je došlo iz geopolitičkih razloga. Francuska je nakon 2. svjetskog rata htjela Njemačku držati pod kontrolom, gdje bi u procesu dugoročne integracije interesâ različitih vladajućih klasa na kontinentu ona preuzela političko vodstvo, dok bi Njemačka osiguravala najveći dio ekonomske snage. Nakon razornog 2. svjetskog rata, postojala je nužnost ponovne izgradnje europskih ekonomija. Najveća opasnost je bila globalna konkurencija kapitalizmu – realocijalizam SSSR-a. Stalna prijetnja širenja SSSR-ova političko-ekonomskog modela, kao i poslijeratna militantnost radnikâ, zahtijevala je oprez Zapada i pristanak na određene ustupke radništvu.

O jedinstvenom europskom tržištu se u liberalnim krugovima raspravlja još za rata, no ekonomski je liberalizam u poraću diskreditiran zbog Velike depresije 1930-ih te su pri osnivanju Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. (Njemačka, Francuska, Italija i Benelux) na početku prevladavale kejnzijske ideje o ekonomskoj koordinaciji i suradnji. Eurointegracija je bila reakcija na međunarodnu gospodarsku konkurenciju i odgovor američkom kapitalu – Europa mora ujediniti svoje resurse da bi bila konkurentna na svjetskoj razini jer su tržišta pojedinih zemalja premla. Krajem 1950-ih, s Rimskim ugovorima, ideja slobodne trgovine, još ograničena, u Europi se institucionalizira i postaje dominantna.

U 1970-ima i 1980-ima dolazi do koncentracije kapitala uz protutendencije protekcionizma i nacionalne kapitalističke konsolidacije. Eurointegracija je proturječan proces ujedinjavanja različitih nacionalnih frakcija europskog kapitala uz istodobno traženje povlaštena položaja u svojim državama od strane nacionalnih grupacija kapitala.

Od kraja 1970-ih s krizom kejnzijskoga kompromisa u Velikoj Britaniji dolazi do neoliberalne kontrarevolucije te u cijeloj Europi dolazi do napada na socijalnu državu, privatizacijâ, polarizacije plaća, smanjivanja radničkih prava i drugih neoliberalnih mjera. To je bio odgovor kapitala na krizu u 1970-ima, čiji je uzrok bila i niska razina profitnih stopa u realnoj ekonomiji kao posljedica

Za razliku od fiskalno-monetarnih pitanja, nema kazni za članice koje imaju preveliku nezaposlenost – socijalna politika ostaje na nacionalnoj razini

povećane konkurentnosti i viška proizvodnih kapaciteta na svjetskoj razini. Neoliberalizam je omogućio ponovni rast profitnih stopa (no ne i iste stope gospodarskog rasta) – pritiskom na radničke plaće i prava (što povećava profit kapitalistâ), bijegom iz proizvodne ekonomije u financije (gdje je brža i veća mogućnost zarade) te seljenjem proizvodnje u zemlje s jeftinijom radnom snagom i manje (npr. ekoloških) propisa.

Za neoliberalizma udio profita u društvenom proizvodu raste, dok udio rada pada. Između 1981. i 2003. udio profita raste npr. u Francuskoj s 20,6% na 30,7%, dok udio rada u društvenom proizvodu od 1971.-80. do 2001.-05. u Europi pada sa 73,9% na 68,3%. Prihodi su pak 1% najbogatijih u Velikoj Britaniji skočili sa 6,5% 1982. na 13% 2000. Što se tiče privatizacije, u Velikoj Britaniji je prema 20% udjela javnoga sektora u BDP-u 1975. godine do 2000. godine praktički sve privatizirano.

ZAŠTITI NAJBOGATIJE U Francuskoj je 1981. na vlast došao F. Mitterand iz Socijalističke partije na osnovi izrazito socijaldemokratsko-kejnzijske platforme koju je i provodio do 1983. (nacionalizacije, povećanje minimalne plaće, produženje godišnjeg odmora, smanjenje radnog vremena, solidarni porez na bogatstvo itd.), no 1983., pod pritiskom Europe, dolazi do tzv. zaokreta prema štednji, tj. neoliberalne politike, koju u okviru EEZ-a jedna zemlja nije mogla ne provoditi.

1983. nastaje ERT (European Roundtable of Industrialists), najmoćniji kapitalistički lobi u Europi, koji snažno zagovara eurointegraciju i jako utječe na službenu europsku politiku. Europska komisija je više puta doslovce

80% bankarskog sustava istočne Europe je u stranom vlasništvu. Proizvodnja se iz najmoćnije industrijske zemlje, Njemačke, sve više seli na periferiju gdje su troškovi rada jeftiniji

preuzimala njihove dokumente i prijedloge. Godine 1987. pet najvećih europskih kompanija osniva AMUE (Association for the Monetary Union of Europe), lobističku grupu (danas s većinom članova iz bankarsko-financijskih krugova) koja gura ideju monetarne unije.

1986.-87. na snagu dolazi SEA (Single European Act), s ciljem ukidanja svih trgovinskih barijera do 1992. Europski projekt otada postaje izrazito neoliberalan. Od kraja 1980-ih Europska komisija inzistira na liberalizaciji javnih usluga – donose se različite direktive za liberalizaciju: telekomunikacije (1990.), željeznica (1991.), struja (1996.), pošta (1997.), plin (1998.).

S Maastričkim ugovorom 1993. nastaje ime EU, a ustrojava se i Ekonomska monetarna unija (EMU). EU nakon Maastrichta, prema S. Aminu, postaje najglobaliziranija u svijetu u smislu marginalizacije nacionalne autonomije. Strategija nakon Maastrichta uključuje koherentnost u monetarnoj i fiskalnoj politici radi regulacije zajedničkog tržišta, pritisak na radničku klasu (u Njemačkoj uspješno, u Francuskoj baš i ne) i regionalnu konsolidaciju kapitala. Stvara se i Europska centralna banka (ECB), neovisna o politici i izvršnoj vlasti (no zato podčinjena interesima kapitala), što je standardna neoliberalna praksa jer je monetarna politika tako sigurna od mogućih političkih pritisaka radništva. Glavni je cilj ECB-a kontrola cijena, tj. zadržavanje inflacije na manje od 2% godišnje, što štiti one koji od inflacije mogu najviše izgubiti – najbogatije.

Postavljeni su tzv. Maastrički kriteriji – uvjeti za ulazak u EMU i uvođenje eura: inflacija ne smije biti viša od 1,5% od prosjeka triju zemalja s najnižom inflacijom, budžetski deficit veći od 3% BDP-a, a javni dug više od 60% BDP-a. Dogovorene su kazne za nepoštivanje kriterijâ (0,2–0,5% BDP-a). Godine 2003. su Francuska i Njemačka imale deficit veći od 3% pa su umjesto da plate kazne promijenile pravila. Za razliku od monetarno-fiskalnih pravila za koje postoje izravne kazne (tzv. „disciplinski neoliberalizam“), nema ih za druge „prekršaje“ (npr. diskriminatorno ponašanje na tržištu, neprovođenje liberalizacije u javnom sektoru i sl.) – to se regulira tužbama na europskim sudovima.

Liberalizacija/privatizacija javnog sektora je od sredine 1990-ih u sljedećih 10 godina dovela do ukidanja 40% radnih mjesta te do pogoršavanja radnih uvjeta i smanjenja plaća. Za razliku od fiskalno-monetarnih pitanja, nema kazni za članice koje imaju preveliku nezaposlenost – socijalna politika ostaje na nacionalnoj razini. U Švedskoj je ulazak u EU 1995. bio projekt elitâ kojim su htjele olakšati svoje napade na visoka radnička i socijalna prava u Švedskoj, što im je samo djelomično uspjelo zbog otpora građana.

Europska strategija za zaposlenost iz 1996.-97. potiče fleksibilizaciju tržišta rada (tj. manje propisa koji štite radnike) i smanjenje radničkih prava, kao i Lisabonska strategija iz 2000., redovito se potiču i diferencijacija plaća te ukidanje minimalne plaće, a u Kokovu izvještaju (2004.) i rad na određeno (bez socijalnih i mirovinskih davanja itd.) – to se potiče na razini EU, ali se provodi na nacionalnim razinama, gdje se u praksi javljaju različite prepreke.

(nastavak na idućoj stranici)

Problem za europske elite je što ideja o političkoj federalnoj uniji nema potpore među europskim stanovništvom

(nastavak s prethodne stranice)

CENTAR I (POLU)PERIFERIJA Uvođenje je eura 2002. bilo dobro za gospodarske elite – stabilna im valuta garantira da im imetak i investicije, uključujući i one izvan matične zemlje, neće nestati. Slabijim je zemljama (npr. Grčkoj) uvođenje eura bilo korisno jer su tako dolazile u istu ligu s Njemačkom, što im je davalo kredibilitet i omogućavalo lakše zaduživanje na međunarodnim financijskim tržištima. To je dovelo i do precijenjene kreditne sposobnosti periferije eurozone (Portugal, Španjolska i Grčka) i stvaranja spekulativnih mjehura, što se u sadašnjoj krizi obilo o glavu Španjolskoj i Irskoj. Gubitak monetarne samostalnosti značio je i gubitak mogućnosti manipulacije valutom radi npr. povećanja izvoza ili u slučaju krize, što se pokazalo lošim za Grčku u krizi 2010.

Europska komisija je vodila politiku stroge fiskalne discipline i stabilnosti cijena govoreći da će to pridonijeti gospodarskom rastu, no zapravo je rast bio spor, a nezaposlenost velika (prosječno viša od 8%). Općenito se EU-politika svodi na *race to the bottom* – “fleksibilizaciju” rada, stagnaciju plaća (EK 2003. u svojim *Broad Economic Policy Guidelines* napominje da bi rast plaća trebao i dalje ostati umjeren), rad na određeno itd. Njemačka na račun periferije eurozone ostvaruje velik trgovinski suficit jer je uspjela najviše stisnuti radnike – tamo u zadnjih 20 godina najmanje raste trošak rada, a udio radničkih plaća u BDP-u se sve više smanjuje. Tome je pridonijelo i ujedinjenje 1990. (u istočnoj Njemačkoj nije bilo sindikata), kao i stvaranje istočne Europe čiji jeftini radnici omogućuju pritisak na radnike u Njemačkoj. Dobro sindikalno organizirane radnike je u Portugalu, Italiji, Španjolskoj i Grčkoj daleko teže stisnuti (za razliku od npr. Irske na periferiji ili Njemačke u jezgri). Kako se periferija eurozone, zbog nemogućnosti da stisne radnike, nije mogla natjecati s jezgrom u konkurentnosti u realnom sektoru, ondje je došlo do rasta potrošnje na dug, na temelju zajmova banaka iz jezgre, i napuhavanja nekretninskog mjehura (u Španjolskoj), što je, kada je kriza eksplodirala, dovelo do sadašnjih problema.

Zemljama pristupnicama se već u pretpripravnim pregovorima nameće neoliberalna politika kao uvjet ulaska u još strožem obliku nego u zapadnoj Europi. U EU se razlikuju tri područja – jezgra (Njemačka, Francuska, Nizozemska...), poluperiferija (ili periferija eurozone – Portugal, Španjolska, Grčka...) i periferija (nove istočnoeuropske članice). Europska (polu)periferija o jezgri ovisi slično južnoameričkoj neokolonijskoj ovisnosti o SAD-u. Tako je 80% bankarskog sustava istočne Europe u stranom vlasništvu. Proizvodnja se iz najmoćnije industrijske zemlje, Njemačke, sve više seli na periferiju gdje su troškovi rada jeftiniji.

Njemačka ima najveći suficit platne bilance (višak izvoza u odnosu na uvoz) koji ubacuje u eurozonu izravnim stranim ulaganjima i zajmovima koji ostatku Europe pomažu i dalje kupovati njemačke proizvode. Njemački je suficit tako izravno povezan s deficitom drugih europskih zemalja. Banke iz jezgre (Njemačke, Francuske, Nizozemske, Belgije) pak posuđuju zemljama europske poluperiferije: tzv. zemljama PI(I)GS-a (Portugal, Irska, Grčka, Španjolska i u manjoj mjeri Italija).

VRZINO KOLO ŠTEDNJE 2005. EU potresa odbijanje ratifikacije neoliberalnog Europskog ustava na referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj, koji pak uskrsava u neznatno promijenjenu obliku kao Lisabonski ugovor 2009., ovaj put ratificiran bez referendumâ, osim u Irskoj, gdje je referendum nakon prvog “ne” ponovljen.

Od 2005. do 2007. tzv. pribaltički neoliberalni tigrovi imaju najbrže prosječne godišnje stope rasta u EU – Latvija 10,8%, Litva i Estonija 8,8%, no bez prave koristi za većinu stanovništva – profitira samo manjina, dok radnici imaju najduži radni tjedan i najniži standard življenja uz najpolariziraniju nejednakost prihoda u Europi. Narav tog “razvoja” se očituje nakon izbijanja svjetske ekonomske krize 2008. – u Latviji BDP u 2009. pada 18% (u Estoniji

14,1%, u Litvi 14,8%), a nezaposlenost je u prvom kvartalu 2010. 20% (u Estoniji 19%, u Litvi 17,3%).

Ekonomska kriza od 2008. nadalje puno teže pogađa južnu Europu nego Njemačku. Pridržavanje fiskalnih pravila EU nije previše pomoglo “uzornim” državama kao što su Irska i Španjolska, dok su Njemačka, Francuska i Italija s puno češćim i većim prethodnim deficitima u puno manjim problemima. 2008.-09. dolazi do *bailouta* banaka čime se troškovi krize, kao i drugdje, prebacuju na pleća građana.

Istočna Europa je, kao *subprime* (nesigurno) tržište, krizom jako pogodena, što utječe i na pad izvoza iz zapadne Europe. Poljska i Češka nisu imale velike mjehure nekretinâ kao pribaltičke zemlje pa ih kriza nije tako jako pogodila, a Poljska, osim toga, za razliku od npr. Mađarske ne ovisi toliko o izvozu. No ni u Poljskoj situacija nije blistava. Ondje, recimo, 44% stanovništva zarađuje manje od 75% prosječne plaće, nejednakost je u stalnom porastu, 27% radnika radi na neodređeno (najviše u Europi), a nezaposlenost je 9,8% (23% kod mladih!). Dubina krize u istočnoj Europi varira između zemalja ovisno o razmjeru balonâ cijena nekretinâ, razini ovisnosti o izvozu, veličini deficita u javnom sektoru i imaju li fluktuirajući tečaj za stjecanje prednosti nad konkurentskim zemljama.

Kako zbog EMU nacionalna monetarna i fiskalna politika nije moguća, teret krize pada na radnike. U cijeloj Europi se uvode mjere štednje iako su upravo one dovele do zaoštavanja krize nakon 1929.-30. Dolazi do vrzina kola – zbog krize pada potrošnja, pada prikupljeni iznos porezâ i povećavaju se socijalni troškovi, što dovodi do proračunskog deficita, na što se odgovara mjerama štednje, što opet dovodi do pada potrošnje... U proljeće/ljeto 2010. Grčka je zbog dugova pred bankrotom. Na kraju Njemačka pristaje na zajam uz uvjet pristanka na MMF i mjere štednje. Zajam Grčkoj nije odobren da bi joj se pomoglo – grčki bi bankrot zapravo značio da Grčka više neće moći vraćati dugove uglavnom njemačkim i francuskim bankama što bi dovelo Njemačku i Francusku do velikih problema. Stoga je Njemačka dala zajam Grčkoj da bi ona mogla nastaviti vraćati dugove njemačkim bankama, sve nauštrb grčkih radnika koji će to plaćati mjerama štednje, smanjenim plaćama, smanjenim socijalnim davanjima itd.

Jedan od osnovnih problema EU je različit stupanj razvoja njezinih članica, različite plaće, razina socijalne sigurnosti i porezâ, kao i teško funkcioniranje ekonomske bez prave političke unije. Problem za europske elite je što ideja o političkoj federalnoj uniji nema potpore među europskim stanovništvom. No sigurno je da EU ne odustaje od neoliberalne politike koja pogoduje kapitalističkim elitama na štetu većine stanovništva. ■

MARKO KOSTANIĆ

Dominantna sintagma u kritičkim raspravama o funkcioniranju Europske unije je demokratski deficit¹. Izostanak procedura koje služe demokratskoj legitimaciji uočljiv je u minimalnoj i gotovo zanemarivoj izloženosti upravljačkih struktura elektoralnom procesu. Kritičke prigovore je moguće artikulirati i iz dominantnog liberalnog shvaćanja demokracije kao predstavničke. Varijante odgovora na prigovore vrte se oko naglašavanja specifičnih prepreka doseganju optimizacije i efikasnosti upravljanja kompleksnom nadnacionalnom strukturom kao što je Europska unija. Slični odgovori prisutni su i prilikom ukazivanja na demokratski deficit u vođenju europske monetarne politike. Ali, problematika demokratske u sferi monetarne politike pretpostavlja drukčiji artikulacijski okvir i drugu vrstu političke presudnosti. Logika kapitalističke akumulacije i uvjeti reprodukcije strukturalno su ovisni o eliminaciji demokratske participacije iz svojih mehanizama. Granice ekstenzivnosti liberalno pojmljene demokracije nisu samo granice koherentnosti liberalne teorije već granice održivosti kapitalističkog načina proizvodnje. Ne u smislu logičkog kolapsa zakonitosti kapitalizma, već demokratizacija radničke participacije neminovno vodi političkoj nestabilnosti. Upravo je odnos ekonomskih teorija i realnih povijesnih zbivanja privilegirani artikulacijski rakurs legitimiranja i funkcioniranja granica demokracije u ekonomskom sektoru. Monetarna politika koja je gotovo proverbijalno shvaćena isključivo kao polje ekspertize i Europska unija koja je u nekim optimističnijim vremenima važila za ultimativnu inkarnaciju kraja povijesti epistemološki su najpoželjnija kombinacija za izlaganje problematike.

ILUZIJA KOHERENTNOSTI Ekonomska znanost svojom socijalnom ulogom nije ograničena samo na objašnjavanje svijeta, već je direktno uključena u proizvodne mehanizme tog svijeta. Znanje o ekonomiji posjeduje performativni karakter. Da bi se omogućila performativnost posebne ekonomske teorije moraju biti zadovoljeni politički i institucionalni uvjeti. To vrijedi i za današnji monopol neoklasične ili ortodoksne teorije. Status privilegirane forme znanja o ekonomiji neoklasična ekonomika nije stekla pobjedničkim ishodom u neutralnoj akademskoj debati ovjerenim ahistorijskim kriterijima. Istovremeno je funkcionirala kao kognitivni aparat u političkim borbama nakon sloma države blagostanja i kejnzijanskog modela i usput je kroz političke rezultate realnih ekonomskih zbivanja proizvodila verifikatore svojih naizgled neutralnih iskaza. Kriteriji koji služe procjeni validnosti određenih ekonomskih postavki i teorema nisu metafizičke provenijencije, to jest posjeduju specifičnu povijesnu genezu i ishod su konkretnih političkih borbi koje su imale direktne posljedice na živote stanovništva. Današnja legitimnost kriterija uspješnosti ekonomske znanosti i politike neodvojiva je od materijalnih uvjeta političkih odluka neoliberalne kontrarevolucije – deregulacija financijskog tržišta, liberalizacija tokova kapitala, stagnacija realnih plaća, likvidacija države blagostanja i privatizacija javnog sektora. Iako je legitimnost poprilično uzdrmana najvećom ekonomskom krizom u

EUROPSKA MONETARNA POLITIKA I DEMOKRACIJA

DEMOKRATSKI DEFICIT JE STRUKTURALNI DIO EKONOMSKE POLITIKE EU-A

Granice ekstenzivnosti liberalno pojmljene demokracije nisu samo granice koherentnosti liberalne teorije već granice održivosti kapitalističkog načina proizvodnje

posljednjih osamdeset godina i dalje tržište funkcionira kao ultimativna verifikativna instanca. Tržište kao mjesto dokazivanja uspješnosti ili neuspješnosti ekonomske doktrine isključivanjem ostalih ekonomskih elemenata uspostavlja granice legitimnosti političkog upliva u ekonomiju u svrhu eliminacije distrakcija pri funkcioniranju mehanizama tržišnih zakonitosti. Radi se o političkoj operaciji motiviranoj konkretnim materijalnim interesima kojoj je cilj omediti polje istraživanja stvarajući pritom iluziju koherentnosti ekonomskog modela. Koherentnost iziskuje političku, akademsku i medijsku povijest brisanja relevantnosti određenih ciljeva poput pravedne distribucije čije kriterije pravednosti formira demokratska participacija kao znanstveno nekalkulabilne i samim tim izlišne u makroekonomskim politikama. To jest, pravednost ne posjeduje političko programatski status (npr. u ciljevima monetarne politike Europske centralne banke nije navedena puna zaposlenost), već je podložna restriktivnim fiskalnim mjerama. Poljuljana koherentnost modela i ekvilibrija kao u slučaju trenutne krize uzroke pronalazi u egzogenim nedaćama kao što su pohlepnost bankara, lijenost radnika ili fiskalna neodgovornost države. Oni onda kroz specifične političke mjere snose i posljedice korekcije. Bankari su tu izuzeti, dovoljna je moralna prodika osjetljivih kolumnista i zabrinutih vlastodržaca.

NACILJAJ INFLACIJU Europska unija, kao što je vidljivo iz njezinih konstitutivnih ugovornih aranžmana, dio je tog povijesnog procesa.² Iz specifičnih historijskih i ideoloških razloga njezina formacija još više učvršćuje legitimnost demokratskog deficita koji je strukturalni dio prakticirajuće ekonomske politike. Ideološka prtljaga prisutna u diskusijama o Europskoj uniji bazira se na mutnim predodžbama o uspješnom nadilaženju ograničenja nacija-država i nerješivih političkih antagonizama koji je oblikuju i ulaska u zajednicu koja politiku pretvara u logiku temeljenu na neprijepornim vrijednostima i dosezima suvremene civilizacije. Ta perspektiva je poglavito izražena u pristupnim težnjama tranzicijskih država. Demokratski deficit je svima prihvatljiva cijena koju za to plaćamo. Makroekonomska politika EU svojem funkcioniranju pridodaje i dodatni legitimacijski sloj koji je čini dodatno udaljenom od demokratske participacije. Riječ je o pretpostavljenoj nužnosti tehničke ekspertize koja je neophodna za tretiranje brzih fluktuacija na tržištu na koje dostupnija javna debata nije u stanju odgovoriti zbog manjka vremena na raspolaganju za adekvatnu reakciju. Uz to, širim slojevima stanovništva manjka i potrebno znanje o financijskim procesima koje nije svodivo na brigu o vlastitom blagostanju. Europska unija nije po mnogome drugačija od monetarne politike ostalih svjetskih država, no karakter njezine formacije i historijski uvjeti činili su tu politiku legitimacijski plauzibilnijom.

Osnova monetarne politike Europske unije su njezin jedini proklamirani cilj – cjenovna stabilnost i mehanizam za postizanje tog cilja – potpuno od svih drugih upravljačkih tijela, bilo nacionalnih bilo nadnacionalnih, nezavisno funkcioniranje Europske centralne banke. Cjenovna stabilnost postiže se ciljanom inflacijom od 2% i za odstupanja pojedinih država u veličini od 1,5% od prosjeka triju članica s najmanjom inflacijom predviđena je penalizacija. Monetarna politika poduprta je fiskalnim obvezama za svaku članicu – limit fiskalnog deficita na 3% i limit javnog duga

na 60% BDP-a. Geopolitičke i ekonomske disproporcije unutar EU poslužile su primjerice Francuskoj i Njemačkoj da se nekažnjeno provuku u slučajevima prekoračenja fiskalnog deficita. I u *mainstream* raspravama odavno je uočen strukturalni problem političke konstitucije Europske unije koji je ekonomskom krizom izašao na vidjelo kao nerješiva prepreka – izostanak koordinacije monetarne i fiskalne politike. Monetarna politika nije poduprta zajedničkim proračunom koji bi omogućavao fiskalno recikliranje, već se restriktivnom politikom fiskalnog deficita i javnog duga nadala konvergenciji potpuno drukčijih ekonomija u pojedinim članicama Eurozone. Također, Maastrichtskim ugovorom je Europskoj centralnoj banci onemogućena monetizacija javnog duga članica, to jest kupovanje njihovih državnih obveznica. Ugovor je prekršen kupovanjem grčkih državnih obveznica koje su na finacijskim tržištima dosegle status junka, ali prvenstveni razlog tome je bila iznimna izloženost banaka europske jezgre vrijednostima grčkih obveznica. Krizi Eurozone ne nazire se kraj i jedino što je izgledno je da su sve snage vladajućih elita usmjerene u nastojanju da teret krize snosi radni narod kroz fiskalne mjere štednje i smanjenje nadnica. A vrhunac institucionalnog cinizma monetarnih vlasti vidljiv je ako odete na web stranicu Europske centralne banke. Tamo se nalazi web igrice u kojoj s ponudjenim instrumentima, prvenstveno razinom kamatnih stopa, ciljate inflaciju ispod 2%. U vrijeme potpunog kolapsa europske monetarne politike ECB se hvali uspjesima kroz popularizaciju i “demokratizaciju” monetarnog znanja.

CJENOVNA STABILNOST Institucionalni cinizam direktna je posljedica gore navedenih socijalno-epistemoloških zasada ekonomske politike i njezinih direktnih veza sa stupnjem demokracije. Monetarna odluka o cjenovnoj stabilnosti kao jedinom cilju vrlo dobro ilustrira vezu. Koherentnost doktrine na kojoj se temelji monetarna

odluka i njezina politička legitimacija zasnovani su na eliminaciji historijske geneze uz koju su vezane aktivirane postavke o nezaposlenosti i definicije novca i inflacije. Zanimarena je i direktna korist koju financijski kapital (centralna banka i financijski sektor nalaze se u situaciji konvergencije interesa između regulatora i reguliranog sektora u literaturi poznatoj kao *agency capture*) pokušava steći niskom stopom inflacije i čvrstom i oskudnom valutom – imperijalistički motivirano preuzimanje uloge rezervne svjetske valute i sredstva plaćanja ključnih sirovina poput nafte u čemu euro nije uspio, očuvanje stabilnosti vrijednosti dugova i reduciranost prostora radnicima u borbi za visinu plaća. Također, cjenovna stabilnost je vezana isključivo za cijene “običnih” roba i usluga koje su vezane prvenstveno uz radničke plaće i inflacija se cilja jedino u toj sferi. Imovinska inflacija (*asset inflation*) je potpuno izuzetna iz modela i definicije novca zbog pretpostavke o nemiješanju u finacijska tržišta. Iako je upravo ta inflacija generator trenutne krize i kolapsa finacijskog tržišta. Ciljana inflacija kao model monetarne politike historijski je proizašla iz specifičnih povijesnih okolnosti. Početkom sedamdesetih došlo je raspada kejnzijskog modela države blagostanja i do raspada Bretton Woods režima kojega je dio bio i fiksni razmjenski tečaj usidren u paritetu dolara i zlata, to jest zlatnoj konvertibilnosti dolara. Volatilnost valutnih tržišta, rastuća inflacija i pad profitnih stopa postali su ključni problemi. Kao odgovor uslijedila je neoliberalna kontrarevolucija inaugurirana “Volckerovim šokom”, američkim ekstremnim dizanjem kamatnih stopa u svrhu borbe protiv inflacije koji je posljedično vodio smanjenju ekonomskih aktivnosti i povećanju nezaposlenosti. Paralelno kao međuovisni procesi događali su se deregulacija finacijskih tržišta, slamanje sindikalizma i pritisak na plaće, koji je bio efekt povećane nezaposlenosti, i urušavanje javnog sektora. Održavanje niske inflacije u direktnoj je vezi sa stagnacijom realnih plaća kao klasnim interesom i takva politika direktno zastupa interese finacijskog sektora. Stanovništvo se zbog nedostatnosti dohotka za održavanje standarda prisiljeno zaduživati kroz hipoteke na kuću, kupovinu auta, kreditne kartice ili studentske zajmove. Restriktivna monetarna politika za svoju osnovu uzima radničke plaće kao jedino mjesto amortizacije eksternih šokova poput pucanja imovinskog balona. I kroz povećano zaduživanje ponovno formiranje balona. Politika cjenovne stabilnosti nije distributivno neutralna, već je direktno interesno vođena i fundamentalno antidemokratska.

Nije riječ o tome da inflacija cijena nije nikakav problem, već da je on u proteklih petnaestak godina potpuno nebitan. Također i u zemljama koje nisu vodile eksplicitnu monetarnu politiku ciljanja inflacije. Radi se o tome da se on ne može sagledavati odvojeno samo kroz prizmu tehničke ekspertize teorema ortodoksne ekonomike, već da je usko vezan uz šire političko-ekonomske trendove i da ovisno historijskim okolnostima i uzrocima inflacije postoje družije metode borbe koje uključuju i proširenje njezine definicije kao političkog akta. Širu sliku moguće je steći jedino kroz obustavu nezavisnosti centralnih banaka pa tako i Europske, i podvrći je demokratskoj participaciji i odlučivanju u korist većine. No, za to postići potrebno je promijeniti konstitutivne aranžmane europskog projekta. ■

Politika cjenovne stabilnosti nije distributivno neutralna već je direktno interesno vođena i fundamentalno antidemokratska

ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA NEJEDNAKOSTI

IZA PONAVLJANIH EGIDA O MODERNIZACIJI, TEHNOLOŠKOM I ODRŽIVOM RAZVOJU KRIJU SE, BEZ USTEZANJA - KOLONIZATORSKA RJEŠENJA, KOJA SE PREŠUČUJU U MEDIJSKOM DISKURSU

MARIO KIKAŠ

Periodična (a opet višegodišnja) blokada cesta i prosvjedi hrvatskih poljoprivrednika te prošlotjedno ponovno dizanje ribara u lukama jadranskih gradova jasno upućuju na to da resor poljoprivrede i ribarstva nije zaobišao tranzicijski diktat provođenja strukturnih prilagodbi u procesu integracije u Evropsku uniju i samim tim Zajedničku poljoprivrednu politiku (Common Agricultural Policy) koja je jedna od starijih invencija "europskog projekta", a cilj joj je bio stvaranje stabilnog tržišta hranom uz zadržavanje visokih poticaja seljacima (kao svojevrsnu kompenzaciju za smanjenje cijena). Međutim, širenje "europskog projekta" na bivše komunističke države značilo je i promjenu europske politike u svim sektorima pa i u onom agrarnom. Zapravo, nije se toliko radilo o prilagodbi europskih administrativnih i ekonomskih rješenja zemljama u procesu pristupanja koliko se radilo o stvaranju politike dvostrukih mjerila na jedinstvenom tržištu: dakle zadržavanju (dosada) stabilne politike visokih subvencija za stare zemlje članice (EU 15) i promjenu, tj. prilagodbu pa i značajno smanjenje subvencija za zemlje Nove Europe (u briselskom birokratskom pojmovniku: EU 12) u kojoj je u nekim zemljama primarni sektor pri ulasku u EU činio 30% zaposlenih što je bio slučaj s Rumunjskom (Bugarska 20%, Poljska 17%).

VJERA U KOGA I SELJAČKA SLOGA? Kad govorimo o Hrvatskoj, onda i pregovori u području poljoprivrede i ruralnog razvoja (poglavlje broj 11) nisu ništa manje zavijeni velom birokratske tajne od ostalih poglavlja, što je jedan od razloga neočekivano (za političke elite) male potpore naroda pristupanju ovoj, prije svega ekonomskoj, zajednici država. Međutim, poglavlje 11 jedno je od onih šest poglavlja koja još nisu zatvorena, a prema iskustvu postsocijalističkih zemalja koje su prošle ovaj proces, ispregovarano zasigurno neće biti u interesu malih proizvođača koji prema rješenjima u agrarnoj politici svoju budućnost moraju tražiti u diversifikaciji ekonomske aktivnosti ili proletarizacij koja se kod nas već događa kao posljedica masovne privatizacije PIK-ova, što hrvatska Vlada u dokumentima i analizama ovog sektora (prema EU) ističe kao najveće uspjehe u području industrije hrane (pa samim tim i poljoprivrede). Naravno, uspjeh se prije svega mjerio rastom proizvodnje s obzirom na ratne devedesete bez usporedbe s periodom prije novog društveno-ekonomskog ustroja u kojem su PIK-ovi bili uspješniji radni kolektivi. Naznake smjera agrarne politike u budućnosti postaju sve jasnije s obzirom na smanjenje državnih poticaja (koji se ne mogu tek tako zamijeniti pretpristupnim fondovima IPARD, a prije toga SAPARD) u ukupnom iznosu od malo više od milijardu kuna s obzirom da navedene subvencije nisu uvjetovane nacionalnim socijalnim i ekonomskim pokazateljima nego za svrhu, prije svega, imaju prilagodbu malih i srednjih gospodarstava uvjetima EU-a. To ne znači i zagovaranje trenutnog načina subvencioniranja poljoprivrede, koje je često kratkoročno i u politikantske svrhe, prije svega, održavanja relativno stabilne glasačke baze stranke koja se voli kititi apozicijama "zaštitnika" sela (HSS). Sličan princip održavanja tradicionalne glasačke baze vidljiv je i u najvećem agraru EU 15 – Francuskoj, gdje vladajuća degolistička UMP zajedno s manjim regionalnim seljačkim

Nemiri i prosvjedi naših seljaka tek su početak jedinstvene bune protiv jedinstvenog tržišta i mjera deregulacije i liberalizacije

strankama "umiruje" ili preciznije - "potplaćuje" konzervativno glasačko tijelo francuskog sela. Visoka razina razvijenosti petnaestorice, a to vidimo iz iskustva članica koje su u EU ušle 2004. i 2007., neće biti dosegnuta ni poticajima, a ni administrativnim rješenjima koji će proizaći iz pregovora s Europskom komisijom. U konačnici, riječ je o matrici kojoj svjedočimo i u drugim sektorima: prilagodba bez uzimanja u obzir pojedinačnih socijalnih i ekonomskih specifičnosti zemalja pristupnica. Iza ponavljanih egida o modernizaciji, tehnološkom i održivom razvoju kriju se, bez ustezanja – kolonizatorska rješenja, koja se prešućuju u medijskom diskursu jer je lakše provariti narativ o tobožnjem progresu i ruralnom razvoju, nego se upustiti u analizu stanja i neuravnotežene politike EU-a koja produbljuje razlike između novih i starih članica, a i proizvođača unutar njih. Masovne reakcije seljaka i ribara, samo su početak borbe protiv jedinstvenog tržišta na koje seljak iz Danske i onaj iz Rumunjske ulaze s drugačijih startnih pozicija. Drugim riječima, jedinstveno tržište ne podrazumijeva jednakost. Posljedice takvog "jedinstvenog tržišta s različitim startnim pozicijama" jasne su i iz *Izvjешća EU-a o ruralnom razvoju* prema kojem se u novim zemljama članicama (npr. Poljska i Litva) značajnije smanjuje broj zaposlenih u ovom sektoru.

RURALNI (I GLOBALNI) RAZVOJ ZA VELIKE IGRAČE Najveći dio proračuna EU-a (oko 40% s tendencijom smanjenja) se izdvaja za Zajedničku poljoprivrednu politiku, tj. za poticaje (što izravne što proizvodne) i provedbu politike, ili preciznije: projekta ruralnog razvoja. Distribucijski učinak ZPP-a je takav da veliki proizvođači

Poglavlje 11 jedno je od onih šest poglavlja koja još nisu zatvorena, a prema iskustvu postsocijalističkih zemalja koje su prošle ovaj proces, ispregovarano zasigurno neće biti u interesu malih proizvođača

(što uključuje i velike prehrambene korporacije) ubiru najviše novca dok srednjima i malim proizvođačima ostaju mrvice. Socijalna dimenzija, dakle, nikad nije bila bitan element u ovakvoj politici. U Hrvatskoj veliki proizvođači nisu čekali ulazak u EU da bi pokušali zahvatiti iznose iz pretpristupnih fondova. Još u veljači prošle godine Hrvatska udruga poslodavaca je tražila od Ministarstva poljoprivrede da izmijeni politiku plasiranja sredstava iz IPARD-a koja su dotad bila rezervirana samo za male i srednje proizvođače i to odlukom Europske komisije. Ministarstvo poljoprivrede prihvatilo je ovu "sugestiju" i poslalo odluku na odobrenje u Bruxelles. Ako su domaći tržišni igrači odlučili već u ranoj fazi strukturnih prilagodbi drsko tražiti od države pristup sredstvima koja nisu namijenjena prehrambenoj industriji nego seoskim gospodarstvima (i to ne svima nego onima koji ispunjavaju vrlo stroge uvjete EU-a), onda je jasno kamo će ovakva državna politika i bez europskih nametanja tržišnih principa, dovesti. Najveća (prehrambena) korporacija u državi, neovisno o europskim fondovima, i danas uzima najveći dio proračunskog kolača za poticaje u poljoprivredi – tako su brojni PIK-ovi, sada u vlasništvu Todoriceva Agrokora, u 2007. od države dobili 108 milijuna kuna poticaja. Ministarstvo poljoprivrede na svom europskom putu se ponaša kao uzoran štreber koji gradivo uči unaprijed što bi nam trebalo, valjda, olakšati porodične muke izlaska na jedinstveno tržište. Domaći provoditelji europskih politika revno prate izjave europskih povjerenika i odluke koje vode dodatnoj deregulaciji i promicanju konkurentnosti. Baš na tim principima se gradi i tzv. politika ruralnog razvoja na koju bi se prema dugoročnim proračunskim procjenama Povjerenstva za poljoprivredu i ruralni razvoj EU-a trebala oslanjati daljnja proračunska izdvajanja za ZPP. Drugim riječima, dogodit će se smanjenje izravnih poticaja i provoditi politika koja za deklarativan cilj ima stvaranje održivih seoskih zajednica s kompetitivnim i diverzificiranim gospodarstvima koja će držati do zaštite okoliša. Takva projekcija budućnosti seoske zajednice u Europi bazirana je na ideji stvaranja malobrojnih seoskih poljoprivrednih kućanstva koja će po mogućnosti biti i turističke atrakcije jer u idealnim seoskim zajednicama Europe budućnosti seljak ne može biti samo seljak, već i menadžer i uslužni djelatnik. Naravno, realno stanje bitno je drugačije od navedenog i to ne samo u već spomenutom odnosu Istoka i Zapada Europe, nego i unutar samih članica. Politika neuravnoteženosti i nejednakosti u izdvajanju poticaja kao i logika maksimizacije profita (korporacija i velikih obiteljskih gospodarstava) vodi pauperizaciji sela. Umjesto da ih se zaštititi od jače konkurencije, mali se proizvođači ostavljaju tržištu. Ovakvu logiku europske agrarne politike valja, stoga, staviti u kontekst katastrofalnih neoliberalnih rješenja u prehrambenom sektoru. Zajedno sa SAD-om i Japanom, EU je svojom protekcionističkom politikom i istovremenim zagovorom liberalizacije tržišta hrane u zemljama Trećeg svijeta dovela do sada sve učestalijih nestašica i poskupljenja hrane te propasti lokalne poljoprivrede u pojedinim dijelovima svijeta (npr. Africi). Riječ je o primjeni vrlo slične logike kao one koja se implementira na unutarnje odnose novih i starih članica EU-a: visoke subvencije vlastitim proizvođačima i zagovaranje liberalizacije

EUROPSKI FONDOVI: ŠTO, KAKO I ZA KOGA

NOVCI EUROPSKE UNIJE NEMAJU PROKLAMIRANU FUNKCIJU POMOĆI, NEGO VRLO JASNO USMJERAVAJU DRŽAVNA SREDSTVA PREMA POSTIZANJU CILJEVA KOJI SU OD KORISTI VLADAJUĆIM KLASAMA EU-A, A NE I GRAĐANIMA POJEDINE DRŽAVE

**IVONA GRGURINOVIĆ
I RUŽA LUKŠIĆ**

tržišta tehnološki nerazvijenijih gospodarstava u kojima većina stanovništva radi u primarnom sektoru što je u konačnici dovelo do stvaranja nekolicine velikih moderniziranih farmara i eliminacije nekompetitivnih malih proizvođača. Globalna slika sektora proizvodnje hrane je dihotomija između dominantnog Sjevera i marginaliziranog Juga (kako primjećuje ekonomist Samir Amin) – riječ je o nejednakosti većoj nego u drugim privrednim sektorima. U oba slučaja – odnosa prema Trećem svijetu i prema novim članicama – europska politika se postavila odveć ignorantski ne uzimajući u obzir strukturne, geografske i historijske razlike i činjenicu da zemlje Trećeg svijeta nisu imale europski gospodarski model i razvoj kroz stoljeće i pol, kao ni specifičnosti postsocijalističkih zemalja koje su se pokušale zatomiti naglom tranzicijskom privatizacijom i liberalizacijom što je propagirala i europska parlamentarna desnica i trećeputaška ljevica, uz provedbu vlastitih nacionalnih korporacijskih perjanica.

SUBVENCIJA NIJE REGULACIJA Bez obzira na poticaje proizvođačima, kao što vidimo, europski agrarni sektor je sve samo ne reguliran. Riječ je o poticajima koji su jasno raspoređeni po principu produktivnosti pri čemu se socijalna dimenzija i činjenica da ovakav sustav poticaja (koji će u budućnosti biti dodatno unakažen) vodi uništenju većine poljoprivrednih proizvođača i koncentraciji profita u prehrambenim korporacijama i malobrojnim poljoprivrednim kućanstvima, nisu uzeti u obzir. Prateći najnovije dokumente i projekcije, kao i izjave povjerenika za poljoprivredu i ruralni razvoj Daciana Ciolosa (čija je zemlja – Rumunjska – vjerojatno najpogodnija ovakvim “strukturnim rješenjima”) unapređenje ZPP-a bi trebalo voditi stvaranju uvjeta za ravnopravno natjecanje proizvođača iz budućih zemalja članica na jedinstvenom europskom tržištu (dakle provođenje iste, ako ne i gore politike prema sadašnjim državama kandidatima) te izgradnja triju “stupova” politike ruralnog razvoja: kompetitivnost, diversifikacija i zaštita okoliša. Uvažavajući zaštitu okoliša kao bitan politički doseg, teško je vidjeti društveni progres u zelenim i relativno praznim krajobrazima u kojima će malobrojni uživati u blagodatima i ponudama ruralnog turizmu. Možemo bez puno ustezanja ustanoviti da će hrvatski poljoprivrednici biti, doslovno, progutani pri izlasku na europsko jedinstveno tržište, a tome svjedoči današnje stanje u, npr. mađarskim selima i tržištu hrane koje su preplavili proizvođači i proizvodi iz Zapadne Europe onemogućivši domaćim proizvođačima ne samo ravnopravnu tržišnu utakmicu na jedinstvenom europskom tržištu, nego i u domaćim okvirima. Spomenuti nemiri i prosvjedi naših seljaka tek su početak jedinstvene bune protiv jedinstvenog tržišta i mjera deregulacije i liberalizacije. Jedino pitanje koje ostaje otvorenim u kontekstu stalnog odugovlačenja ulaska u tzv. “zajednicu europskih naroda”: u kojem će se trenutku ovog procesa artikulirati otpor naših radnika i seljaka na način da će odigrati historijsku ulogu za budućnost ovog društva i moguće okončavanje budućnosti ovakve “zajednice europskih naroda”. **E**

Kao glavni razlog što žurnijeg ulaska Hrvatske u Europsku uniju često se navodi mogućnost korištenja sredstava iz strukturnih fondova, iz kojih bismo već u prve dvije godine od pristupanja trebali dobiti 2,2 milijarde eura bespovratnih sredstava. Ovo je pozamašna svota novca ako znamo da je od 2000. Hrvatska ukupno od EU-a na raspolaganje dobila oko milijardu eura. Novac ipak ništa ne znači sam po sebi – važno je vidjeti otkud on dolazi, u koje svrhe se može iskoristiti, i tko bi od njega mogao imati koristi.

Sve aktivnosti Europske unije, pa tako i fondovi, financiraju se iz proračuna EU-a, koji se puni carinama na trgovinu s trećim zemljama i određenim postotkom PDV-a i bruto nacionalnog dohotka svake od država članica. Kako se radi o relativnim iznosima, najviše daju bogate stare države-članice, Njemačka, Italija, Velika Britanija, Francuska, Nizozemska i Švedska. Konzervativni euroskeptici u ovim zemljama često se bune protiv ovakve *robinhudovske* velikodušnosti svojih država pa Europska komisija zato na svojim stranicama objašnjava da se radi o novcu koji *pripada* “Europskoj uniji, a države članice ga samo prikupljaju (...); proračun nije mehanizam financijske redistribucije” od bogatih prema siromašnima. Što onda jest?

ČEMU SLUŽI PRORAČUN EUROPSKE UNIJE?

Europska unija je kao ekonomski projekt od početka za cilj imala zajedničko tržište u svrhu povećanja konkurentnosti europskih tvrtki na globalnom tržištu nauštrb radničkih prava i životnog standarda građana, uz ideološko opravdanje da će to dovesti do općeg prosperiteta što se, dakako, nije ostvarilo. Stvaranje zajedničkog tržišta i postizanje njegove globalne konkurentnosti zahtijevalo je izmjene regulative, odnosno ukidanje unutarnjih granica i prepreka za kretanje roba, kapitala i radne snage, ali, kako se pokazalo već 50-ih godina, i konkretne, centralno administrirane novčane poticaje. Svaka je država naravno zastupala parcijalne, kratkoročne interese vlastitih vladajućih klasa – postizanje zajedničkog dugoročnog cilja zahtijevalo je izvor financiranja koji bi bio izvanjski svakoj od njih. Tako se započelo s izdvajanjem novca u zajednički proračun, za što su formalne osnove postavljene Ugovorom u Rimu 1957.

Zajedničko se tržište trebalo produbiti, ali i širiti na susjedne zemlje, radi pristupa novim potrošačima i jeftinijoj radnoj snazi te političke stabilnosti. Unija se tako našla pred dvojakim političkim zadatkom – uvjeriti vlastite građane u uspjeh europskog projekta, i privući u njega i građane drugih zemalja. Fondovi EU-a pokazali su se idealnim sredstvom za ovu svrhu. Snažno promovirani, oni imaju udjela u financiranju provedbe svih politika EU, a izvan njezinih granica su omogućavali stvaranje slike Europske unije kao izvora novca za ekologiju, potrošačka i ženska prava, obrazovanje, inovacije, pomoć siromašnim regijama i smanjenje međunacionalnih tenzija, istovremeno implicirajući da bez nje ničeg od toga ne bi bilo. Članstvo u EU-u se ideološki

Siromašnije zemlje ne uspijevaju iskoristiti deklarativno dodijeljena sredstva, koja se nakon dvije ili tri godine moraju vratiti te će to vjerojatno umanjiti iznos dodijeljen u idućem razdoblju

(a Schengenskim granicama, dakako, i fizički) izjednačilo s europejstvom pa su tako povijesno i zemljopisno europske države poput najnovijih članica Bugarske i Rumunjske ipak slavile pristupanje Europskoj uniji kao *ulazak u Europu*.

Uređenje fondova se stalno kozmetički mijenjalo, dijelom radi izmjena u institucionalnom okviru, a dijelom i zato što su ova sredstva, kako smo već spomenule, iako zanemariva u usporedbi s ukupnim BDP-om EU-a, pod stalnom prismotrom elita iz bogatijih država članica koje mogu uživati u blagodatima zajedničkog tržišta na koje se ona zapravo troše i istovremeno kriviti te zanemarive izdatke za sve nedaće u zemlji.

U trenutno važećem institucionalnom uređenju EU-a, proračunske izdatke osmišljava Europska komisija financijskim planom za razdoblje od više godina (MFF – Multiannual financial framework), a odobravaju Europsko vijeće i Parlament. Deklarativni cilj i tekućeg financijskog plana, za razdoblje od 2007. do 2013., je “smanjenje razlika u razvijenosti između različitih regija Europske unije, povećanje konkurentnosti te razvoj poduzetništva i inovacija”, a predviđa rashode od preko 800 milijardi eura. Od toga će u Kohezijski, Strukturne i fondove namijenjene zemljama izvan EU-a otići oko 40% proračuna, gotovo polovina sredstava bit će utrošena na “zajedničku europsku poljoprivrednu politiku”, oko 6% na birokraciju same unije, a oko 1% na aktivnosti “zaštite slobode i pravde” (borba protiv terorizma, ilegalne imigracije i kriminala) i “građanstva” (kulturne aktivnosti s ciljem stvaranja “Europe kao velike obitelji”, zaštita potrošača, zdravstvo). Već je iz navedenog vidljiva razlika između izrečenih ciljeva i onog na što se oni zapravo odnose, međutim, da bismo vidjeli što se može s fondovima, trebat ćemo navesti i primjere.

FONDOVI U PRAKSI Kohezijski fond financira velike infrastrukturne projekte usmjerene prema zaštiti okoliša i transeuropskih transportnih putova u članicama s BDP-om manjim od 90% europskog prosjeka. Usmjerenost na BDP ga međutim čini slijepim za stvarno stanje u nekom području, jer se u porast BDP-a računa primjerice i pretvaranje samoodrživog seoskog kraja u (nastavak na idućoj stranici)

Kako je trajanje svakog projekta ograničeno, sigurni je rezultat projektnog financiranja nastanak cijele klase neizvjesno zaposlenih ljudi

(nastavak s prethodne stranice)

jeftin radni pogon neke multinacionalke. Dok izgradnja transeuropskih putova ima jasnu korist za spomenute multinacionalne tvrtke, u činjenici da se upravo u siromašnijim krajevima inzistira na pridržavanju najstrožih ekoloških standarda primjećujemo licemjerje svojstveno globalnim ekološkim politikama. Strukturni fondovi se za razliku od Kohezijskog orijentiraju na regije, a najvažniji su Europski socijalni fond, usmjeren na ljudske resurse, i Europski fond za regionalni razvoj koji pomaže gospodarstvu u regijama s nižim BDP-om, uz obvezu međuregionalne suradnje.

Dobivanje sredstava iz svih fondova uvjetovano je dakle pristajanjem na ciljeve EU-a, što je osobito značajno za ona područja javnih politika koja EU izravno ne regulira, poput obrazovanja ili pomoći nezaposlenima. Ovim se i na mikro-razini osigurava smanjenje uloge države i privatizacija javnih dobara, već uvjetovana fiskalnim politikama. Sveučilištima se tako neće davati sredstva koja ne doprinose njihovoj integraciji, suradnji s tržištem, ostvarenju veće zarade od školarina ili "odgovornosti" shvaćene kao proizvodnje većeg broja uporabne radne snage i profitabilnog poslovanje. Programi pomoći nezaposlenim ženama usmjerit će se na njihovo "osnaživanje" bez da se uzmu u obzir njihov klasni status ili stvarnu korist koju će imati od ciljanog zaposlenja. Kulturni projekti izravno će poticati stvaranje *pan-europskog građanstva* inzistiranjem na međunarodnoj suradnji, a znanstveni će se uspjeh vrednovati brojem utruženih patenata; područja istraživanja bit će omeđena prioritetima unije.

Irska se često navodi kao primjer zemlje uspješne u iskorištavanju sredstava iz fondova za razvoj gospodarstva i privlačenje stranih investicija. Naravno, nemoguće je utvrditi koliko su tome doprinijela sredstva iz fondova, a koliko zakonski poticaji poduzetništvu i porezne olakšice tvrtkama. Međutim, to se samo nakratko odrazilo na porast životnog standarda građana – na dulji rok, država je postala toliko ovisna o privatnom sektoru i stranim ulagačima da je danas prisiljena snižavati standard da bi iskupila dugove privatnih banaka, i ima vrlo malo pregovaračkog prostora s kapitalom jer bi podizanje poreza značilo i njegov bijeg u neke povoljnije države, protiv čega ne postoji zaštitna regulacija.

Također, Irska je i prije otvaranja fondova imala uređenu institucionalnu strukturu. U zemljama i regijama sa slabije organiziranim državnim službama fondovi nisu doveli do željenog rasta, štoviše: pokazalo se da ove države ne uspijevaju u pregovaranju s Europskom komisijom dogovoriti da se sredstva iz fondova usmjere u već postojeće državne prioritete. Pod pritiskom da se ti novci ipak potroše, zapravo su rasipale obvezno državno sufinanciranje na projekte projekata radi, što u konačnici nije imalo utjecaja na gospodarske pokazatelje, a u nekim je državama i negativno utjecalo na postotak izravnih stranih investicija.

PROBLEM PROFESIONALIZACIJE KORIŠTENJA FONDOVA Radi obveze da se sva sredstva iz fondova predfinanciraju (tj. da se troškovi plaćaju unaprijed, a da se od EU kasnije dobiva refundacija), što zahtijeva zaduživanje na tržištima, i sufinanciraju državnim sredstvima (u iznosu od 5% za državne projekte pa sve do 75% ako se radi o tvrtkama), Poljska danas krivi uspjeh u povlačenju sredstava za deficit od 8%. Siromašnije zemlje ne uspijevaju iskoristiti deklarativno dodijeljena sredstva, koja se nakon 2 ili 3 godine moraju vratiti te će to vjerojatno umanjiti iznos dodijeljen u idućem razdoblju. Primjerice, Bugarsku je predsjednik Europske komisije Barroso kritizirao radi iskorištavanja samo 6% sredstava predviđenih za tu zemlju.

Čak je i proklamirana korist od projekata nejasna: iako se redovito provode evaluacije i studije učinkovitosti, one se uglavnom rade iščitavanjem projektne

dokumentacije i anketama među provoditeljima projekata, kojima je dakako u interesu reći sve najbolje o uspjehu projekta, a vrlo rijetko uvidom u stanje na terenu i neovisnim ispitivanjem ciljnih skupina. Za običnog građanina koji pokušava dobiti sredstva, najuočljiviji je problem profesionalizacije korištenja fondova – radi silnog truda oko stvaranja barem privida transparentnosti, razvijena je šuma žargonom napisane dokumentacije kroz koju se treba probiti potencijalni prijavitelj, što je vrlo teško bez završavanja specijaliziranih tečajeva koji se opet, ne provodi li ih državna uprava, skupo naplaćuju. Pregled dokumentacije često će potencijalnom prijavitelju otkriti i druge detalje s kojima nije računao: primjerice, da mora naći partnera u drugoj europskoj zemlji, da je financiranje namijenjeno uskom popisu aktivnosti, kao i da će zapravo svejedno morati posegnuti za komercijalnim kreditom – jer će mu novac biti isplaćen tek nakon provedbe projekta, jer ga pravila sprečavaju da dio aktivnosti nužnih za projekt financira iz dodijeljenih sredstava, i radi obveze sufinanciranja. Države svuda u Europi osnivaju *regionalne agencije* i druge organizacije čija je svrha pomagati građanima u dobivanju sredstava iz fondova – zaposlenici ovih agencija, kao i zaposlenici na projektima u drugim organizacijama koje koriste sredstva EU, poput civilnih udruga, često su plaćeni minimalcem i od njih se očekuje da većinu svojih prihoda *zarade sami* uspješnim prijavljivanjem projekata – što je još jedan razlog da se prijavljuju projekti smisleni samo na papiru. Kako je trajanje svakog projekta ograničeno, sigurni je rezultat projektnog financiranja nastanak cijele klase neizvjesno zaposlenih ljudi – konzultanata koji su od projekta do projekta odlično plaćeni, i administratora koji su prisiljeni stalno tražiti nove projekte u nadi da će i sami jednom doći do statusa konzultanta, prodajući znanje i usluge kakvoj manje iskusnoj instituciji ili novoj državi članici.

Uz dvojben uspjeh politika fondova u poboljšanju života običnih ljudi, fondove muči i druga boljka koju smo navikli ne asociirati s Europskom unijom – korupcija. Provođenje svakog projekta zahtijeva poštivanje skupa pravila, od nacionalnog i zakonskog okvira EU do onih koja se odnose samo na pojedini natječaj. U praksi se pravila i smjernice često krše, ne samo zato što se korisnici ne uspijevaju snaći u opsežnoj regulativi. Kako već neko vrijeme upozorava OLAF, revizorska služba

Europske komisije, vrlo je teško pratiti na što se zapravo troši novac. Iako je svaki projekt obavezan voditi opsežnu dokumentaciju o svim provedenim javnim natječajima, nabavama i aktivnostima, istu je lako krivotvoriti, a državne revizije lako zažmire na jedno oko smatrajući da se ne radi o *njihovim* novcima. Dodatno stvar otežava to što su provoditelji projekata obvezni kao nepravilnost prijaviti sve što odudara od planiranog – radilo se o kupnji prijenosnog umjesto stolnog računala ili utaji milijuna eura – kao i činjenica da se velik dio projekata obvezno provodi u suradnji organizacija iz barem dvije države, a često i više njih.

ŠTO S HRVATSKOM? Hrvatska je dosad bila relativno uspješna u povlačenju sredstava iz predpristupnih fondova CARDS i PHARE, međutim oni su velikim dijelom bili namijenjeni "jačanju" državne uprave u suradnji s institucijama i tvrtkama iz EU-a. Ovi su fondovi zahtijevali samo sufinanciranje, a ne i predfinanciranje – također, samo je fond IPA iz kojeg se trenutno povlače sredstva upravljačkom strukturom i prioritetima bio modeliran prema fondovima za države članice, a podaci o njegovom uspjehu još nisu poznati. Činjenica je da su državne službe loše organizirane, da je zapošljavanje u njima ograničeno na poslove izravne suradnje s EU-om, a strateški okviri vlade nemaju planova osim ulaska u EU i sveopće privatizacije.

Dokazivale smo da novci Europske unije nemaju proklamiranu funkciju *pomoći*, nego vrlo jasno usmjeravaju državna sredstva prema postizanju ciljeva koji su od koristi vladajućim klasama EU-a, a ne i građanima pojedine države. Vješt provoditelj projekta će možda i uspjeti pregovarati u svoju korist, zaobići pravila i iskoristiti novac za boljitak, primjerice, lokalne zajednice, međutim to je iznimka, ne pravilo. Politička prisila na "bolju apsorpciju" u hrvatskim uvjetima znači usmjerenje ionako malog postotka obrazovnih zaposlenika javnih i državnih službi na fondove, gdje će biti nagradivani po iznosima sredstava koje "povuku" – bez obzira u koju svrhu. Hrvatski dužnosnici tako dobivaju zadovoljniju Europsku komisiju, više javnih natječaja za jatake iz privrede (kojima će se pridružiti i kolege iz unije, jer će javne nabave biti otvorene za tvrtke iz svih država članica), ljepše brojke na izbornim kampanjama i, bude li sreće, ugodnu mirovinu na kakvoj dobro plaćenju konzultantskoj poziciji u uniji. Građanima je vrijeme da sjednu i razmisle što oni imaju od toga. ■

Dobivanje sredstava iz svih fondova uvjetovano je pristajanjem na ciljeve EU-a, što je osobito značajno za ona područja javnih politika koja EU izravno ne regulira

FAJRUNT ZA HRVATSKU BRODOGRADNJU

ZAŠTO ELIMINIRATI PROIZVODNU GRANU KOJA JE U PRVIH PET U EUROPI I PRVIH PETNAEST U SVIJETU?

JOVICA LONČAR

Sudbinu hrvatske brodogradnje, naše najjače izvozne grane, diktira poglavlje 8 pristupnih pregovora s EU (Politika tržišnog natjecanja) te domaća Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja. Posebno je zanimljivo pratiti priču oko ukidanja poticaja i privatizacije hrvatske brodogradnje. Sve do otvaranja dotičnog poglavlja 30. lipnja 2010. poput mantre se ponavljalo da je uvjet za otvaranje poglavlja privatizacija ili stečaj. Potom se nedugo prije samog otvaranja krenulo s pričom da stečaj nije preduvjet, ali da se poglavljaju neće moći zatvoriti dok se stvar ne riješi, da bi EU-povjerenik za proširenje Stefan Füle početkom studenog izjavio da privatizacija neće biti uvjet za pristup. Nameće se pitanje tko je ovdje lud i što je na kraju istina? Početkom 2008. Ljubo Jurčić za *Poslovni dnevnik* tvrdi da EU od nas ne traži privatizaciju, nego smanjenje izravnih subвенција, tj. povećanje efikasnosti kako se subвенције ne bi koristile za pokrivanje gubitaka. Zašto se onda Vlada odlučila za privatizaciju? Pretpostavka je da efikasnija proizvodnja nije moguća bez tehnološke modernizacije za koju mi nemamo novaca pa je cilj privući stranog ulagača. To bi u konačnici dovelo do porasta proizvodnosti i konkurentnosti, kako se, naime, u suvremenom svijetu naziva smanjenje/eliminacija proizvodnje i masovna otpuštanja. Da bismo shvatili što se krije iza ovih privatizacijsko-pristupnih procesa, nužno se pozabaviti stanjem u svjetskoj brodogradnji te industrijskom politikom EU-a i RH.

NAJJAČA IZVOZNA GRANA Spornih šest državnih brodogradilišta (Uljanik, 3. maj, Kraljevica, Brodotrogir, Brodosplit i BSO) članovi su krovne organizacije hrvatske brodogradnje, Hrvatska brodogradnja-Jadranbrod, poduzeća koje je osnovano 1997. spajanjem firme Hrvatska brodogradnja koju je osnovala Vlada početkom '90-ih, s udruženjem hrvatske brodograđevne industrije Jadranbrod koje datira još iz 1960-ih. Proklamirana svrha ovog tijela jest nadzor državnih sredstava u brodogradnji.

Navedenih šest brodogradilišta zapošljava 9300 vlastitih radnika, 4000 kooperanata te indirektno još 25 000 kod raznih dobavljača. Budući je u Hrvatskoj zaposlen 1 od 4 stanovnika, to znači da 38 000 radnika vezanih uz državna brodogradilišta osigurava egzistenciju 150 000 stanovnika.

Pribrojimo li velikoj šestorci i veliko remontno brodogradilište Viktor Lenac te 14 srednjih i 352 mala brodogradilišta, broj zaposlenih je 2007. godine iznosio 16 500 radnika. Iste godine hrvatska je brodogradnja uprihodila 8,8 milijardi kuna dok su ukupne subвенције i jamstva iznosila 7,1 milijardu.

Brodogradnja je s 12-15% ukupnog izvoza naša najjača izvozna grana. Radi se o posljednjoj tehnološki složenoj industriji koja je preživjela raspad Jugoslavije, a koja ima snažne multiplikativne efekte na privredu pa se tako kaže da svaki radnik u brodogradnji zapošljava još tri do pet u pratećoj industriji, odnosno s multiplikativnim faktorom oko 3 na 4 milijarde prihoda ostvari se 12 milijardi godišnje potrošnje. Važno je napomenuti da su multiplikativni učinci to veći što je veći udio domaće proizvodnje.

Struktura troškova proizvodnje brodova u Hrvatskoj je sljedeća: na rad u brodogradilištu otpada 30%, na

Brodogradnja je samoodrživa jer vraća višak u proračun pa se ne može reći da živi na račun poreznih obveznika

materijal otpada 60%, a 10% na ostale troškove (energenti, amortizacija itd). Doda li se radu ostvarenom u samom brodogradilištu rad ostvaren na proizvodnji domaćih materijala, dolazimo do 48% (oko 2 milijarde kuna) dodane vrijednosti, ili čak 61% ako se ne računa cijena čelika, koja se ostvari u RH.

Državne potpore su u iznosu od 8-10% od ugovorene cijene broda (u to nisu uračunata jamstva) što bi značilo da uz godišnji prihod od 4 milijarde kuna potpore iznose oko 360 milijuna kuna. Ako se potporama pribroje godišnji gubici koji iznose oko 800 milijuna kuna, a koji se saniraju državnim jamstvima, ispada da ukupna izdvajanja na godišnjoj razini iznose oko milijardu i 160 milijuna kuna ili 30% ugovorene cijene broda.

Prva pouka koju valja izvući jest da hrvatska brodogradnja porezne obveznike godišnje olakša za 1,160 milijardi kuna, ali da u proračun i fondove temeljem potrošnje koja se ostvari u zemlji vrati 1,285 milijardi kuna što je više od 1% godišnjeg državnog prihoda (državni prihod u 2011. je procijenjen na 106 milijardi kn). Prema tome, brodogradnja je samoodrživa jer vraća višak u proračun pa se ne može reći da živi na račun poreznih obveznika.

ANTIINDUSTRIJSKA POLITIKA Gašenjem brodogradnje ostalo bi se bez 12-15% godišnjeg izvoza, 12 milijardi kuna godišnje potrošnje u zemlji, 1,285 milijardi poreza te 38 000 radnih mjesta.

Hrvatska je 2008. proizvela 0,92% svih svjetskih brodova što je u konkurenciji EU-27 (7,28% svjetske proizvodnje) stavlja na visoko 4. mjesto iza Njemačke (2,01%), Italije (1,04) i Poljske (1%), a ispred Rumunjske, Danske, Finske, Francuske, Španjolske itd. Za usporedbu tri vodeće brodograđevne nacije, Južna Koreja (38,9%),

Japan (27,8%) i Kina (20,4%), su iste godine držali 88,1% proizvodnje.

Naredne godine stajali smo još bolje budući smo pretekli Poljsku koja je u sklopu ulaska u EU morala smanjiti proizvodnju za oko 40% što je 2009. nakon neuspješne borbe protiv europskih direktiva o subвенцијama stiglo na naplatu. Od nas se trenutno zahtijeva "velikodušno" smanjenje od samo 20%.

Treba napomenuti da su i EU-27 i Hrvatska bilježili negativan trend i u knjizi narudžbi (EU: -0,5%, RH: -0,35%) i u novim narudžbama (EU: -2,71%, RH: -0,49%). U oba segmenta najveći porast bilježi kineska brodogradnja.

U uvjetima za brodogradnju izuzetno nepovoljne klime gdje s jedne strane EU traži privatizaciju kako bi se riješila konkurencije jedne od vodećih brodograđevnih sila u Europi (prema isporukama u 2009. bili smo treći u Europi i 14. u svijetu) te domaće antiindustrijske politike koja iz oportunitizma i privatnih interesa želi upokojiti našu posljednju visokotehnološku industrijsku granu koja godišnje uprihodi, ovisno o godini i metodi izračuna, između 500 milijuna i milijardu eura, posebno je važno stvarnim brojkama opovrgnuti zlonamjerno pisanje pojedinih tiskovina, zlonamjernih državnih činovnika i sindikalnih lidera. Krajem 2008. u sklopu ofenzive "ili privatizacija ili obustavljanje pristupnih pregovora", *Jutarnji list* objavljuje da je brodogradnja od 1995. pojela 15 milijardi dolara. Da se puno nije promijenilo niti u naredne dvije godine potvrđuje izjava jednog sindikalnog čelnika da Hrvatska sa 6,3 milijarde kuna ima najveće subвенције poljoprivrede, željeznici i brodogradnji u Europi dok se u pravu inovativnu proizvodnju ulaže samo 300 milijuna. Neistinu iz *Jutarnjeg* je u jednom od svojih istupa opovrgao Gvozden Rukavina, bivši direktor riječkog 3. maja, koji navodi da je od 1992.-2009. Hrvatska u brodogradnju uložila 25,6 milijardi kuna, a da je u istom razdoblju isporučeno 254 brodova ukupne vrijednosti 40,1 milijardi kuna. Sindikalnom čelniku nitko nije rekao da EU potroši pola svog godišnjeg proračuna na poljoprivredu (50 milijardi eura 2006.) dok je ovih 6,3 milijarde kn niti 6% hrvatskog proračuna.

DALEKI ISTOK I EU Tri zemlje Dalekog istoka (Južna Koreja, Japan i Kina) drže danas više od 85% svjetske proizvodnje brodova. Udio europske proizvodnje (EU-25) od 1975. do 1995. smanjio se s 39 na 7%. Europska brodogradnja je od kraja 70-ih do danas ostala bez dvije trećine brodogradilišta i oko 320 000 radnih mjesta (1975: 460; 2007: 138.).

No ono što valja imati na umu jest da Europa proizvodi tehnološki zahtjevnije brodove koji imaju veću dodanu vrijednost tako da je primjerice 2004. EU-25 ostvarila 10% viši promet od Južne Koreje koja je iste godine isporučila duplo više brodova.

Udruženje europskih brodograditelja CESA (Community of European Shipyards' Associations) okuplja preko 300 brodogradilišta iz 14 zemalja EU, Norveške i Hrvatske, predstavlja 85% proizvodnje svih europskih brodova i 20% ukupnog svjetskog proizvodnog kapaciteta trgovačkih brodova te zapošljava oko 138 000 radnika.

(nastavak na idućoj stranici)

Ono što se danas događa brodogradnji u Europi proizlazi iz činjenice da se radi o društveno vrijednoj, ali nisko profitnoj industriji koja ne privlači ulagače željne visokih profita

**Brodogradilište
Uljanik, jedino koje
posluje bez gubitaka
pa je stoga izuzeto iz
privatizacijskog paketa,
moglo bi biti putokaz što
učiniti i s ostalima**

(nastavak s prethodne stranice)

Azija trenutno drži prevlast u proizvodnji tehnološki manje zahtjevnih brodova (tankeri i veliki kontejnerski brodovi) dok Europa dominira tehnološki zahtjevnijim putničkim brodovima, trajektima te brodovima za posebne namjene. Ali s ubrzanim razvojem Kine koja preuzima velik dio tržišta jednostavnijih brodova, Južna se Koreja planira više usredotočiti na proizvodnju luksuznih putničkih brodova što predstavlja direktnu opasnost za Europu. Tako dolazimo do sistema brodogradevnih subvencija i onoga što se u Europi zove nelokalnom konkurencijom, a u Aziji zamašnjakom ubrzane industrijalizacije.

Europska unija razlikuje tri vrste državnih potpora:

- a) potpore za horizontalne ciljeve (istraživanje i razvoj, ekologija, malo i srednje poduzetništvo, kultura itd.)
- b) sektorske potpore (poticanje određenih privrednih grana – čelik, poljoprivreda, brodogradnja itd.)
- c) regionalne potpore (razvoj područja s niskim standardom i visokom nezaposlenošću)

Državne su subvencije 1980-ih predstavljale 2% BDP-a EU da bi 2007. ta brojka pala na 0,5-0,6%, od čega je 80% namijenjeno horizontalnim ciljevima. U brodogradnji to znači da je pomoć s jedne milijarde eura godišnje u razdoblju 2002.-2004. smanjena na 313 milijuna godišnje u razdoblju 2005.-2007.

Tokom zadnjih 20 godina EU je donijela više uredbi koje reguliraju tzv. tržišnu utakmicu na području brodogradnje. Prema direktivi iz 1990. država smije davati dvije vrste potpore: za proizvodnju i za restrukturiranje. Pomoć za proizvodnju utvrđuje se u postotku dogovorene cijene broda, a plafon se određuje usporedbom najkonkurentnijeg brodogradilišta EU s tri azijska konkurenta. Pomoć za restrukturiranje dobiva se u obliku investicija, pomoći pri zatvaranju i pomoći za istraživanje i razvoj. Svaku državnu pomoć mora odobriti Europska komisija. Vijeće ministara 1998. donosi uredbu koja propisuje dopuštene oblike pomoći, tj. potpora brodogradnji (inovacije, razvoj, zatvaranje, zapošljavanje, regionalna pomoć za nadogradnju i modernizaciju, ali ne za financijsko restrukturiranje). Uredbi koja je trebala važiti do 2007. trajanje je produženo do kraja 2011.

EU na svjetsku proizvodnju, odnosno implementaciju svoje privredne politike utječe preko OECD-a i WTO-a. Oni se zalažu za postizanje multilateralnog sporazuma o ukidanju subvencija i promociji tržišnih mehanizama kroz dokumente kao što je Sporazum o smjernicama za službeno dopuštene izvozne kredite za brodove iz 2000. ili tijela poput Radne grupa za brodogradnju unutar OECD-a koja je jedino međunarodno tijelo za izradu ekonomskih analiza različitih sektora brodogradnje. Naravno, pravi cilj je natjerati azijske zemlje da smanje subvencije. Budući da to uglavnom ne ide, EU radi iznimke pa Vijeće ministara 2002. donosi uredbu kojom se dopušta 6% veća direktna subvencija na ugovorenu cijenu određenih tipova brodova (onih koji su primarni za interese EU, a to su tehnološki zahtjevniji LNG brodovi, kontejnerski te oni za prijevoz posebnih kemikalija) kad se za njih natječu i korejska brodogradilišta.

Europska komisija je, za promicanje antiindustrijske politike u svom dvorištu, 2003. izradila dokument LeaderSHIP 2015 što predstavlja strategiju razvoja brodogradnje do 2015. koji na tragu lisabonske strategije promovira uobičajeno maglovit koncept dinamičnog razvoja zasnovanog na znanju i inovacijama. Tu se naravno ne govori o zaobilazanju subvencijskih ograničenja kroz financiranje brodogradnje putem horizontalnih i regionalnih subvencija te kamufliranja pod proizvodnju u vojne svrhe. Tako se velik broj europskih brodogradilišta počeo naglo brinuti za zaštitu okoliša, inovaciju, otvaranje novih radnih mjesta, cjeloživotno obrazovanje i slične problematike koje se kvalificiraju za horizontalne

potpore ili dijelove redovne proizvodnje kamuflirati kao proizvodnju u vojne svrhe.

Proizvodnja za vojsku ne podliježe sistemu subvencijskih ograničenja pa je tim čudnija najava Vlade da se u Kraljevici i BSO, koji su osposobljeni za gradnju vojnih plovila, neće inzistirati na nastavku tog tipa proizvodnje.

POLJSKI POUČAK Primjer poljske brodogradnje trebao bi nam biti posebno instruktivan. Prije ulaska u EU Poljska ima 26 brodogradilišta sa 16 000 zaposlenih, drži 3% svjetske proizvodnje brodova, predstavlja, iza Njemačke, drugu brodogradevnu silu Evrope, a brodogradnja joj čini 4% nacionalnog robnog izvoza. Brodogradilišta su u državnom vlasništvu, proizvode se većinom brodovi za prijevoz kontejnera koji se smatraju tehnološki srednje složenima, a Poljska ih proizvodi 10% od ukupne svjetske proizvodnje.

Dva najveća brodogradilišta, Gdynia i Szczecin, nalaze se u top 15 europskih proizvođača prema narudžbama.

Godine 2009. od 26 preživjelo je samo 9 brodogradilišta, broj radnika je opao više nego duplo (na 7100), poljski udio u svjetskoj proizvodnji je pao s 3 na 1%, u Europi ih je 2008. prestigla Italija, Hrvatska se gotovo izjednačila da bi u posljednje dvije godine potpuno potonuli. Većina brodogradilišta je privatizirana. Dva najveća, Gdynia i Szczecin, nisu našli kupca, a prema odluci Europske komisije moraju vratiti dodijeljene potpore tako da ih čeka eliminacija i rasprodaja na dražbi.

Na primjeru Poljske najbolje se može vidjeti kamo će nas odvesti privatizacija brodogradilišta. Poljaci su '90-ih reformu svoje brodogradnje temeljili na privatizaciji i razjedinjavanju ostalih djelatnosti od brodogradnje pri čemu su ključne odrednice bile otpuštanja, *outsourcing*, proizvodna specijalizacija, automatizacija procesa te

**Prva pouka koju valja
izvući jest da hrvatska
brodogradnja porezne
obveznike godišnje
olakša za 1,160 milijardi
kuna, ali da u proračun
i fondove temeljem
potrošnje koja se
ostvari u zemlji vrati
1,285 milijardi kuna što
je više od 1% godišnjeg
državnog prihoda
(državni prihod u 2011.
je procijenjen na 106
milijardi kn)**

rješavanje dugova. Kroz cijele '90. brodogradilišta u Gdyniji i Szczecinu bila su hvaljena kao primjeri uspješnog restrukturiranja dok se istovremeno treće veliko brodogradilište, ono u Gdańsku, optuživalo da ne želi u restrukturiranje i da koristi povezanost s najvišim političkim strukturama (jedno vrijeme predsjednik Poljske je bio Lech Wałęsa, bivši radnik i vođa sindikata u Gdańsku) kako bi izbjeglo "neizbježne" reforme. No usprkos "uspješnom" restrukturiranju, brodogradilišta u Gdyniji i Szczecinu su i dalje ostala neprofitabilna u mjeri da bi mogla preživjeti bez državnih potpora te im prijeti eliminacija. Gdańsk još uvijek funkcionira.

PRIMJER ULJANIKA Ono što se danas događa brodogradnji u Europi proizlazi iz činjenice da se radi o društveno vrijednoj, ali nisko profitnoj industriji koja ne privlači ulagače željne visokih profita. To, drugim riječima, znači da su sve priče o tehnološkoj inovaciji i znanju šuplje te da se ne slijedi model koji brodogradnju smatra motorom industrijskog razvoja, a temelji se na državnim potporama i okrupnjavanju proizvodnih kapaciteta. Radi se o modelu koji je nekad dobro funkcionirao u Europi, a još uvijek dobro funkcionira u Japanu, Južnoj Koreji i Kini. Slučaj Poljske nam zorno svjedoči da privatizacija brodogradnje ne vodi revitalizaciji nego eliminaciji. Brodogradilište Uljanik, jedino koje posluje bez gubitaka pa je stoga izuzeto iz privatizacijskog paketa, moglo bi biti putokaz što učiniti i s ostalima. Ono što valja imati na umu jest da je prilikom posljednje sanacije hrvatske brodogradnje 2002. samo jedno brodogradilište dokapitalizirano što mu je omogućilo veći manevarski prostor u nastupu prema naručiteljima i kreditorima. Vjerojatno pogadate, riječ je o Uljaniku. Pristati na diktat za smanjenjem proizvodnje i eliminacijom proizvodne grane koja je trenutačno, unatoč svim problemima s kojima se susretala u proteklih 20-ak godina, u prvih 5 u Europi i prvih 15 u svijetu bilo bi izvan svake pameti.

EUROPSKA UNIJA, NEIZVJESNI RAD I FLEKSIGURNOST

SLUŽBENI STAVOVI EU-A O REGULIRANJU TRŽIŠTA RADA DONOSE NEOLIBERALNU POLITIKU U SOCIJALDEMOKRATSKOM RUHU

JURAJ KATALENAC

Kada govorimo o Europskoj uniji, mnogi ljudi, a posebice mladi i visokoobrazovani, misle kako će ulaskom u nju dobiti veće mogućnosti zapošljavanja, kako će moći ići raditi u druge države članice, kako će im porasti životni standard te kako će im općenito "cvjetati ruže". Nažalost, ovo je samo propaganda, dok je realnost, kao i uvijek – druga priča. Cilj ovog članka je pružiti uvid u europsku strategiju zapošljavanja te objasniti pojmove *neizvjesni rad* i *fleksigurnost*, pojmove koji objašnjavaju što nas to točno čeka u Europskoj uniji.

ŠTO JE TO NEIZVJESNI RAD? Neizvjesni rad (eng. *precarious work*), u akademskim krugovima poznat i pod nazivom prekarni rad, je termin koji se koristi kako bi se opisao rad koji je nestalan, nezaštićen, slabo plaćen, s kojim se ne može ili jedva može uzdržavati kućanstvo te koji se često ne regulira Zakonom o radu. Neizvjesni rad najčešće se veže uz pojmove kao što su npr. rad na određeno, privremeni rad, povremeni rad, studentski rad, rad imigranata (bauštela) itd., dakle, radi se o onim poslovima gdje je radnik zaposlen na kratko vrijeme, dok ugovor ne istekne, a nakon toga mora ponovno tražiti posao.

Posao se najčešće ugovara preko tzv. agencija za privremeno zapošljavanje, kao što su, u Hrvatskoj, Dekra, Adecco, UPS d.o.o., Kadus d.o.o. itd. Agencija je u Zakonu o radu (NN 149/09) definirana kao "poslodavac koji na temelju sporazuma ustupa radnika drugom poslodavcu za obavljanje privremenih poslova". Znači, radnik je zaposlenik agencije, koja ga iznajmljuje drugim poslodavcima za obavljanje određenih poslova. Poslodavci vrlo rado unajmljuju radnike preko agencija jer dobiju radnu snagu za manji novac, a ne snose gotovo nikakvu odgovornost prema radnicima. Radnici najčešće rade preko ugovora na određeno, u puno lošijim uvjetima rada od radnika koji su direktno zaposleni kod poslodavca, za manju plaću, a najčešće nisu sindikalno organizirani jer sindikati nemaju interesa za radnicima čija je budućnost, i time plaćanje sindikalne članarine, neizvjesna, a koji donose puno "problema". U slučaju da imaju problema, radnici se neće odlučiti za akciju, jer su svjesni da im poslodavac, ako mu se zamjere, neće produžiti ugovor kao i da uvijek postoji "masa nezaposlenih" koja čeka na njihovo radno mjesto. Organiziranje radnika znatno otežava i činjenica da se na ovakvim poslovima radnici brzo izmjenjuju.

Neizvjesni rad je globalni fenomen koji je svoje korijenje pustio u Ujedinjenom Kraljevstvu '80-ih, nakon što je vlada Margaret Thatcher ugasila pobune i masovne štrajkove rudara. Uslijedilo je prenošenje teške industrije u nerazvijene zemlje u kojima je jeftinija radna snaga, a naglasak prelazi na sektor usluga. Samim prenošenjem teške industrije u druge države stvorena je masa nezaposlenih, čime je omogućeno razvijanje neizvjesnog rada s fleksibilnim ugovorima koji su više odgovarali poslodavcima. Svaki radnički bunt je onemogućen restriktivnim sindikalnim zakonima. Nekadašnje mantre o "poslu za cijeli život" zamijenjene su novim

Potrebno je očuvati ZOR ovakvim kakav jest, jer on je još uvijek dosta protektivan prema radničkoj klasi, pogotovo kada ga usporedimo sa zemljama EU

mantrama o "fleksibilizaciji tržišta radne snage" te o "konkurentnosti u globalnoj ekonomiji".

Dakle, kako je riječ o globalnom trendu, on je već prisutan u Hrvatskoj. Samo pristupanje Hrvatske Europskoj uniji više nam neće donijeti prevelikih izmjena. Naime, sve one su već više-manje uvedene kroz različita ekonomska prilagođavanja Hrvatske EU u tzv. pregovorima, a pod pritiskom neoliberalizma bile bi uvedene prije ili kasnije. EU je sama po sebi zagovornik neizvjesnog rada, tj. fleksibilizacije, utječući na politički i ekonomski slabije države koje (još) nisu u EU da se prilagode. Zbog toga, vrlo je važno predstaviti navedeni model, kako bismo prepoznali promjene koje nosi u idejama naše političke elite te pružili otpor. Isto tako, vrlo je važno naglasiti kako Hrvatska ima, s obzirom na okolnosti, prilično dobar Zakon o radu, koji štiti radnike u mnogim segmentima u kojima radnici nisu zaštićeni u EU te ga je potrebno očuvati u ovakvom obliku.

Zakon o radu, privremeni rad i agencije

U Zakonu o radu privremeno zapošljavanje u Hrvatskoj opisano je između 24. i 32. članka. Tu stoji kako agencija mora radniku ponuditi precizan ugovor te kako taj ugovor mora biti u pisanom obliku, kako se agenciji zabranjuje ustupanje radnika poslodavcu kod kojeg su radnici u štrajku, kako je agencija obvezna isplaćivati radnika u vremenu kada nije ustupljen drugom poslodavcu, kako plaća i uvjeti rada radnika zaposlenih preko agencije trebaju biti jednaki onima kakve imaju

U jeku današnje krize kapitalističke ekonomije, Europska unija je proglasila fleksigurnost strategijom za izlaz iz krize, što ide ruku pod ruku s rezovima radničkih i socijalnih prava

svi radnici zaposleni kod tog poslodavca, a u slučaju da je to nemoguće, potrebno ih je definirati u "sporazumu o ustupanju radnika" itd. Agencija ne smije ustupati radnika korisniku za obavljanje istih poslova za neprekidno razdoblje duže od jedne godine te je dužna upoznati radnika sa znanjima ili vještinama koje bi trebao obavljati kod korisnika, dakako o trošku agencije. Vrlo važno je naglasiti i kako je agencija dužna ustupljenom radniku isplatiti ugovorenu plaću za obavljene rad kod korisnika i u slučaju kada korisnik ne ispostavi agenciji obračun za isplatu plaće. Sam korisnik, pak, mora jednom godišnje obavijestiti radničko vijeće, odnosno predstavnika radnika koje zapošljava, o razlozima uzimanja radnika preko agencije, a isto tako mora obavijestiti radnike koje uzima preko agencije o slobodnim radnim mjestima za koje ispunjavaju uvjete.

Osim zapošljavanja preko agencija, sam poslodavac može uzeti radnika na ugovor na određeno, no taj ugovor može produžiti samo dva puta nakon čega je dužan radniku dati ugovor na neodređeno.

No vrlo je važno naglasiti jednu stvar, a to je da papir svašta podnosi. Sasvim je jasno da se ove odrednice ZOR-a, kao na kraju krajeva i sve ostale koje su u korist radnika, gotovo stalno krše, no svejedno je potrebno očuvati zakon ovakvim kakav jest, jer on je još uvijek dosta protektivan prema radničkoj klasi, pogotovo kada ga usporedimo sa zemljama EU. Npr. u Poljskoj postoje tzv. "civilni ugovori" koji su stavljeni izvan ingerencije njihovog ZOR-a, pošto je riječ o "sporazumu" između dva građanina te mnogi radnici rade preko takvih ugovora. Isto tako, u Poljskoj poslodavci mogu zapošljavati radnike preko agencija dok su u njihovom poduzeću radnici u štrajku, a posebno se iskorištava studente koje poslodavci plaćaju i 20% ispod minimalne plaće. U Portugalu radnici moraju plaćati agencijama "njihov dio", čak i onda kada su bez posla. Ujedinjeno Kraljevstvo ima seriju *antisindikalnih zakona* (eng. *anti-union laws*), kojima se ograničava pravo radnika na štrajk, dok je nedavno španjolska vlada krenula s paketom reformi kojima bi se olakšalo otpuštanje radnika, zanezarili kolektivni ugovori, ograničila moć sindikata te omogućilo agencijama za privremeno zapošljavanje da aktivnije sudjeluju u strategijama zapošljavanja. Zvuči li vam ovo poznato?

EUROPSKA STRATEGIJA ZAPOŠLJAVANJA

Glavne ideje europske strategije zapošljavanja moguće je pronaći već u samoj Lisabonskoj strategiji. Ključne "ideje" tog dokumenta su fleksibilnost i "životno učenje". Iako bi se ovo moglo protumačiti kao nešto pozitivno, a to je upravo ono što naši eurofilci rade, poanta ovih "ideja" je to da se radnici prilagođavaju tržištu rada, pristajanjem na konstantnu nesigurnost, otkaze i prekvalifikacije. Nakon toga EU je usvojila dokument pod nazivom *Integralne smjernice za rast i radna mjesta* (2005.-2008.) u kojem se ističe nužnost provođenja politike usmjerene prema postizanju "punog zaposlenja" i poboljšanja kvalitete i produktivnosti rada. Ono

(nastavak na idućoj stranici)

Ne treba nasjedati na propagandu EU, koja svoju kriminalnu anti-radničku politiku skriva iza lijepih fraza prava

(nastavak s prethodne stranice)

što nije navedeno u ovom dokumentu je način na koji se to namjerava postići, a to je dakako kroz neizvjesni rad. Naime, kada EU govori o "potpunom zaposlenju", ne misli se na to da svaki radnik ima osigurano radno mjesto na kojem će raditi do kraja radnog vijeka, već se misli na to da radnici popunjavaju tržište rada svojim kvalifikacijama te da je poslodavcima lakše pronaći radnu snagu. Godine 2004., nizozemski laburist Wim Kok, podnio je izvješće poznato pod imenom *Kokovo izvješće*. U izvješću Kok poziva na to da se "standardni ugovori", pod kojima se dakako misli na kolektivne ugovore i sve ostale ugovore koje sklapaju poslodavac i radnik, pregledaju i fleksibiliziraju te smatra da je čak potrebno uvesti i druge vrste ugovora koji bi bili fleksibilniji, kao i fleksibilnije radno vrijeme. Također, ističe i "potrebu" da se ukinu prepreke za rad agencija za privremeno zapošljavanje, posebice među državama članicama, nužnost poboljšanja "privlačnosti" privremenog rada te prilagodba sustava socijalne zaštite u svrhu povećanja mobilnosti radnika. Prva Barossova komisija je pokušala u praksi provesti neke od ovih ideja, odnosno razvila je ideju fleksigurnosti.

Fleksigurnost (eng. *flexicurity*) možemo uzeti kao službenu europsku politiku zapošljavanja. Sam pojam fleksigurnost je nastao spajanjem pojmova *sigurnost* i *fleksibilnost*, uravnotežavanjem istih, odnosno želje za fleksibilnim poslovima i sigurnim prijelazom između poslova. Fleksibilnost se odnosi na razvijanje fleksibilnih uvjeta rada, gdje bi se ljudi cijelo vrijeme školovali, imali fleksibilnije radno vrijeme te se lakše zapošljavali i prekidali ugovore. Sigurnost bi se trebala odnositi na socijalne beneficije za one koji izgube posao, uz koje je inkorporirano i "cjeloživotno učenje", tj. prekvalifikacije, a cilj EU nije zadržati radnika na poslu već na tržištu, omogućujući mu da glatko mijenja karijere i napreduje u njima. Isto tako, ističe se kako fleksigurnost popravljiva kompetitivnost u EU, omogućuje da tržišta u europskim zemljama budu inkluzivnija te ruši segregaciju na tržištu rada između tzv. *insajdera* (radnika koji rade na neodređeno, na sigurnim i dobro plaćenim poslovima) i *outsajdera* (nezaposlenih ili neizvjesnih radnika).

PERSPEKTIVA HRVATSKE No potrebno je napraviti razliku između propagande i stvarnosti jer Europska unija je poznata po svojoj neoliberalnoj propagandi u socijaldemokratskom ruhu. Fleksigurnost u teoriji jako dobro zvuči, no u praksi je sasvim jasno da radnik i poslodavac nisu ravnopravni, odnosno da radnik ne može samo tako "kliziti" s jednog posla na drugi, ugovoriti si radno vrijeme i uvjete kakve želi ili prekinuti ugovor kada želi. Da bi to napravio, potrebna mu je određena moć, koju on nema jer je ona u rukama poslodavaca. Poslodavci su u poziciji u kojoj mogu radnika ucjenjivati i pritiskati masom nezaposlenih te mu nametnuti radno vrijeme i uvjete rada po svojim kriterijima. Ako uzmemo u obzir da fleksigurnost teži zaobilazanju kolektivnih ugovora, ali i zakonskih odredbi o minimalnoj plaći, kao i još nekih drugih odredbi koje se vežu uz prava radnika, a postoje npr. u hrvatskom ZOR-u, sasvim nam je jasno kako ova socijalna politika ide direktno protiv interesa radnika. Sama politika fleksigurnosti se upravo trudi smanjiti broj sigurnih zaposlenja, koja postoje u znatnom broju u državama koje su se nekoć nalazile iza tzv. "željezne zastave" te povećati broj neizvjesnih radnika svojim upornim inzistiranjem na fleksibilnosti. Zanimljivo je to i da je u jeku današnje krize kapitalističke ekonomije, EU proglasila fleksigurnost strategijom za izlaz iz krize, što ide ruku pod ruku s rezovima radničkih i socijalnih prava.

U ožujku 2002. Europska komisija je donijela direktivu o radu agencija za privremeno zapošljavanje, po kojoj bi se trebali izjednačiti uvjeti tržišnog natjecanja

za sve agencije u EU. Za svoj cilj je proglasila izjednačavanje prava privremenih i stalnozaposlenih radnika te prepoznavanje "potencijala" privremenog rada od strane radnika, no zapravo je bila riječ o implementiranju politike fleksigurnosti u države članice koje ju još nisu počele provoditi. Prema ovoj direktivi država članica bi trebala "pregledati" i "obrazložiti" restrikcije vezane uz agencije za privremeno zapošljavanje. One se mogu održati ako su od "općeg interesa", a omogućena je određena autonomija državama članicama vezana uz odstupanja od kolektivnih ugovora te ugovora među socijalnim partnerima. Agencije za privremeno zapošljavanje su s vremenom znatno ojačale te sve više utječu na kreiranje nacionalnih politika zapošljavanja. Npr. u izvještaju Adecco iz lipnja 2008. možemo pročitati kako se hvali Francuska koja je smanjila protekciju stalno zaposlenih radnika, dok se oštro kritizira protekcijom u španjolskoj građevinskoj industriji te uslužnom sektoru Španjolske i Belgije.

Zanimljiv je i tzv. *zeleni papir na ZOR*, usvojen 12. ožujka 2007. godine od strane švedske vlade i Švedske sindikalne konfederacije (Landsorganisationen i Sverige – LO), vodećeg švedskog "žutog" sindikata. U ovom dokumentu se naglašava "suradnja" između socijalnih partnera te iako Vlada donosi zakone, smatra se da je u određenim situacijama (npr. kriza), ili među određenim sektorima, neke stvari potrebno brže mijenjati pregovorima između socijalnih partnera. Takav "kombinirani sustav" je, prema potpisnicima *zelenog papira*, snažan instrument za povećanje fleksibilnosti i prilagodbe sektorskim/regionalnim uvjetima. Drugim riječima, ovime se omogućava da se kolektivni ugovori lakše mijenjaju, prema interesima poslodavaca. Isto tako, u ovom dokumentu je naglašena i ideja za jedinstvenim ZOR-om na razini EU.

U slučaju da se ideja o jedinstvenom ZOR-u na razini EU realizira u praksi te Hrvatska ude u EU, to bi nanijelo nepovratnu štetu hrvatskim radnicima koji bi izgubili mnoga prava koja su im osigurana našim zakonom jer se u Hrvatskoj ipak još uvijek teži stalnom zaposlenju radnika.

OTPOR? Neizvjesni rad se svakodnevno potihom prikrada u naše živote i radna mjesta. "Žuti" sindikati i njihovi sindikalni birokrati nemaju dovoljno snage i/ili volje da se bore za radnička prava te gledaju u svemu svoj osobni interes umjesto interesa radničke klase. Radnici svakodnevno rade u sve gorim uvjetima, u sve većem stresu i brizi za sutrašnjicu – hoće li imati posao

No potrebno je napraviti razliku između propagande i stvarnosti jer Europska unija je poznata po svojoj neoliberalnoj propagandi u socijaldemokratskom ruhu

ili neće, dok sva radnička prava za koja su se generacije kroz povijest borile, jednostavno nestaju izmjenama zakona, dogovorima "socijalnih partnera" i direktivama EU. Rijetko gdje ćemo naići na kritiku neizvjesnog rada, fleksigurnosti ili drugih europskih ekonomskih strategija, već od naših ekonomskih stručnjaka možemo samo čuti kako će nam biti bolje, kako ćemo se moći zaposliti u EU, kako ćemo imati veći standard itd. Iskustva članica EU, posebice država iza nekadašnje "željezne zavjese", govore nam o sasvim drugim iskustvima. Zbog toga ne treba nasjedati na propagandu EU, koja svoju kriminalnu anti-radničku politiku skriva iza lijepih fraza. Potrebno ju je kritizirati te pružati aktivan otpor svim reformama koje bi mogle trajno oštetiti položaj radničke klase. ■

OBRAZOVANJE U EU IZMEĐU TRŽIŠNOG I JAVNOG DOBRA

DOKTRINA O NEUPITNOJ POŽELJNOSTI TRŽIŠNE ISPLATIVOSTI SVEUČILIŠTA ZNAČI DA JE DRŽAVA SPREMNA IZDVAJATI SVE MANJE SREDSTAVA ZA VISOKO OBRAZOVANJE TE DA SE SVEUČILIŠTA USMJERAVAJU PREMA DRUGIM IZVORIMA SREDSTAVA KOJA BI TREBALA PRONAĆI NA TRŽIŠTU

ANDREA MILAT

Nesumnjivo je da je diljem svijeta, Europe i Hrvatske zadnjih desetak godina na djelu revolucija u pristupu obrazovanju, pogotovo visokom (obrazovanju), i znanosti. Tržište obrazovanja drugo¹ je najveće tržište među tržištima usluga, odmah nakon zdravstva. Profiti ostvareni u trgovini obrazovanjem mjere se u milijardama dolara. Najveći profit ostvaruje se putem mobilnosti – znanstvenika, predavača, studenata i same usluge. Sve europske zemlje inzistiraju na mobilnosti, što je ujedno i jedno od osnovnih načela bolonjskog procesa. Na bojnopolju politike visokog obrazovanja i znanosti sukobljavaju se dva suprotna ideološka koncepta, a osnovu sukoba čini oprečno poimanje obrazovanja i znanosti kao javnog dobra odnosno kao robe. U sukob su involvirani veliki igrači. Na strani obrazovanja kao javnog dobra diljem svijeta nalaze se u prvom redu studenti – posljednje tri do četiri godine jedva da je prošao koji tjedan u kojem nije bilo vijesti o protestu ili blokadi iz nekog više ili manje udaljenog kutka svijeta. Njima bok uz bok često stoje akademski radnici i razne organizacije kao što su UNESCO, ESIB (odnosno ESU), Friends of Earth ili GATS WATCH koji je združeni projekt preko 30 svjetskih što obrazovnih što drugih vrsta organizacijâ. Nasuprot zagovornikâ obrazovanja kao javnog dobra stoji manja, no mnogo moćnija interesna, ekonomsko-politička skupina koju predvodi WTO, a u stopu prate organizacije poput Svjetske banke i vlade nacionalnih država članicâ WTO-a. Oni zagovaraju obrazovanje kao robu, odnosno uslugu kojom se može i treba trgovati.

GLOBALIZACIJA I INTERNACIONALIZACIJA Nekoliko je procesa o kojima se često može čuti u javnom diskursu s pozitivnim ili negativnim predznacima. Najvažniji su globalizacija, internacionalizacija (mobilnost) i komercijalizacija. Neki autori² smatraju da se mobilnost događa otkad postoje sveučilišta (npr. Nalanda u Taxili u Indiji u 5. st. n. e.) no da se odvijala samo u fizičkom obliku sa znanstveno obrazovnim ciljem (dolaskom učitelja ili učenika iz drugih kulturnih sredina i prepisivanjem tekstova) te da stoga mobilnost sama po sebi nije nikakav negativan ili pozitivan proces. No, danas se mobilnost smatra izvorom najveće zarade raznih “dionika” na “tržištu” obrazovanja. Dva su različita procesa putem kojih se mobilnost može odvijati: globalizacija i internacionalizacija. U istraživanju³ koje je provela Europska komisija u sedam europskih zemalja pokazalo se da sedam različitih zemalja ima sedam različitih stavova o tome što su točno i u kakvom su odnosu globalizacija i internacionalizacija. Van der Wende (2003.)⁴ objašnjava internacionalizaciju kao međusobno povezani sustav više nacionalnih obrazovnih sustava u kojima granice i nacionalni autoriteti nisu dovedeni u pitanje. Globalizaciju opisuje kao proces povećane konvergencije i međuovisnosti ekonomijâ te progresivne liberalizacije trgovine i tržišta. Teichler and Yağcı (2009.)⁵ smatraju da se internacionalizacija odnosi na fizičku mobilnost, akademsku suradnju i transfer znanja, dok globalizacija ističe nestalnost granicâ nacionalnih država, ona se povezuje s

Promijenili su se prioritete - umjesto zemlje znanja sad pokušavamo biti konkurentni i tržišno orijentirani

kompeticijom, konkurentnošću i tržišnim principima transnacionalnog obrazovanja i komercijalnog transfera znanja. Također, internacionalizacija s jedne strane podrazumijeva mobilnost fizičkih osoba, globalizacija podrazumijeva i mobilnost čitavih sveučilišta. Izvješće EK kaže da se poticanje internacionalizacije obrazovanja može promatrati iz nekoliko perspektiva: poticanja mobilnosti, slanja studenata iz zemlje programima mobilnosti i privlačenja studenata u zemlju istim programima. Obzirom na ta tri aspekta država se pozicionira u međunarodnoj sferi kao primatelj ili pošiljatelj razvojne pomoći, afirmira svoj status u odnosima s drugim zemljama (npr. bivšim kolonijama) i podiže razinu ekonomskog napretka razvijajući nacionalni visokoobrazovni sustav tako da odgovara (nacionalnoj) socijalnoj potražnji za visokim obrazovanjem.

MOBILNOST KAO TRŽIŠNI ELEMENT Isto izvješće EK također kaže da se do 1980-ih regrutacija stranih studenata vršila zbog socijalnih, političkih i kulturnih razloga. Nacionalna izvješća zemalja Europske unije govore da se danas mobilnost potiče i provodi ponajprije motivirana ekonomskim i financijskim razlozima koji su integralni dio svih politika visokog obrazovanja. Ekonomska načela očituju se u dvama različitim no komplementarnim procesima: politike su usmjerene na privlačenje stranih

Nacionalna izvješća zemalja Europske unije govore da se danas mobilnost potiče i provodi ponajprije motivirana ekonomskim i financijskim razlozima koji su integralni dio svih politika visokog obrazovanja

studenata s ciljem generiranja prihoda visokim učilištima te pružanjem usluga transnacionalnog obrazovanja putem “off-shore” aktivnosti, uglavnom franšizama ili učenjem na daljinu. Primjera radi, navedimo da su Grčka i Portugal, zemlje koje se smatraju “uvoznicama obrazovanja” donijele zakone protiv ugovora o franšizama jer se smatra da to opasno narušava kvalitetu. Europske zemlje zajedno imaju najveći broj stranih studenata, veći čak i od SAD-a. Samo obrazovno tržište UK, Njemačke i Francuske je veće od tržišta SAD-a, no više od pola tih studenata dolaze iz zemalja unutar EU, a njima se u pravilu naplaćuju manje školarine nego studentima izvan EU. Austrija, Njemačka, Nizozemska i ponajviše Velika Britanija primaju više studenata nego što ih šalju u inozemstvo. OECD zemlje u prosjeku imaju dva pridošla strana studenta na jednog otišlog. ERASMUS, SOCRATES, DA VINCI, TEMPUS, DIES, NORDPLUS i drugi slični programi mobilnosti su važni programi poticanja mobilnosti kako studenata tako i znanstvenika. Studenti biraju jedan od programa za koji je njihova vlada platila godišnju članarinu. Tako je npr. ERASMUS u Hrvatskoj kasnio nekoliko godina jer u “zemlji znanja” nije bilo sredstava za članarinu. Od tih se članarina stvara fond iz kojeg se studentima u obliku stipendije financiraju troškovi studija i života u ciljnoj zemlji. Nadalje, većina zemalja ima dvostruke cijene školarine: niže ili nikakve za državljane i više – dvostruko pa i više od toga – za strance. Stoga je cilj sveučilišta privući što veći broj inozemnih studenata. U Europi se skupina studenata koji imaju pravo na niže školarine širi na “EU studente”. S obzirom na to da se najveći postotak studentske razmjene u Europi događa unutar EU, među nacionalnim državama, može se reći da je europsko tržište obrazovanjem ipak većim dijelom unutarnje tržište te stoga širenje tržišta za EU znači privlačenje što većeg broja npr. azijskih studenata koje se smatra studentima dobre platežne moći. Tu funkciju obavljaju državne institucije i različite agencije.

<http://www.studyineurope.eu/blog/how-many-international-students-are-there-in-europe>

POLITIKE I ORGANIZACIJE ZADUŽENE ZA MOBILNOST U svih sedam zemalja o kojima govori Izvješće (Austrija, Njemačka, Grčka, Portugal, UK, Norveška, Nizozemska) ministri obrazovanja imaju glavnu riječ u obrazovnoj politici, no (osim što se u različitim zemljama različito zovu njihove točne funkcije, kao npr: znanosti, istraživanja, kulture, zaposlenja, vještina), osim njih glas imaju i ministri vanjskih poslova, gospodarstva, financija, trgovine i industrije, unutarnjih poslova, gospodarskog razvitka itd. Ministar vanjskih poslova u Nizozemskoj dotiče se obrazovne politike na način da pazi da je internacionalizacija visokog obrazovanja u skladu s Nizozemskom općom politikom vanjskih poslova. Nizozemsko ministarstvo gospodarstva bavi se internacionalizacijom obrazovanja na način da je zaduženo za pregovore vezane uz GATS, koji regulira tržište svim uslugama pa tako i obrazovnim, a Nizozemska trgovinska agencija (EVD) pomaže u promociji (nastavak na idućoj stranici)

**Razne institucije i
agencije aktivno rade
na regrutaciji studenata
koji plaćaju visoke
školarine kako bi se
sveučilišta učinila
tržišno isplativima**

(nastavak s prethodne stranice)

nizozemskog obrazovanja izvan zemlje. Ministarstvo pravosuđa odgovorno je za vize i boravišne dozvole. Ministarstvo socijalne skrbi zaduženo je za radne dozvole, a ponekad je uključeno u rad na posebnim aktivnostima, kao npr. zapošljivosti diplomanata. Ministarstvo poljoprivrede zaduženo je za visoko obrazovanje u području agrikulture. Postoje i brojne agencije koje se bave internacionalizacijom obrazovanja, kao npr. u Velikoj Britaniji British Council, prema kojem "postoji duga tradicija korištenja (...) visokoškolskog obrazovanja, kao instrumenta vanjske politike i međunarodnih odnosa". Cilj British Councila u velikoj mjeri je "poboljšanje ugleda Velike Britanije u svijetu njegovanjem odnosa s drugim zemaljama u području umjetnosti, obrazovanja, nastave engleskog jezika te znanosti i tehnologija". No, osim toga BC se aktivno bavi regrutacijom inozemnih studenata te pomaže britanskim sveučilištima da bolje kotiraju u natjecanju za internacionalne projekte. Pandane BC-a imaju sve zemlje. U Austriji to je ÖAD, u Njemačkoj DAAD, u Norveškoj Centar za internacionalnu sveučilišnu suradnju (Centre for International University Cooperation in Norway) itd.

Indikator promjene percepcije visokog obrazovanja je i činjenica da razne institucije i agencije aktivno rade na regrutaciji studenata koji plaćaju visoke školarine kako bi se sveučilišta učinila tržišno isplativima. Cilj EU stoga je postati globalno najatraktivnijim "prostorom visokog obrazovanja" odnosno postati prvim tržištem za mobilnost, koje osim bodova, financija i profita kao posljedica ima i odljev mozгова.

ODLJEV MOZGOVA VS. CIRKULACIJA MOZGOVA Atraktivno tržište, npr. (zapadna) Europa, tako dvostruko profitira: dobiva mlade visokoobrazovane stručnjake i znanstvenike i njihove ekstravisoke školarine. Pored toga, te iste mlade inozemne znanstvenike onda nacionalna europska gospodarstva zapošljavaju, no po jeftinijoj cijeni rada od domaće, jednako obrazovane radne snage. Intrizična vrijednost mobilnosti ne dovodi se u pitanje, no većina zemalja ima neke dvojbe o koristima mobilnosti i potencijalnom gubitku visokoobrazovanog kadra znanstvenika. Nizozemsko izvješće npr. kaže da se politika marketinga u visokom obrazovanju treba promatrati s obzirom na širi društveni kontekst i debatovati o priljevu/odljevu mozgovna jer strani studenti mogu doprinijeti istraživačkim kapacitetima u pojedinim područjima, npr. znanosti i tehnologiji. Austrijsko izvješće kaže da se mora djelovati na nekoliko razina – povećati mobilnost austrijskih istraživača i smanjiti odljev mozgovna. No, dvojba je, kaže izvješće EK, najjasnije izražena u portugalskom izvješću: "Cilj je portugalske vlade da se doktorandi i postdoktorandi koji čine dio ukupne mobilnosti koja napušta zemlju, u zemlju vrate... no također je prepoznato da prisutnost portugalskih studenata i istraživača u inozemstvu doprinosi internacionalizaciji portugalskog visokog obrazovanja, prvenstveno olakšavajući umrežavanje". Već nekoliko stoljeća mobilnost u Europi kreće se iz zemalja istočne i središnje Europe prema zapadnoj. Austrijsko izvješće uvršteno u Izvještaj EK kaže da se postotak stranih studenata iz istočne i središnje Europe u devedesetima učestvova, a apsolutni broj studenata od 1990. do 2001. se povećao šest puta.

Stavimo Hrvatsku u ovaj kontekst. Prisjetimo se osnovnih načela Bolonjskog procesa: mobilnost i uspostava jedinstvenog europskog prostora tržišta rada. Odljev mozgovna koji je do prije nekoliko godina bio čest predmet javnih rasprava, nerijetko formuliran u tonu nacionalno-moralne panike, više se ne spominje. Zamijenili su ga nekritični hvalospjevi idealu mobilnosti, koja međutim predstavlja tek drugu stranu iste medalje. Promijenili su se prioritete – umjesto zemlje znanja sad pokušavamo biti konkurentni i tržišno orijentirani. Načelo konkurentnosti se nastoji semantički izjednačiti s kvalitetom, ograničavajući time koncept kvalitete samo na konkurentnost, a zanemarujući kooperaciju kao alternativni model postizanja kvalitete.

Norveška, naprimjer, umjesto poticanja mobilnosti promiče model kooperacije stvarajući sa svojim strateškim partnerima bilateralne sporazume u mjeri većoj nego što je uobičajeno u ostatku Europe, zaobilazeći tako u internacionalizaciji obrazovanja kompeticiju.

ŠKOLARINE I KREDITI Doktrina o neupitnoj poželjnosti tržišne isplativosti sveučilišta znači da je država spremna izdvajati sve manje sredstava za visoko obrazovanje te da se sveučilišta usmjeravaju prema drugim izvorima sredstava (tzv. vlastiti prihodi) koja bi trebala pronaći na tržištu. Pod vlastite prihode ubrajaju se i svi prihodi od školarina. Stoga je logično da će u sustavu u kojem imaju mogućnost stranim studentima naplaćivati višestruko veće školarine nego vlastitim nastati mnogi različiti mehanizmi za privlačenje stranih studenata. No, smanjenje javnih izdavanja za visoko obrazovanje ne znači samo naplaćivanje školarina stranim studentima već i svojim državljanima. Prebacivanje tereta obrazovanja s države na pojedinca u obliku sve većih školarina društveni je problem: osim što očito otežava napredak društva, potpuno zanemaruje postojanje bilo kakve socijalne dimenzije. Dok je sustav stipendija dobro razrađen za međunarodnu mobilnost, u nacionalnim sustavima u Europi, pa tako i u Hrvatskoj, stipendije za domaće studente nisu toliko sveobuhvatne što znači da čak i ako potpuno pokrivaju troškove studiranja, upitno je koliki broj studenata će ih na koncu doista primati i do koje će mjere njima biti pokriveni širi životni troškovi, iznad užitih troškova studiranja. Domaće studente pogađaju osim rezanja troškova u javnom sektoru visokog obrazovanja i rezanje socijalnih prava (prehrana, smještaj, prijevoz) kao i rezovi u zdravstvu. Dok svijet bruji o mobilnosti, većina studenata sve teže podnosi teret školovanja. No, studenti nisu izolirane socijalne monade. Teret troškova kojima su izloženi, nužno se prenosi na njihove roditelje (ili staratelje). U tom svjetlu, ne treba čuditi da u sve češćim studentskim prosvjedima i blokadama fakulteta u Europi sve aktivniju ulogu igraju i potonji, ali i solidarni profesori i druge socijalno progresivne društvene skupine i akteri.

Omasovljenje pristupa visokom obrazovanju događa se progresivno od sredine 20. stoljeća i izravni je produkt razvoja socijalne države koja je snosila financijski teret obrazovanja. Propadanjem socijalne države i prebacivanjem tereta obrazovanja na pojedince, obrazovanje ponovno postaje manje dostupno upravo onim dijelovima društva koji mu imaju pristup tek zadnje dvije generacije. No, tržišni sustav i za to ima rješenje – tko školarinu ne može platiti iz vlastitih prihoda, može uzeti kredit. No, time je problem tek prividno "riješen". Iskustva zemalja

s uhodanom praksom studentskih kredita svjedoče o kroničnom problemu rastućih studentskih dugova, kojih se, pokazuje praksa, gotovo nemoguće riješiti. Školarine nisu oduvijek postojale. Neke zemlje ih nemaju uopće, neke ih imaju na višim razinama obrazovanja. Neke su ih uvele pa ih ponovno ukinule. Neke ih pokušavaju povisiti, druge ih se pod pritiskom studenata ne usuđuju povisiti. Zajedničko im je da predstavljaju dio vala širih "strukturnih reformi" koje se sve agresivnije provode i u nekoć pokaznim socijalnim državama zapadne Europe. No, kao što smo vidjeli, i tu postoje međudržavne razlike. Bilo bi brzopletu pozitivnije primjere pripisati tek većem stupnju socijalne "prosvijećenosti" političkih elita pojedine države. U pravilu je mjera odstupanja od neoliberalne agende usko vezana uz stupanj organiziranog otpora stanovništva protiv nje. "Prosvijećenost" elita češće je dakle posljedica nego uzrok u doba u kojemu tržište figurira kao krajnji, neupitni arbitar svih društvenih vrijednosti. Ona se neće dogoditi bez šire mobilizacije odozdo. Cijena zaborava te povijesne lekcije je daljnje zaoštavanje socijalne polarizacije. I nema sumnje tko će je biti prisiljen platiti. ■

**U pravilu je mjera
odstupanja od
neoliberalne agende
usko vezana uz stupanj
organiziranog otpora
stanovništva protiv nje**

UJEDINJENI U RAZLIČITOSTI?

NACIONALNE MANJINE I POLITIKA EUROPSKE UNIJE

NIKOLA VUKOBRATOVIĆ

Pitanje međunacionalnih odnosa i državne politike prema manjinskim nacionalnim zajednicama posebno je traumatično na našim prostorima, prije svega zbog posljednjih ratnih sukoba. Tijekom sukoba, kao i procesa stabilizacije novih država, "vanjski faktor" je igrao važnu, a negdje i odlučujuću ulogu. Kao što je poznato, već početkom izbijanja "jugoslavenske krize" došlo je do nekoliko pokušaja medijacije u konfliktu od strane tadašnje Europske zajednice čije su se članice kasnije zajedno s SAD-om uključivale u sve faze posredovanja u sukobima na postjugoslavenskom prostoru, ali i izravno u vojnom sukobu 1995. u BiH te 1999. na Kosovu. Uloga "međunarodne zajednice" kao jedine instance koja prijetnjom ili silom može natjerati zaraćene strane na mir (npr. Washingtonski i Daytonski sporazum) potakla je oživljavanje raznih neokolonijalnih i autokolonijalnih aspekata orijentalističkih mitova, kako u stranim medijima i među stranim političarima, tako i među domaćim liberalnim "intelektualcima". Tako je intervencija stranog faktora (bez obzira na njegove motive i rezultate) shvaćana kao nužna i jedina moguća barijera međusobnom istrebljenju podivljalih balkanskih plemena.

NJEMAČKA I FRANCUSKA Dakako, takvom shvaćanju uloge "stranog faktora" u postjugoslavenskom prostoru pomogla je i ovisnost ljudskopravaškog NGO-sektora o pravnoj zaštiti, a još više o financijskom izdržavanju i pomoći koje su mu u sukobu s "nacionalističkim" režimima pružale razne strane vlade ili zaklade na ovaj ili onaj način povezane s vladama. Sve to znatno je doprinijelo dojmju kako je Europska unija zajednica koja, nakon što je oslobodila sebe nacionalističkog ludila, jedina može i nas natjerati da učinimo isto. Uz to, takav dojam je i posljedica onih poruka koje o sebi odašilje EU. U eri nacionalnih država, EU je višenacionalna zajednica i to takva zajednica koja je omogućila da ono što je stoljećima bilo "kontinent" rata postane "kontinent" međusobne suradnje, pri čemu je primjer Njemačke i Francuske najčešće citiran. I sve je to postignuto bez ugrožavanja nacionalnih posebnosti pojedinih naroda (odatle parola "ujedinjeni u različitosti"). No, koje su razlike između pravne regulacije nacionalnih prava i stvarne ugroženosti manjinskih nacija između Hrvatske i EU?

Prema zakonskoj regulaciji, RH ima 22 priznate nacionalne manjine koje prema zadnjem popisu stanovništva čine oko 7,5% stanovništva. Svaka od tih manjina ima pravo na državno obrazovanje na materinjem jeziku, prisutnost manjinskog jezika u medijima, kao i pravo na upotrebu manjinskog jezika kao službenog u jedinicama lokalne samouprave u kojima čini barem trećinu stanovništva. Također, svaka manjina je zastupljena u Saboru (iako nema svaka po jednog zastupnika), a zastupljenost u lokalnim političkim tijelima mora biti sukladna zastupljenosti u stanovništvu. Jedna stranka nacionalne manjine ima predstavnike i u Vladi.

Najveća i najutjecajnija članica EU, Njemačka, također ima zakonski regulirana prava nacionalnih manjina. No Njemačka kao nacionalne manjine priznaje samo

Umjesto proklamirane uloge "meke sile" koja štiti ljudska prava u svijetu, EU je pokazala samo krajnju nedosljednost u vanjskoj politici

četiri "autohtona" naroda na svom području: Frize, Dance, Lužičke Srbe i Sinti-Rome. Ti narodi zajedno imaju u Njemačkoj oko 200 000 pripadnika što čini oko 0,003% stanovništva. Ipak, Njemačka nije ni blizu homogena kako bi joj sugeriralo manjinsko zakonodavstvo. Njemački savezni statistički ured procjenjuje kako je oko 10% državljana Njemačke "nenjemačkog" porijekla, a osim njih u Njemačkoj živi i gotovo 7,5 milijuna ljudi bez državljanstva što čini oko 9% ukupnog stanovništva. "Stanovništvo migracionog porijekla", koje je 2007. činilo 19,6% stanovništva, nema nikakvu državnu zaštitu ili poticaj poštovanja i razvijanja vlastite kulture, a još manje posebna politička prava. Naravno, moglo bi se, kao što to čine neki autori, napraviti distinkciju između "autohtonih" nacionalnih manjina i imigracije, ali ono što je u tim podjelama nejasno jest koliko točno generacija mora proći dok neka nacionalna zajednica postane "autohtona" i što to naposljetku znači za pripadnike nacionalne zajednice koji žele njegovati vlastitu posebnu kulturu?

No Njemačka koja priznaje koncept nacionalne manjine (iako ga ne priznaje velikim manjinskim zajednicama) zapravo je izuzetak među zapadnoeuropskim zemljama. Drugi "veliki motor EU", Francuska,

uopće ne priznaje koncept nacionalne manjine. To se odnosi, dakako, na državljane Francuske "stranog porijekla" jednako kao i na "strance" od kojih i jedna i druga kategorija imaju vrlo slične udjele u ukupnom stanovništvu kao i u Njemačkoj. Međutim, u Francuskoj se ovo negiranje nacionalnih manjina odnosi i na razne "regionalne" nacionalne identitete i jezike koje Francuska ne priznaje, već ih pogrdno naziva „patois”, narječjima francuskog. Međutim, to nikako ne može vrijediti za baskijski ili bretonski koji uopće nisu romanski jezici niti su te nacionalne zajednice "neautohtone" na području Francuske.

NACIONALIZAM U POLITIČKOM MAINSTREAMU Očito je da postoje velike razlike u zakonskom odnosu prema nacionalnim manjinama između Hrvatske i velikih zemalja EU. Različiti standardi za velike i male, stare i nove članice EU rijetko će koga iznenaditi, ali ipak valja primijetiti kako su dvostruki standardi ovdje čak i formalno postavljeni za različite članice. To je napravljeno tzv. kopenhaskim kriterijima, dokumentom iz 1993. kojim se postavljaju uvjeti za svaku zemlju kandidata za EU i u kojem se prvi put u povijesti europskih integracija spominju prava nacionalnih manjina, što se stoga često spominje kao veliki napredak u manjinskim pravima. Pri tome se često zaboravlja spomenuti kako on ima jednu značajnu manu – naime, odnosi se samo na nove članice, ali ne i one koje su postale članice prije 1993. i koje prema svojim manjinama nemaju nikakvih obaveza pa čak ni obavezu da priznaju njihovo postojanje.

No to ne znači da su ovi kriteriji donijeli neki napredak u zaštiti manjinskih prava u tzv. novoj Europi. Među tim zemljama nacionalne manjine priznaju samo Slovačka, Rumunjska i Slovenija. Bez manjinskih (a često i bez građanskih) prava ostala je velika ruska manjina koja u Latviji čini 28%, a u Estoniji 25% stanovništva, turska manjina koja čini gotovo 10% stanovništva u Bugarskoj i romska manjina u Mađarskoj čiju je veličinu teško odrediti, da navedemo samo neke najistaknutije.

Dakako, ovdje govorimo samo o zakonskoj zaštiti nacionalnih prava što ne kaže gotovo ništa o rasizmu ili nasilju kojem su izložene pojedine zajednice. Oni koji očekuju da je EU instrument koji se obračunava s ekstremnom desnicom mogli bi se razočarati. Naime, utjecaj i snaga rasističkih političkih stranaka (tako ćemo nazivati one stranke koje se zalažu za sustavnu državnu diskriminaciju određenih nacionalnih zajednica) u EU je u stalnom porastu. Dok je potpora hrvatskoj ekstremnoj desnici (koja u usporedbi s nekim europskim strankama i nije posebno ekstremna) na posljednjim izborima bila oko 4%, u Švedskoj ona iznosi 6%, u Bugarskoj 8%, Belgiji 10%, Danskoj 14%, Nizozemskoj 15,5%, Mađarskoj 17%, a Austriji čak 29%. Prema zadnjim istraživanjima, ekstremno desna stranka Pravi Finci na ovogodišnjim izborima mogla bi dobiti preko 15% glasova i znatan utjecaj pri formiranju vlasti. Taj utjecaj već sad imaju nizozemski i austrijski ekstremni desničari o čijoj potpori ovise tamošnje vlade.

Iza samopredstavljanja EU institucija kao nekoga tko "potiče" manjinska prava zapravo se krije realpolitičko priznanje kako EU nema nikakvog motiva ni ambicije izravno intervenirati protiv otvorenog kršenja manjinskih prava, pogotovo ako ga provode velike zemlje

Nema nikakve sumnje da Zapadna Europa ima potrebe za radnom snagom, pogotovo mlađom i pogotovo onom koja će za najmanju nadnicu obavljati najteže poslove, a koja će istodobno, zadržavajući status "stranaca", puno teže ući u neki oblik političke borbe za vlastite interese

Još je opasniji proces koji se događa u političkom *mainstreamu*. Nedavno je veliku pažnju privuklo Sarkozyjevo protjerivanje Roma iz Francuske isključivo po nacionalnoj osnovi, ali često se zaboravlja da je on izbore i dobio nimalo suptilnim rasističkim obećanjima kako će očistiti ulice igrajući na kartu straha "pravih Francuza" od njihovih tamnijih i puno siromašnijih susjeda. Zapravo je silan porast tzv. populističke ekstremne desnice (čijim se uzrocima ne može ovdje posvetiti zaslužena pažnja) ono što politički *mainstream* gura prema prihvaćanju iste retorike, što je nedavno pokazala Angela Merkel govoreći o "propasti multikulturalizma", kao i socijaldemokratski političar Thilo Sarrazin svojom knjigom o "nestanku Njemačke". U svakom slučaju, čak i ovakav letimičan pogled na političku scenu EU dovoljan je da razbije iluzije o "europskoj politici" kao opoziciji "nacionalističkoj politici".

Ovakvoj ocjeni moglo bi se prigovoriti kako ne uzima u obzir da su te tendencije možda suprotne težnjama EU institucija, ali samo oni naivni mogu misliti da je EU nešto iznad ili izvan zemalja koje ga vode. Iza samopredstavljanja EU institucija kao nekoga tko "potiče" manjinska prava zapravo se krije realpolitičko priznanje kako EU nema nikakvog motiva ni ambicije izravno intervenirati protiv otvorenog kršenja manjinskih prava, pogotovo ako ga provode velike zemlje. Taj cinizam još je vidljiviji na području politike migracija pri čemu EU institucije nemaju nikakvih problema istodobno inzistirati na "slobodnom protoku roba i usluga", ali ograničavati slobodan protok ljudi, čak i unutar vlastitih granica. No zapadnoeuropske zemlje svakako dopuštaju imigraciju, u mjeri u kojoj ona izravno koristi tamošnjem kapitalu. Nema nikakve sumnje da Zapadna Europa ima potrebe za radnom snagom, pogotovo mlađom i pogotovo onom koja će za najmanju nadnicu obavljati najteže poslove, a koja će istodobno, zadržavajući status "stranaca", puno teže ući u neki oblik političke borbe za vlastite interese. Umjesto mita o strancima koji "otimaju zemlju" imamo realnost u kojoj stranci čine desetak ili više postotaka stanovništva, ali čine znatno veći (nažalost statistički neutvrđen) postotak radne snage, posebno u proizvodnim djelatnostima, a istodobno nikako ili marginalno sudjeluju u političkom životu, što je velikom dijelu privremenih radnika bez državljanstva i "ilegalnih" imigranata čak i formalno onemogućeno. S obzirom na povijest hrvatskog sudjelovanja u *gastarbajterstvu*, začuđuje razina ignoriranja ovog fenomena u domaćim javnim polemikama.

ZARA, H&M I SOMALSKI GUSARI Osim rada "stranih radnika" u tvrtkama u Europi, europski *business* zapošljava i velik broj radnika u izvanoeuropskim zemljama, pri čemu će se Europska komisija posebno pohvaliti politikom izbjegavanja poslovanja s "trećim zemljama" koje krše ljudska prava. Naravno, ta politika može poslužiti kao koristan izgovor za ustupke od politike "slobodnog tržišta" i prema potrebi eliminiranja konkurencije iz Irana ili Kine, ali istodobno ta politika znači da EU ni na koji način ne kažnjava one za koje bi trebala biti nadležna, tj. europske tvrtke. Zanimljiv primjer mogu biti u Hrvatskoj dobro poznate tvrtke kao što su španjolska Zara ili švedski H&M, da navedemo samo neke, koje su u nekoliko navrata uhvaćene u korištenju robovskog i dječjeg rada u Aziji bez ikakvih posljedica. Umjesto proklamirane uloge "meke sile" koja štiti ljudska prava u svijetu, EU je pokazala samo krajnju nedosljednost u vanjskoj politici. Petnaest od njezinih 27 članica sudjelovalo je u međunarodnopravno ilegalnoj invaziji na Irak, bez da je to izazvalo komešanje. No to je bilo u vremenu kada EU još nije imala zajedničke vojne intervencije. To se nedavno promijenilo pa pod zastavom EU traje pohod protiv somalskih gusara, istih onih kojima su europske

velike ribarske firme prvo oduzele izvor preživljavanja pa im onda zagadile more radioaktivnim otpadom, o čemu su bili obaviješteni i vodeći talijanski političari, bez ikakvih posljedica, naravno.

No čak i kad politika EU ne bi bila u sukobu s ljudskim pravima, ostaje pitanje jesu li europsko ujedinjenje i koncept europejstva progresivni? Ako je stoljećima europsko nejedinstvo imalo za posljedicu periodične sukobe velikih sila i razvoj nacionalnih netrpeljivosti koje ih slijede, čini se da su se glavna proturječja danas premjestila negdje drugdje. Je li u toj situaciji točno da europski identitet doista prelazi uske "nacionalističke" granice i, naposljetku, znači li on "zajedništvo u raznolikosti" kada je najznačajnija i najpotlačenija europska manjina zapravo zbog vlastitog "izvanoeuropskog porijekla" (imigranti) isključena iz tog identiteta? Teško. Prije će biti da je njegov nestanak preduvjet nacionalne ravnopravnosti i slobodne međusobne suradnje. **E**

Umjesto mita o strancima koji "otimaju zemlju" imamo realnost u kojoj stranci čine desetak ili više postotaka stanovništva, ali čine znatno veći postotak radne snage, posebno u proizvodnim djelatnostima, a istodobno nikako ili marginalno sudjeluju u političkom životu, što je velikom dijelu privremenih radnika bez državljanstva i "ilegalnih" imigranata čak i formalno onemogućeno

Bilješke iz teksta Vodič kroz europsku demokraciju:

1 Informacija preuzeta iz Lisabonskog ugovora, poglavlja Categories and areas of Union competence, članka 2 B.

2 Informacija preuzeta iz Lisabonskog ugovora, poglavlja Categories and areas of Union competence, članka 2 C.

3 Informacija preuzeta iz Lisabonskog ugovora, poglavlja Categories and areas of Union competence, članka 2 E.

4 Sastav i ciljevi Europskog vijeća te informacija o uspostavi Europskog vijeća kao službenog tijela EU-a (no ne i komentari) preuzeti s njihove službene stranice: www.european-council.europa.eu te iz teksta Lisabonskog ugovora (poglavlja Provisions on the institutions, članka 9 B).

5 Informacije o ovlastima, sastavu, izboru te radu Europske komisije (no ne i komentari) preuzete s njezinih službenih stranica http://ec.europa.eu/atwork/basicfacts/index_en.htm, službenih stranica Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija: <http://www.mvpei.hr/ei/default.asp?ru=504&gl=200610090000006&sid=&jezik=1> te iz teksta Lisabonskog ugovora (poglavlja Provisions on the institutions, članka 9 D).

6 vidi Lisabonski ugovor, poglavlje Provisions on the institutions, članak 9 D.

7 Za argumentaciju EK o liberalizaciji tržišta te informaciju o propisima koje je EK u tu svrhu donijela vidi: http://ec.europa.eu/competition/liberalisation/overview_en.html

8 Informacija o ukupnom broju lobista u Bruxellesu preuzeta iz nacarta izvještaja Europskog parlamenta o razvoju (institucionalnog) okvira za aktivnosti lobiranja u Europskog uniji: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pr/692/692569/692569en.pdf

9 Detaljnije informacije o postotku pojedinih "interesnih grupa" u EU-u mogu se pronaći u studiji Lobbying in the European Union koju je naručio jedan od odbora Europskog parlamenta: <http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?file=18208>

10 Informacije o ovlastima, sastavu i glasovima u Vijeću ministara (no ne i komentari) preuzete s njihove službene stranice <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=&lang=en>, stranice Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija: <http://www.mvpei.hr/ei/default.asp?ru=504&gl=200610090000006&sid=&jezik=1> te iz teksta Lisabonskog ugovora (poglavlja Provisions on the institutions, članka 9 C).

11 Informacije o ovlastima, sastavu i izboru Europskog parlamenta (no ne i komentari) preuzete su s njihove službene stranice <http://www.europarl.europa.eu/parliament/expert/staticDisplay.do?id=52&language=en> i stranice Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija: <http://www.mvpei.hr/ei/default.asp?ru=504&gl=200610090000006&sid=&jezik=1> te iz teksta Lisabonskog ugovora (poglavlja Provisions on the institutions, članka 9 A).

12 Službeni podaci o odazivu birača na izbore mogu se vidjeti na službenoj stranici Europskog parlamenta: http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/elections2009/en/turnout_en_txt.html

Bilješke iz teksta Europska monetarna politika i demokracija:

1 Više u tekstu Jelene Miloš u ovom tematu.

2 Više o povijesti EU u tekstu Mate Kapovića u ovom tematu.

Bilješke iz teksta Obrazovanje u EU između tržišnog i javnog dobra:

1 <http://www.companiesandmarkets.com/Market-Report/global-education-sector-and-changing-trends-474498.asp>

2 <http://www.scribd.com/doc/17348780/GATS-globalization-and-internationalization-of-education>

3 EUROPEAN COMMISSION, Directorate-General for Research 2007 Citizen and Governance in a knowledge-based society EUR 22369 EN. EU RESEARCH ON SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES Higher Education Institutions' Responses to Europeanisation, Internationalisation and Globalisation. European Commission Issued in June 2005 Coordinator of project: Institution Center for Higher Education and Policy Studies (CEPS), University of Twente Enschede, The Netherlands Prof.Dr. M.C. van der Wende <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/100124101EN6.pdf>

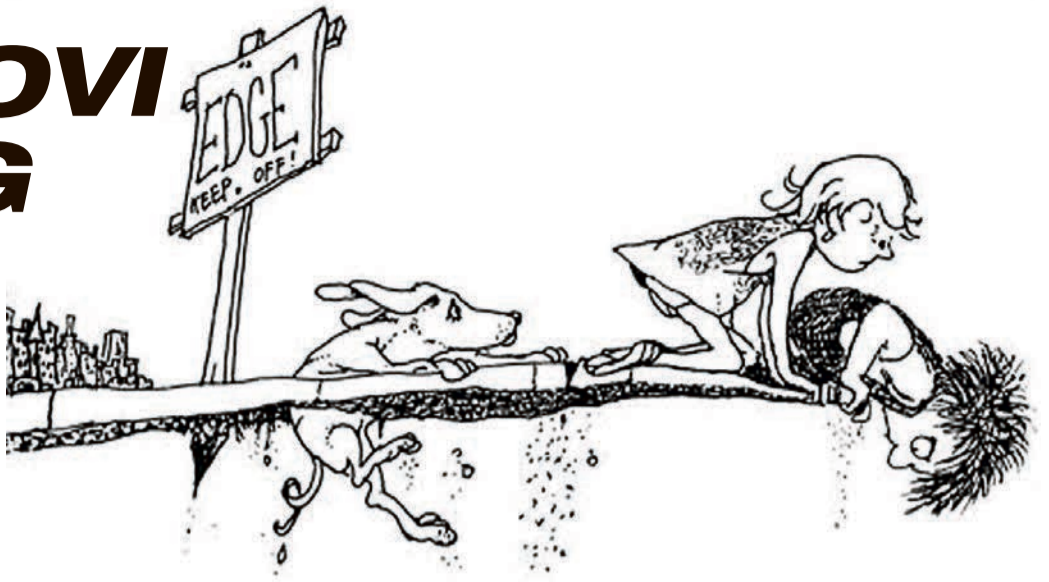
4 Marijk C. van der Wende, Globalisation and Access to Higher Education <http://jsi.sagepub.com/content/7/2/193.abstract>

5 Teichler U and Yağcı Y 2009 Changing challenges of academic work: concepts and observations in V L Meek, U Teichler and M-L Kearney (eds) Higher Education, Research and Innovation: Changing Dynamics Report on the UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge 2001-2009, International Centre for Higher Education Research – Kassel (INCHER-Kassel) pp 85 – 145 <http://www.studyineurope.eu/blog/how-many-international-students-are-there-in-europe>

LINIJE, MLINOV I BIJELI KRUG MAŠTE

UZ IZVEDBU PREDSTAVE *P/okreni se DESANKE VIRANT I MIRJANE PREIS U SKLOPU OVOGODIŠNJE NOĆI MUZEJA TE PREMIJERU Družbe Pere Kvržice U KAZALIŠTU ŽAR PTICA (REŽIJA: OLIVER FRLJIĆ), KAO I PITANJE KAKO DJECI PONUDITI KAZALIŠTE KAO ISKUSTVO OSLOBAĐANJA KREATIVNOSTI*

NATAŠA GOVEDIĆ

U izvedbi predstave *P/okreni se* glavnu riječ imaju brojne bijele linije, kao zajednička okosnica zabilježenog pokreta, glazbe i likovnog izričaja nadahnutog radom vizualnog umjetnika Aleksandra Srneca. Predstava je nastala kroz ciklus dječjih radionica povodom prošlogodišnje Srnecove retrospektivne izložbe, ali nastavila je živjeti samostalnim životom, nedavnom izvedbom obilježivši i svečani program zagrebačke Noći muzeja u sklopu domicilnog joj Muzeja suvremene umjetnosti. Zanimljivost ove predstave sastoji se i u tome da njezine vizualne elemente (pokretne kocke obilježene različitim fluorescentnim lomovima linije te njihovim paralelama, preklapanjima i apstraktnim presjecima), baš kao i glazbenu podlogu izvedbe, stvorila djeca tijekom višetjedne muzejske radionice, što je rijedak i nadasve dobrodošao slučaj na domaćoj umjetničkoj pozornici.

MOŽE I BEZ NARACIJE Bilo da su linije uspostavljene dugim rukavima čiju tkaninu mlade izvođačice rastežu i "razapinju" na svojim rukama i nogama, povremeno ih naglo otpuštajući ili vrteći, ili je riječ o linijama kao "žicama" koje vibriraju dok se kroz njihovu "šumu" netko provlači, ili da govorimo o neobičnim "ticalima", odnosno apstraktnim figurama sačinjenima od tijela i tkanine, ali predstava *P/okreni se* pod vodstvom koreografkinja Desanke Virant i Mirjane Preis u svakom slučaju uvlači gledatelje i izvođače u prostor apstraktnog scenskog jezika, umjesto da im nastoji ispričati priču uobičajenom logikom zapleta i raspjeta. Linija je jedan od najstarijih elemenata i pokreta i slikarstva, tako da njezino elementarno povlačenje u sebi sadrži svojevrsni arhaični užitak prvotne i nikada do kraja "obuzdane" uspostave izričaja, pra-pra-igre, u kojoj nas maštovita ekstenzija crte i njezino oživljavanje plesačkim tijelom i zvukom izvlače iz matematičkog ili geometrijskog reda u mogućnost različito oblikovanih socijalnih prostora. Trenutno je u njujorškoj MoMA-i u tijeku izložba *On Line* (21.11. 2010 – 7. 2. 2011) koja publici također predstavlja rad više od stotinu umjetnika linije koji su se bavili njezinom radikalnom tehnologijskom transformacijom u periodu od 1910. do 2010. godine. Jedan od izvođača u MoMA-i je čuveni Xavier Le Roy, čiji rad naslovljen *On Line* nevjerojatno nalikuje eksperimentu koji su djeca radila u zagrebačkom Muzeju suvremene umjetnosti. Jedini je problem što poništenje izvođačkog tijela mladih polaznika radionice Desanke Virant i Mirjane Preis i njihovo promišljanje

kontinuiteta ruke i linije nitko ne prati s medijskom i analitičkom pozornošću koju dobivaju umjetnici pozvani izložiti svoj rad u MoMA-i. Ali publika okupljena u Muzeju suvremene umjetnosti definitivno percipira slobodu linije i razliku koja animirana i dinamizirana *crta pokreta* stvara kada se njome upravlja kao da su na sceni mehaničke figurice ili kada iz izvodačkih udova i njihovih tekstilnih niti predstava ispreda gigantske "paukove" ili neka druga neidentificirana stvorenja s mnogo nogu i kružnim središtem. Zbog toga je *P/okreni se* ne samo jedan od najinovativnijih plesnih događaja naše scene, nego i predstava koja bi mogla postati stalnom okosnicom daljnjeg kreativnog sastajanja različitih umjetnika i svih zainteresiranih za spregu likovnog, glazbenog i plesnog izričaja. Naravno, pod uvjetom da je uprava MSU-a takvom prepozna i počne sustavno repertoarno njegovati, organizirajući nastavak započetkog procesa. I to ne samo zato što je to rad *dječjih* polaznika jedne uspjele radionice, nego zato što je u pitanju iznimno inspirativna, *slojevita* predstava za sve generacije.

M(LINE), STARI M(LINE)! Drugi eksperiment formom i likom donosi nam Oliver Frljić i njegova dramska adaptacija Lovrakova romana *Družba Pere Kvržice*, postavljena u Kazalištu Žar ptica. Ovdje stari Mlin postaje osoba koja nam pripovijeda o vlastitom slomu i propadanju, zatim o klintcima koji su ga popravili i na kraju nas čak upućuje u knjižnicu, da ostale podatke iz Lovraka provjerimo sami. Moram priznati da Mlin koji lakonski priznaje da nikako ne razumije te stalne podjele na dječake i djevojčice po školskim drušinama jer je ponekad *toliko usamljen* da bi se pristao družiti i s "mlinčekom za kavu", a ne samo s aparthajdno muškim ili ženskim grupama, doista predstavlja pravo osvježenje na domaćim repertoarima. Posve je neopterećen idejom klasičnog dramskog karaktera, fučka mu se za ružičaste i maskirne rodne boje, fizički pomalo nalikuje na čudnog baletana s kružnom, kamenom haljinicom oko pasa, a u izvedbi Berislava Tomičića pozornicom poskakuje kao da je središnji posao mlinskog kamena ipak vezan za lakoću okreta i pokreta kojima posreduje između vode i žita. Taj scenski kružić koji je u originalu ipak samo ruševna i napuštena kuća daje Frljićevu kazališnom uprizorenju i njegovoj publici dozvolu da mislimo povrh ili čak otvoreno protiv "realističnih" okvira, odnosno poziva djecu da u predmetima oko sebe vide više od "korisnog" i "beskorisnog" materijala. Jer ako

jedan stari Mlin može s nama podijeliti svoja razmišljanja i stvoriti prijateljstvo s drušvom Pere Kvržice te prisutnim gledateljima, tko zna što bi mogla naša domaća daska za glačanje ili neispravno sušilo za kosu. Ovaj me Mlin podsjetio na performanse Damira Bartola Indoša, u kojima se također često muzicira na različitim odbačenim predmetima (od cijevi do dijelova kućanskih aparata), na taj im način poklanjajući nove glasove i umjetničke funkcije.

KOTAČIĆ I tako stižemo to pitanja mora li kazalište djeci ponuditi disciplinu rasuđivanja, bolje rečeno "pouku i odgonetku", ili se smije osloniti na zlatno pravilo svake kreativnosti: poticaj, mogućnost varijacije i otvoreno zazivanje daljnje igre na započetom temu. Djeca koja stignu kući nakon predstava poput *P/okreni se* ili *Družbe Pere Kvržice* imaju veliku šansu da s tim iskustvom nastave dalje nešto izvoditi, uvlačiti prijatelje u igru, preoblikovati linije u vlastite predstave, plesati po sobi sa svojim parom rastezljivih čarapa, crtati ili naprosto pažljivo kopati po domaćoj riznici beskorisnih predmeta iz kojih bi možda mogla nastati neka nova igračka, aktivnost ili, riječima Ive Gruić, "prolaz u čarobni svijet". Kazalište za djecu postaje predvorje čitavog niza drugih, srodnih kreativnih poduhvata, u čemu djeci ne treba nikakvih učitelja: obično ona uče nas, otkrivajući koliko smo (nepotrebno) ograničeni generalnim poznavanjem različitih "pravila igre". Dobar je primjer i *Priča o svjetlu* Kazališta Mala scena i redatelja Ivice Šimića, nakon koje većina mališana koje poznajem odlazi u potragu za praznom kutijom i baterijom kako bi u kutiji napravila neki dom svjetla, s pripadajućom lopticom ili komadićem stakla. Navodim ove primjere zato što mi se čini da kvalitetne predstave za djecu ne trebaju ni silno veliki budžet ni posebno raskošnu scenografiju ni literarni predložak čija se slojevitost nastoji precizno ponoviti u mediju teatra. Poput slikovnica Shela Silversteina, priča za djecu treba samo jednu ravnu crtu po kojoj se neizvjesno kotrlja kotačić. Sav onaj bijeli papir oko okruglog protagonista prepušten je mašti, a to znači nadopisivanju predloška. Izazov jednostavnosti potvrdila je i dječja pedagogija, zabilježivši da se mališani koji odrastaju s gomilom igračaka obično se s njima ne znaju igrati. Igračke se gomilaju i čekaju, a dijete ih svakim danom sve više

– IGRAČKE SE GOMILAJU I čekaju, A DIJETE IH SVAKIM DANOM SVE VIŠE PROMATRA KAO BEZLIČNU HRPU; NIKAKO NE KAO DRAGOCJENU KOLEKCIJU. TO JE UJEDNO I KAZALIŠNA LOGIKA: AKO POZORNICU ZATRPAMO RAZLIČITIM SENZACIJAMA, OD ČITAVOG ĆE SE ŠARENILA I BUKE DJECA BRZO UMORITI, GUBEĆI OSLOMAC U PRIČI I SAMIM IZVOĐAČIMA –

promatra kao bezličnu hrpu; nikako ne kao dragocjenu kolekciju. To je ujedno i kazališna logika: ako pozornicu zatrpamo različitim senzacijama, od čitavog će se šarenila i buke djeca brzo umoriti, gubeći oslonac u priči i samim izvođačima. Zbog toga je izuzetno važno *raskrčiti* pozornicu za kvalitetu stvaralaštva, odnosno vratiti se na linije ispisane vlastitim tijelima i na Mlin s kojim se može prisno porazgovarati. Djeci još uvijek treba intenzitet kontakta, a ne gigantska doza scenske didaktike i plastike. **E**

grupa ŠIKUTI MACHINE

BALE SIJENA, M/MUČNINE I AUTOHTONI PROTEST

RAZGOVOR S ČLANOVIMA MULTIMEDIJALNE GRUPE ŠIKUTI MACHINE O PERFORMANSIMA I DOGAĐANJIMA POVODOM OBJAVLJIVANJA KATALOGA, KNJIGE Šikuti Machine: 10 lit. Libar drugi 2006.-2010., SAVIČENTA, MSU, MAC, 2010.

SUZANA MARJANIĆ

Mladen Lučić u predgovoru vašoj izložbi *Štala*, održanoj 2002. u Studiju Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu, ističe kako su na vaša promišljanja utjecale ideje Josepha Beuysa te fluksus, siromašna umjetnost (*arte povera*) i land art. Eto, podsjetite nas, kako su oformljeni Šikuti Machine? Poznato je da ste prvi performans izveli nakon mise na Uskrs (Vazan) 2000. pod nazivom *Fitness*. Nadalje, kao drugi performans izveli ste performans *Ondina* (Galerija Šikuti, 2000.). Podsjetite nas i na navedenu izvedbu.

– Službeni početak djelovanja Šikuti Machine je Uskrs 2000. kada je izveden naš prvi performans *Fitness*. Točno u podne, za vrijeme uskršnje mise, spustili smo se traktorom i prikolicom punom stajskog gnoja u valu usred Savičente i, nakon početnog zagrijavanja, počeli smo vilama rastresati gnoj. Uskrs nije odabran s namjerom provokacije, nego iz jednostavnog razloga što u Savičenti tada bude najviše ljudi, a naša je polazna ideja bila poručiti ljudima da ne moraju plaćati za fitness i teretane, nego mogu potrošiti kalorije besplatno na svježem zraku i još napraviti koristan posao. Taj se performans baš i nije svima svidio, ali ipak je sve prošlo bez incidenta. Od tog performansa djelujemo u sljedećem sastavu: Darko Pekica, Elvis Lenić, Andi Bančić, Mauro Macan, Denis Lenić i Neven Peršić. Gotovo istodobno počeli smo organizirati jednodnevne izložbe i likovna događanja u štali u Šikutima (malo selo kod Savičente) koja su bila osvježanje u odnosu na dotadašnju izlagačku praksu u Istri. Tu bismo se nadovezali na vaše pitanje o performansu *Ondina*, koji zapravo i nije zamišljen kao performans, nego je to jedna spontana reakcija nastala tijekom otvaranja prve izložbe u našoj bazičnoj galeriji u Šikutima (urlanje i bacanje slame po posjetiteljima izložbe).

PERFORMANS PRENOŠEN RADIJSKI

Prošle godine na desetu obljetnicu izveli ste performans *Kolo*. Kako ste koncipirali to društveno događanje?

– *Kolo* je prvi performans nakon višegodišnje pauze tijekom koje su neki članovi Šikuti Machine nastavili s izložbenim djelatnostima, ali nije bilo zajedničke umjetničke produkcije na razini grupe, a ujedno i obljetničko događanje kojim smo obilježili deset godina postojanja. Za Uskrs 2010. gurnuli smo veliku okruglu balu sijena u istu valu gdje smo prije deset godina rastresali gnoj i zatim smo je zajedno opet izgurali na vrh. Performans je na Radio Puli uživo prenosio Mario Benčić, a zabilježen

je i videokamera. Tim činom sizifovskog ugođaja htjeli smo preispitati smislenost našeg dosadašnjeg djelovanja sa svim usponima i padovima koje taj put nosi.

Koje ste sve sklopove riječi koristili u označavanju svojih izvedbi? Tako ste npr. sklop *road movie performance* pod nazivom *Straight Story* rabili kao posvetu istoimenom filmu Davida Lyncha. Navedeni ste performans izveli u veljači 2000. kada ste prijatelju i suradniku Mladenu Lučiću prevezli dvije prikolice gnoja iz Savičente u obližnje selo Majmajola.

– Mi smo zapravo dvaput odali počast Davidu Lynchu i njegovom predivnom filmu *Straight Story*. Najprije smo koristili Badalamentijevu glazbu iz tog filma u svom prvom dokumentarcu *Cuki*, zapravo lirske minijature o branju bundeva koju je montirao Mladen Lučić. Kako nismo imali novaca za Lučićevu montažu, odlučili smo ga platiti u naturi prikolicama gnoja, budući da se on u Majmajoli rekreativno bavi vinogradom i maslinama pa mu je gnoj itekako potreban. Kako je put između Savičente i Majmajole dug oko 15 km, što prilično traje ako se vozite traktorom, nametnula nam se usporedba tog putovanja s onim mudrog starca u Lynchovu filmu. Tako smo taj čin nazvali *road movie performance*.

RURALNI MIKROKOZMOS = PRAŠĆINA

Često ste pojedine manifestacije zatvarali ili pak otvarali gastronomskim izvedbama; tako ste 3. festival plesa i neverbalnog kazališta u Savičenti (2002.) *prigodno zatvorili komadanjem pečenog odojka uz glazbenu podlogu klasične glazbe*. Kako je sve to izgledalo i, recite, pomišljate li tada na te ubijene životinje? Vjerujem da ovo pitanje može djelovati licemjerno (ili možda jest) u državi koja dnevno uništava brojne ljudske a i životinjske sudbine?

– Performans *Manjadura* (u dijalektu mjesto u štali gdje jedu krave) objedinio je jedenje odojka s projekcijom videa na kojem se vide detalji čišćenja životinjskih crijeva te kravljih balega, a ta je projekcija išla na zidu iza učesnika performansa. Na taj smo način htjeli kod gledatelja stvoriti gađenje i mučninu prizorima na videu, kao i osjećaj ugone zbog objedinjenog gastronomskog i glazbenog doživljaja. Naročito doprinos performansu dala je brojna publika, koja je nakon završetka projekcije svojski navalila na ostatak odojka. Što se tiče ubijenih životinja – o njima razmišljamo iz perspektive čovjeka koji osjeća potrebu da zatomi glad. Budući da smo na višoj razini u hranidbenom lancu, normalno je da jedemo domaće životinje, u suprotnom bi one jele nas. Smatramo da su ljudi oduvijek slijedili prirodne zakone, pa nema smisla da mi to sad ignoriramo.

Tako u dokumentarnom filmu *Prašćina* klanje svinja prikazujete izvan konteksta poljoprivrednih emisija kao i emisija pučke i predajne kulture. U čemu postavljate razliku?

– Kad smo snimali taj film, nismo željeli napraviti isključivo reportažno, obrazovno ili etnografsko djelo, nego smo htjeli zaroniti u istarski ruralni mikrokozmos koji obuhvaća obredno, etnografsko, ugođajno, sociološko i druge dimenzije slojevitog ruralnog života. Nas nije zanimao jednostran prikaz tog ambijenta, kao u spomenutim emisijama, nego prodiranje u njegovu srž, odnosno prikaz iz unutrašnje perspektive. Zato smo i odabrali autentičnu kuću s dvorištem, koja kao da ne pripada današnjem vremenu, gdje smo odlučili snimiti kompletno kolinje da bismo postigli učinke koji su ranije navedeni. *Prašćina* je također povezana s našim razmišljanjima o odnosu čovjeka i životinje, odnosno njihovim položajima u hranidbenom lancu.

MANEKENKE, STOČNI SAJMOVI, AUTOMOBILI

Kako ste koncipirali performans *Samanj od krav*, čiji je autor Darko Pekica, na Festivalu plesa i neverbalnog kazališta 2006. godine?

Šikuti Machine, Kolo, 2010.

— NAŠA TZV. POLITIČKA ELITA GOVORI O EUROPI KAO OBEĆANOM RAJU, ALI ISTINA JE POTPUNO DRUGAČIJA. JEDINO ĆE ONI PROFITIRATI KAD SE UBACE U EU PARLAMENT I POČINJU UBIRATI BOLESNO VISOKE PLAĆE I OSTALE PRIVILEGIJE. NAŽALOST, MI NISMO NORVEŠKA I NISMO U STANJU BIRATI HOĆEMO LI U EU ILI NE —

– *Samanj od krav* nastao je nakon posjeta Darka Pekice zagrebačkom auto sajmu, gdje je vidio gomilu hostesa koje su mamile kupce automobila. Budući da su istarski stočni sajmovi u znatnoj krizi i opadanju, autor je angažirao manekenke koje su stajale uz krave i privlačile potencijalne kupce. Tako je pokušao duhovito ukazati na recentnu ugroženost sličnih događanja koja nemaju perspektivu u ovoj ubrzanoj suvremenosti. Valja napomenuti da je taj performans naišao na odobravanje čak i onih koji inače ne mare za naš rad.

Koji su ti koji ne mare za vaš rad?

– Mnogi, pogotovo naši sumještani, ali i dio povjesničara umjetnosti koji djeluju u Istri.

Podsjetimo se na još neke performanse: u Savičenti izveli ste performanse *Kurteničke vibracije* (2000.) i *Mučnina* (2001.). Kako ste ih koncipirali?

– Performans *Kurteničke vibracije* nastao je u ranoj fazi našeg djelovanja i možda je najudaljeniji od onoga što karakterizira rad Šikuti Machine, dok je *Mučnina* potpuno u skladu s našim svjetonazorom. U performansu *Mučnina* rastresli smo bale sijena na livadi i zatim smo ih opet balirali pomoću traktora i preše za baliranje. Na taj način zatvorili smo radni ciklus bez vidljivog i korisnog rezultata, pozivajući se na Sartreovu *Mučninu*. Sizifovski ugođaj koji dominira performansom ujedno je poveznica s posljednjim performansom *Kolo*.

Na kojim ste sve festivalima performansa, odnosno općenito festivalima izvedbenih umjetnosti sudjelovali? Znam da se neki čude što vas do sada još nije bilo na PUF-u.

– Nismo baš skloni odlasku na festivale i smotre, jer naša djela smatramo najupečatljivijima u lokalnom ambijentu gdje su i nastala. Reprizirati *Fitness* ili *Kolo*, primjerice, ispred zagrebačkog MSU-a stvarno ne bi imalo nikakvog smisla jer bi se kontekst potpuno izgubio. Zbog toga smo uglavnom nastupali na Festivalu plesa i neverbalnog kazališta u Savičenti, iako smo jednom bili gosti u Osijeku kod Ivana Faktora, a gostovali smo i u zagrebačkom MSU 2002. godine. Osim toga, nekoliko smo puta sudjelovali na raznim izložbama u Puli i diljem Istre.

GRILL PEACE UNITED

Prošle godine ostvarili ste prezentaciju *Grilla* u Novom Sadu. Kako je protekla prezentacija i o kakvoj se manifestaciji radi? I kako obično koncipirate te večeri *Grilla*, s tim da me posebno zanima koga ste od performer/ica ugodili na tim događanjima?

– U Vojvodini nam je bilo odlično. Iskreno, taj program pod nazivom *Grill Peace United* je najmanjim dijelom naše autorsko ostvarenje jer su začinjavaci toga bili Franci Blašković i Marko Breclj još početkom devedesetih u Puli. Mi smo preuzeli taj program koji je počinjao u podne i predstavljao jedan ili dva benda, od kojih bi jedan bio lokalni, a drugog bi doveo Marko Breclj, voditelj MKC Kopar, iz raznih evropskih država, jednog likovnog umjetnika i sve to začinjeno grillom. Kroz godine se program i mjesto mijenjalo. Prvo vrijeme smo i mi održavali program nedjeljom u podne u savičentskoj loži, na trgu, s koncertom, izložbom / performansom i grillom. U tom smo razdoblju od performer/ica ugodili Donnu Palmu Copolla, Roberta Sošića, Pinu Ivančića, Darwina Butkovića, Đo Jandrića... Posljednje dvije godine radimo u oštariji kod Ferlina u Savičenti.

U ovom sadašnjem programu najmanji je naglasak na performansu, s obzirom da smo u ambijentu oštarije, pa smo se više fokusirali na razgovor o svim vidovima umjetnosti, društva, povijesti i kulture, uz promociju književnosti, stripa, monografija... Kako je malo teže u oštariji održati koncert alternativne glazbe, odlučili smo se za pjevače i svirače narodne muzike istarskog podneblja,

pa smo tako u programu Grilla ugostili tridesetak raznih kantadura na tanko i debelo. Normalno, u oštariji pripremamo raznu tradicionalnu hranu koju podijelimo posjetiteljima – grill. Sve se to svidjelo lokalnom, odnosno županijskom ministru za kulturu, pa nas je pozvao da prezentiramo Grill na manifestaciji Dani istarske kulture u Vojvodini.

U okviru događanja *Grill Peace United* u subotu, 22. siječnja gostovao je Dean Duda. O čemu je točno govorio, te da li je, među ostalim, spomenuo i ideju akademске solidarnosti koja je 13. siječnja ove godine pokrenula Inicijativu protiv predloženih zakona o visokom obrazovanju, sveučilištu i znanosti.

– Dean Duda govorio je, među ostalim, i o Inicijativi protiv predloženih zakona, kritizirajući takve zakone prvenstveno zbog nastojanja da se komercijalizira obrazovanje, dok je njegovo stajalište da se određena područja ljudskih djelatnosti moraju voditi isključivo javnim interesima. Tijekom razgovora s moderatorom Marijom Benčićem, stalnim voditeljem događanja *Grill Peace United*, Duda je stanje na sveučilištu povezao s programima javne televizije, gdje se ukidaju ozbiljne i kritički orijentirane emisije, a daje mjesta banalnim zabavljačkim emisijama koje ostvaruju gledanost i zatupljuju gledateljske mase. Ukazao je i na veliki problem nepostojanja javnog otpora u našem društvu, što rezultira ravnodušnošću koja dodatno cementira postojeće stanje.

Kako Savičentu i Šikute vidite u EU?

– Nikako. Odlazak u Europu je veliko prodavanje magle, a ujedno i katastrofa za hrvatski narod. Nikad u povijesti moćnije i razvijenije države nisu prisvajale one slabije zato da im pomognu, nego da iskoriste prirodne i materijalne resurse koji se još mogu iskoristiti, a isti slučaj je i danas. Europi smo jako privlačni zbog naših prirodnih bogatstava i kao tržište na kojem će razvijenije zemlje plasirati svoje proizvode. Naša tzv. politička elita govori o Europi kao obećanom raj, ali istina je potpuno drugačija. Jedino će oni profitirati kad se ubace u EU parlament i počinju ubirati bolesno visoke plaće i ostale privilegije. Nažalost, mi nismo Norveška i nismo u stanju birati hoćemo li u EU ili ne. Idemo kako nas moćni i utjecajni odvuku, to je naša žalosna sudbina.

JAKOVČIĆEVA KLIKA

Što vas najviše žalosti u Jakovčićevoj Istri i kako komentirate njegove prošlogodnjašnje političke performanse?

– Žalosti nas puno toga u Istri, čak bismo lakše naveli ono što nas ne žalosti. Naročito nas žalosti što se izvan Istre još uvijek misli da je Jakovčić nekakav svjetionik demokracije i napretka. Ljudi u Istri većinski su jako nezadovoljni političkom situacijom, toliko da im se zgradila politika i uopće ne odlaze na izbore, a od toga najviše koristi ima Jakovčićeva klika. Dokle će to trajati ne znamo, ali doista je vrijeme da se nešto promijeni. Što se njegovih prošlogodnjih performansa tiče, očito je da polako gubi kompas. Dozvoljava si bizarne poteze koje promućuran političar ne bi smio raditi, a to bi ga najzad moglo stajati i omiljenog mu položaja.

Recite, kako kao umjetnici doživljavate ovu strahotnu političku farsu u kojoj je gotovo pola Vlade u Remetincu i zbog čega ovaj nemošti narod (odnosno, svi mi politički nemošti) još uvijek ne izlazi na ulicu?

– Gledajući što se posljednjih mjeseci događa u našoj državi, moramo se zapitati postoji li uopće kraj aroganciji i bahatosti onih koji obnašaju najodgovornije političke funkcije. S druge strane, činjenica jest da smo ih mi građani ove države izabrali, pa iz toga proizlazi da i sami dijelimo odgovornost za takvo stanje. U tome očito i jest najveći problem – možda svaki narod ipak zaslužuje vlast koju je izabrao.

Obično se navodi da svoj izričaj zasnivate na prirodi i kulturi istarskoga sela, upozoravajući na civilizacijsku vrijednost seoske kulture. Kakav je život u tim vrijednostima što se tiče ekonomije i mogućnosti životnih aspekata za mlade?

– Kao i u cjelokupnom hrvatskom društvu, jako nezavidan i težak. Mislimo da svojim djelovanjem ipak potičemo nekakav optimizam kod mladih i šaljemo poruku da se sami moraju izboriti za mjesto pod Suncem. Možda će slijediti

našu filozofiju da ipak vrijedi stvarati nešto osobno i autohtono, bez obzira na okolnosti u kojima živimo.

Pri osnivanju naglasili ste da vas ne zanima ono čime se bave gotovo sve udruge u okolici. Odnosno, naveli ste da vas ne zanima borba protiv narkomanije, organiziranje dobrotvornih koncerata, ekoloških akcija itd. Što je to, dakle, što vas zanima?

– Da bismo to objasnili, moramo krenuti od naziva naše udruge. Ime spomenutog sela Šikuti asocira na lokalno, tradicijsko i ruralno, a engleski naziv Machine upućuje na suvremenost i tehnologiju. Temeljna ideja našeg djelovanja je promatranje i komentiranje ruralnog istarskog života u kontekstu naglašenih društvenih i tehnoloških promjena koje obilježavaju početak ovog stoljeća. Svi naši dosadašnji projekti (filmovi, performansi, izložbe i drugo) dosljedno slijede tu filozofiju.

Nekoć ste imali vrlo bogat site www.sikuti.hr. Međutim, već dulje vrijeme nije dostupan.

– Nekoć smo imali više energije i više slobodnog vremena, pa smo uspijevali uređivati bogat site, ali i danas smo prisutni na netu. Uredno vodimo malen blog (www.sikutimachine.blogspot.com) koji sadrži informacije o našim recentnim izložbama i projektima.

I završno: multimedijalna ste grupa. Bavite se izvođenjem performansa, snimanjem filmova i organizacijom izložbi i koncerata. Evo, kojih se radova iz svakog pojedinog umjetničkoga segmenta posebno sjećate, a pritom, molim vas, naglasak stavite na performanse, njih devet koliko ste ih izveli u ovih deset godina.

– Kao što smo već ranije napomenuli, svaki naš projekt ima svoju važnost i mjesto u kontekstu spomenutog svjetonazora, tako da je nezahvalno posebno izdvajati pojedina djela. Snimili smo dokumentarnu trilogiju (*Cuki*, *Prašćina*, *Teza*) u kojoj nam je ipak najdraži središnji film *Prašćina*, budući da je najdetaljnije razrađen i najizvornijeg ugođaja. Postavili smo nekoliko videoinstalacija, među kojima izdvajamo *Tezu*. Riječ je o insceniranom ugođaju štale, u sobi su postavljeni rekviziti poput, vila, sijena, stajskog gnoja i slično, a na platno ide projekcija videa koji se odvija u štali. Ako se već moramo odlučiti za performans, izdvojili bismo naš najizvorniji performans *Manjadura*, kao i obljetničko *Kolo*. Naravno, neizostavno valja spomenuti i naš prvi performans *Fitness*, koji je bio pun pogodak i još danas nas brojni ljudi znaju prvenstveno po tome. **E**

Rad multimedijalne grupe Šikuti Machine, koja djeluje od 2000. godine, prate dva kataloga, *libra*, iz kojih za ovu prigodu donosimo popise performansa, bez brojnih izložbi i ostalih umjetničkih odgađanja, kao i filmova. Performansi: *Fitness* (2000), *Ondina* (2000), *Kurteničke vibracije* (2000), *Mučnina* (2001), *Straight Story* (2001), *Manjadura* (2001), *Samanj od krav* (2006), *Istarske vile* (2008; performans i instalacija, na otvorenju izložbe *Tu smo* Muzeja suvremene umjetnosti Istre; Pula, Forum), *Kolo* (2010). Nagrade: *Cuki*, dokumentarni film, 2001. – druga nagrada na 33. reviji hrvatskog filmskog i videostvaralaštva, Daruvar i 2003. – prva nagrada u kategoriji dokumentarca na 34. KRAF-u, Rijeka; *Prašćina*, dokumentarni film, 2003. – treća nagrada na 35. reviji hrvatskog filmskog i videostvaralaštva, Zagreb; *Teza*, dokumentarni film – 2004. druga nagrada na 36. reviji hrvatskog filmskog i videostvaralaštva, Osijek.

OBLAK NEZNANJA

**PROBLEMI MALIH
IZDAVAČKIH KUĆA I
DEVALUACIJA PISANE
RIJEČI - SUDBINA
SPLITSKE IZDAVAČKE
KUĆE PARALELE**

BRANKO MALIĆ

Jedna od svakodnevnih jadikovki suvremenih obrazovno-odgojnih djelatnika glasi otprilike ovako: “Djeca su nepismena! Ništa ne čitaju. Mi smo u tom dobu već morali poznavati ruske klasike, Krležu, etc. Ne znamo što da radimo s njima. Ne znamo kako je do toga došlo”. Treba, međutim, ovoj tužaljci dodati jednu kvalifikaciju. Termin “djeca”, uvriježen osobito kod srednjoškolskih, a katkad i sveučilišnih profesora, označava često mlade punoljetnike. Nije riječ, dakle, o djeci u užem smislu, nego o manje-više odraslim osobama. Mladima, doduše, ali ipak po zakonu i po stupnju biološkog razvoja već uvelike ljudima. To je činjenica koju je dobro zadržati u vidu. Međutim, točno je da pismenost nedvojbeno opada u zemlji znanja na brdovitom Balkanu i to, čini se, proporcionalno hipertrofiji izdavačkih kuća, školskih udžbenika i statističkog koeficijenta visoko obrazovanih građanki i građana. O uzrocima te duhovne pošasti raspravlja se zapanjujuće malo, toliko malo da se stječe utisak kako je se zapravo ne primjećuje. Tu i tamo čuje se glas ponekog sveučilišnog profesora, rjeđe srednjoškolskog nastavnika, a dnevni tisak se smiluje pa njihovu nevolju doda u katalog propisanih tranzicijskih muka od kojih svaki građanin treba patiti, ako želi sebe smatrati suvremenim i doraslim izazovima vremena. I na tome, nažalost, stvar ostaje.

Mnogo je uzroka takvom stanju, koje je itekako stvarno i, zapravo, kako svaki pošten nastavnik zna, daleko gore nego što se priča. Neke su od njih već izdvojili analitičari visokog obrazovanja kao Konrad Liessemann, čijim je uvidima *Zarez* već bio posvetio znatan prostor, neki su još uvijek samo predmet nagađanja, ali u dubinu problema, koji će s vremenom sigurno dobiti na snazi i obujmu, čini se da se još nitko nije upustio; ili, ako jest, u nadležnim institucijama nije našao sluha za svoja upozorenja. Jedan faktor, međutim, opetovano izmiče svima koji dvoje nad stanjem duha suvremenih ljudi. Naime, ako je problem to što će u nekih dvadeset godina pismena artikulacija postati rijetko umijeće, još se nitko nije zapitao: ako i zadržimo pismenost, što ćemo uopće čitati?

VIRUS NEPISMENOSTI Sudbina male splitske izdavačke kuće Paralele Roberta Mandića poslužiti će nam kao

**— ZANIMANJE ZA
“KRAJNJA PITANJA”
DIO JE ONOGA ŠTO
JE SCHOPENHAUER
ISPRAVNO KRSTIO
“METAFIZIČKOM
POTREBOM”. BUDUĆI
DA SU PITANJA
“KRAJNJA”, ONDA JE
I POTREBA JEDNAKO
TAKO “KRAJNJA”, DAKLE
OD FUNDAMENTALNOG
ZNAČAJA ZA
ZADOVOLJAVANJE
DUHOVNOG APETITA
LJUDSKIH BIĆA —**

uzorak djelatnosti virusa koji nagrizi kulturu našeg doba – virusa koji izaziva nešto što bi mogli nazvati *sindrom slabljenja pismene artikulacije*. Taj uzorak može nekome izgledati mikroskopski, jer riječ je o malom, u osnovi neprofitabilnom projektu jednog entuzijasta. Ali već iz srednjoškolske nastave biologije znamo da virusi uvijek počinju svoju “karijeru” u prostom oku nevidljivom mikro svijetu, i uočava ih se tek kad destrukcija organizma uzme maha. Ono, naime, što se zapravo zbiva sa životom pisane riječi, kao i uopće s duhovnim životom ovog vremena, ionako se ne može ispravno sagledati u memorandumima i zaključcima kojekakvih komisija i – hrvatskih i inih – agencija, kao ni u odlučnim *culture policies* memorandumima koji se uvijek bave apstrakcijama kao što su prosječan građanin, radno sposobna individua, ekonomski subjekt, i sl.

Stvarnost uopće pa i stvarnost duha je na ulici, među onima koji moraju živjeti s odlukama birokrata, zahtjevima želuca, ali i porivima toga duha, koji također zahtijevaju da im se na neki način odgovori. U tome su svi ljudi, bez izuzetka, nezaštićeni i bez ikakve pomoći izvan glasa vlastite savjesti i onoga što se do kući vlastitom pameti. U tom smislu Paralele i njihova sudbina su paradigmatički primjer otpora devaluaciji elementarnih kulturnih vrijednosti i količini podrške koju takva inicijativa može očekivati od sistema koji se katkad blazirano zgraža nad vlastitim urušavanjem. Recimo unaprijed: nimalo.

DUHOVNI FAST FOOD Paralele su od osnutka posvećene primarno izdavanju religijskih i filozofijskih klasika, kao što su *Gilgameš*, *Upanišade* ili *Egipatska knjiga mrtvih*, duhovno-pedagoške književnosti Rabindranatha Tagorea i Khalila Gibrana te suvremenih radova s područja psihologije, dakle onim što bismo mogli uvjetno nazvati: zahtjevna literatura. Tradicionalno, to je nekad bio posao velikih specijaliziranih i sveučilišnih izdavačkih kuća, koje su u tu svrhu bile u stanju okupiti dovoljan broj stručnjaka koje ta djela zaslužuju. Te se knjige u pravilu izdaju s kritičkim aparatom i opširnim komentarima, potrebima da bi se uopće pristupilo čitanju i razumijevanju misli koja je često izražena unutar jezika starog svijeta, za nas danas umnogome nepristupačnih bez opširnih naputaka filologa.

S druge strane, istinska psihologija i filozofija, ma kako se autor trudio ostati na razini običnog jezika, zahtijeva predznanje koje čitatelju mora na sažet način predočiti neki stručnjak, ili ga barem uputiti na izvore iz kojih se može pristupiti razumijevanju djela. U tom smislu, Hrvatska nikad nije imala Oxford ili Princeton University Press, ali su njihovu ulogu nekad imale Sveučilišna naklada i velike državne kuće kao Mladost i Znanje, koje su usko surađivale s fakultetima, kad je to projekt zahtijevao. Danas je, pak, suradnja ustupila mjesto “tržišnoj utakmici”, a veliki izdavači nastoje objasniti, beskrajno patronizirajući javnost, kako izdavaštvo nije dobrotvorni rad nego posao u kojem se treba zaraditi. Kao da nitko od Ilirskog pokreta do danas nije shvatio da knjige imaju svoju cijenu. Ali,

jednako tako, kao da su svi oni odjednom zaboravili da obrazovanje nije utakmica, nego sastavni dio psiho-fizičkog razvoja, jer je onaj neki Grk rekao da “Svi ljudi po naravi teže znanju” pa bi bio red da im se to i omogući, osobito kad su mladi. Zanimanje za “krajnja pitanja” dio je onoga što je Schopenhauer ispravno krstio “metafizičkom potrebom”. Budući da su pitanja “krajnja”, onda je i potreba jednako tako “krajnja”, dakle od fundamentalnog značaja za zadovoljavanje duhovnog apetita ljudskih bića.

Premda je danas Hrvatska prerasla u svojevrsni “Novi Jeruzalem” kršćanstva, s brojnim postmodernim sakralnim antenama usmjerenima prema nebu, još uvijek postoje ljudi koji bi svoju potrebu za istinom htjeli zadovoljiti na neki suptilniji i temeljitiji način. S obzirom na to da je kulturna baština ljudskog roda danas formalno pristupačnija nego ikad, stječe se utisak da se mladi *wannabe* metafizičari utapaju u lokvi vode. Ali činjenica da s interneta možemo skinuti *Gilgameša* ili *Upanišade* u pdf-u, ne znači i da ih doista možemo ispravno čitati. U prvom redu, to su djela koja, jednom prevedena, u pravilu pružaju iluziju pristupačnosti i razumljivosti. Naime, ona su nastala u svjetovima koji su metafizičke činjenice izražavali na sasvim drugačiji način i prividno oskudnijim lingvističkim sredstvima nego suvremeni Zapad. Njihov je jezik u najpovršnijem sloju uvijek bliži običnom govoru nego filozofijskoj apstrakciji. No njihov sadržaj je ne samo toliko duboko slojevit i nepristupačan, nego je i toliko moćan da je za čitave civilizacije tvorio “kičmu svijeta”, referentnu točku koja je držala na okupu cijele epohe povijesti, pokretala kulturne migracije koje su oblikovale svijet kakav danas znamo i pružila osnovu za kulture budućnosti pa tako i za današnju. Nijedan filozofijski sistem ili anti-sistem suvremenog svijeta takvim nečim se ne može podičiti, ponajprije zbog vezanosti za pojedinca-autora i apstraktni, hermetički jezik koji nipošto time ne mora izražavati univerzalnost, kao ni kriti osobitu dubinu misli.

Otud danas imamo situaciju da metafizike gladan čovjek konzumira duhovni *fast food* različitih –izama ili brojnih teorija zavjere, i uzima sebi za pravo nazivati se vjernikom bez da je zaronio u dubinu vlastite religiozne genetike, posredovane književnom tradicijom milenija, ili ateistom bez da je unatoč svemu tom nasljeđu cijelim svojim bićem iskusio odsutnost Boga. Na taj način, lišen sposobnosti pravilnog artikuliranja pitanja, i samim tim ispravnog čitanja mogućih odgovora, on se nalazi u situaciji da, Nietzscheovim riječima, vidi iskre duha, ali ne poznaje njegov čekić i nakovanj. Udobna situacija, valja primijetiti. Povoljna za uzgoj taštine u njezinom najružnijem – intelektualnom – obliku, ali porazna za povijesni kontinuitet i razvoj duha.

RAZROKO “OTVORENO” TRŽIŠTE Paralele su kuća koja svojim čitateljima ne nudi udobnost, premda čitanje nekih od naslova Tagorea i Gibrana može na nadobudnog intelektualca ostaviti takav dojam. Riječima Roberta Mandića, cilj projekta je bio izložiti dva sloja globalne religiozne misli; onaj, moglo bi se reći, površinski i uvodni kakav čine

djela Khalila Gibrana, ali i onaj dubinski kakav čine spomenuti religijski tekstovi. No, bilo kako bilo, Paralele, čini se, neće još dugo pridonositi metafizičkoj misli u Hrvata. Projekti kuće su u pravilu ovisni o potpori za koju na godišnjoj osnovi Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa raspisuje natječaje. Tko god je ikad surađivao na izdanju nekog djela visokog znanstvenog ili kulturnog značaja u okviru male "neovisne" kuće, zna da je Mandić u pravu kada kaže da je takav pothvat apsolutno nemoguć bez financijske potpore ovog, kako ga zakon definira, društvenog servisa.

Ako netko misli da na taj način male izdavačke kuće imaju povlašten status u tržišnoj utakmici, grdno se vara. One se, naime, i ne pokušavaju natjecati u trci za profitom s velikim kućama, nego prije ispuniti kulturni vakuum koji je nastao od početka devedesetih. Minimalna izdanja, uglavnom do 500 primjeraka, namijenjena su ponajprije za otkup knjižnicama, a nekad se i ne pokušava plasirati ih na "otvoreno" tržište. Ona su nastala da se u javnost pusti nešto što pokretač projekta smatra značajnim, a što nitko od visoko komercijalnih izdavača ne prepoznaje kao interes. Percepcija "kapitalizma" u Hrvatskoj u tom je smislu krajnje razroka. Činjenica da se knjiga ne poklanja, nego prodaje, ne znači automatski da je cilj njezinog izdavanja bio profit. Izdavači kao Mandić zapravo zaradom uglavnom, a rijetko u potpunosti, pokrivaju samo troškove izdavanja, a svojim se poslom bave iz uvjerenja da je postojanje takvih knjiga na našem jeziku kulturni interes javnosti. Ostavit ćemo po strani to što bi bez obzira na "kapitalizam" i "slobodno tržište", oni unatoč tome imali pravo na zaradu, kao uostalom i svaki radni

— BILO JE VRIJEME KAD NA OVIM PROSTORIMA NIJE POSTOJALA KUĆNA BIBLIOTEKA BEZ KOMPLETA DOSTOJEVSKOG ILI PONEKE KNJIGE IZ SVIJETA KLASIČNE FILOZOFIJE. AKO IH SE BAŠ I NIJE TOLIKO ČITALO, ZNALO SE DA ONE IMAJU NEKI VIŠI ZNAČAJ —

čovjek – pa i poduzetnik – koji radi za neki drugi interes pored čistog profita, i spomenut ćemo samo da u tom smislu, ukoliko im državne institucije uskrate potporu, oni u pravilu moraju odustati od izdavaštva.

Prodaja ovakvog tipa knjiga u knjižarama je mizerna. Zbog čega? Ako pogledamo neku tjednu publicističku top listu, pitanje postaje izlišno. Jer *New age* priručnici koji se bave komunikacijom s anđelima, *superlight* psihologija tkanja života ili škole istoga, ili pak hijerarhija iluminata i masonerije za domaćice bez problema metu ispred sebe dubinsku psihologiju ili *axis mundi* drevne Mezopotamije. I upravo zbog toga projekti kao Paralele morali bi biti donekle zaštićeni od takvog "slobodnog tržišta". Bilo je vrijeme kad na ovim prostorima nije postojala kućna biblioteka bez kompleta Dostojevskog ili poneke knjige iz svijeta klasične filozofije. Ako ih se baš i nije toliko čitalo, znalo se da one imaju neki

viši značaj. Znalo se da ih nije lako razumjeti, ali da se to uz pravilan trud može. Znalo se i da one mogu učiniti čovjeka nesretnim, zato ih se pomalo i bojalo. Znalo se, ali se više očigledno ne zna. Zbog čega? Vratimo se na početak. Kako jedna srednjoškolka ili srednjoškolac mogu razumjeti nekog velikog autora?

Zadržimo se u našem vlastitom kulturnom krugu i recimo da je to, primjerice, filozof. Neka to bude najnepristupačniji laiku: Hegel. Odgovor je da ga uopće ne mogu razumijeti u tim godinama, ni krivo ni pravilno. Ali, ako nauče sastaviti subjekt i objekt u rečenici, onda mogu jednog dana pristupiti, ako ne čitanju izvornih Hegelovih djela, onda svakako uočavanju problema odnosa subjekta i objekta, koji je Hegelu, kao i cjelokupnoj metafizičkoj misli veoma važan, da ne kažemo presudan. U njima se može probuditi pitanje zbog čega u sebi imaju poriv za slobodom koji nailazi na barijeru stvari, i čini ih otuđenima od svijeta u kojem žive. Možda zbog toga pročitaju *Upanišade* pa uoče da se u njima govori o tome da je barijera iluzija, i da je vezana upravo za odnos subjekta i objekta između kojih postoji stano-vito jedinstvo. Ako su stvarno uporni, možda onda shvate da im je tako nešto radikalno kulturološki strano, koliko god privlačno bilo, i da nisu dorasli duhu dalekog Istoka, jer mu po svom nasljeđu ne pripadaju pa se uhvate zapadnjačke mistike, od Platona do Kuzanskog. Ili otkliznu u istinski ateizam Nietzschea i Heideggera. Tko zna? Sve je moguće ako ispoštuju jedan jednostavan uvjet. Naime taj da u mladosti nauče sastavljati subjekt i objekt u kompleksnijim rečenicama od "Mama kuha ručak". Jer ako to ne budu u stanju, onda će njihova životna avantura ostati u duhovnom dnevnom

boravku, a referencije će im biti *Discovery Channel* i Richard Dawkins ili vlač. Sudac i hijerarhije anđela nekog *New age* autora.

MISTIČNA TAMA HRVATSKE BIROKRACIJE

Ovo je stanje noćna mora kultiviranog duha. No ono je već dobar niz godina stvarnost. U takvoj stvarnosti izdavačke kuće kao Paralele rapidno nestaju sa scene. U slučaju Paralela problem je kulminirao unutar projekta prijevoda jednog od klasika srednjovjekovnog mističizma, djela *Oblak neznanja* anonimnog autora. Prijevod je započeo s idejom da se staroengleski tekst izvornika, koliko je to moguće, prenese u odgovarajući starohrvatski idiom, s minimalnim prilagodavanjem suvremenom jeziku, donekle slično postupku Tomislava Ladana kod prijevoda Aristotela prije dva desetljeća. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa je na natječaju odobrilo potporu. No, kako između odobrenja i isplate leži vremenski rok, došlo je do revizije potpora koja je ostavila izdavača "na suhome". Izdanje je zamišljeno u dva toma, od kojih je prvi izašao, ali uslijed povlačenja potpore, nije pokrio troškove izdavanja. Apsurd je u tome što je odobrena potpora za drugi tom. I tako, *Oblak neznanja* doista ulazi u mističnu tamu oblaka hrvatske birokracije, u kojoj uzroci i posljedice zamjenjuju mjesto, odobrenja ne odobravaju ništa, a vremenske dimenzije mijenjaju svoj logični raspored.

Ovaj klasik novoplatoničkog kršćanskog mističizma stoga će, čini se, ostati još neko vrijeme stranac u jeziku Novog Jeruzalema na brdovitom Balkanu. Paralele su objavile prvi tom koji očekivano nije pokrio troškove izdavanja, što drugi tom stavlja na čekanje. Podsjetimo se: riječ je o djelu koje stoji u zapanjujuće utjecajnoj tradiciji kršćanskog mističizma i platonizma koja seže do također anonimnog autora pseudo-Dionizija Areopagita, a prema znalcima, kao što je bio, primjerice, najveći suvremeni poznavalac novoplatonizma Werner Beierwaltes,

još daleko dalje, do Platona. Utjecaj te struje mističke misli bio je, u njemačkoj varijanti, pokrenutoj od Meistera Eckharta i prihvaćenoj u osvjet renesanse od kardinala Nikole Kuzanskog, od presudnog značaja za postanak i razvoj klasičnog njemačkog idealizma, dok je u Engleskoj ostvario znatan utjecaj na književnost elizabetinskog doba. Djelo je atipično za srednjovjekovnu književnost ponajprije svojim duhovitim, ponekad čak i sarkastičnim stilom kojim autor izlaže mističnu teologiju. U svakom slučaju njezino objavljivanje trebalo bi nekom suhom i priprostim logikom biti kulturni događaj *par excellence* u jednoj katoličkoj državi na Predzidu Kršćanstva. No ono to nije, i do njega najvjerojatnije neće doći.

Izdanja Paralela nisu prepoznata, dakle, kao interes, ne kapitala, nego hrvatskog društva. Svrha kulturnih institucija bi prema definiciji trebala biti upravo prepoznati i podupirati takve interese, kad već nemamo dovoljno adekvatnih izdavačkih pothvata unutar njih. To što Paralele ne samo da nisu dobile potporu, nego im je ona uskraćena jednom kad im je odobrena, što je daleko gore, ne govori ništa samo po sebi. Ali ako znamo da većina sličnih pothvata gubi trku s izdanjima kao što je onaj duhovni *fast food* o kojem je bilo riječi, pitanje s početka ostaje: ako nove generacije i nauče čitati, što će to onda one čitati? Na žalost, u pitanju je *circulus vitiosus*. Siromaštvo oploduje siromaštvo pa i kad je u pitanju siromaštvo duha. Sudeći prema tendencijama duhovne pauperizacije, nove generacije bez sumnje čeka oblak neznanja, ali ne mističnog odricanja od privida znanja, nego odricanja od vlastitog duhovnog nasljeđa. I sve to – a ironija već počinje zamarati – u jednoj zemlji znanja na brdovitom Balkanu. ■

— NEW AGE PRIRUČNICI KOJI SE BAVE KOMUNIKACIJOM S ANĐELIMA, SUPERLIGHT PSIHOLOGIJA TKANJA ŽIVOTA ILI ŠKOLE ISTOGA, ILI PAK HIJERARHIJA ILUMINATA I MASONERIJE ZA DOMAĆICE BEZ PROBLEMA METU ISPRED SEBE DUBINSKU PSIHOLOGIJU ILI AXIS MUNDI DREVNE MEZOPOTAMIJE —

DOKAZ INTELEKTUALNOG POŠTENJA

U ZBIRCI LUCIDNIH ANALIZA, ŽESTOKIH KRITIKA I POLEMIČKIH TEKSTOVA OBJAVLJIVANIH SVOJEDOBNO U FERAL TRIBUNEU, AUTOR PRVENSTVENO PROBLEMATIZIRA ODNOS POLITIČKE MOĆI, DOMINANTNE IDEOLOGIJE I KULTURE

JERKO BAKOTIN

Spektakl... kaže samo da "ono što se vidi dobro je, a ono što je dobro, vidi se". Stav koji on traži jest to pasivno prihvaćanje koje je već postigao svojim načinom predstavljanja bez odgovora, svojim monopolom na privid.

– Guy Debord, *Društvo spektakla*, 12. teza

Knjiga Deana Duda naslovljena *Hrvatski književni bajkomat* odjekuje u praznini hrvatske medijske i književne praznine poput praska revolverске cijevi, nakon kojeg se u gromoglasnoj tišini čuje tek eho netom ispaljenog metka, ali nipošto i uzvratni hitac ili ma kakva reakcija, tek povratak u stabilnu i ugodnu šutnju koja je tim udobnija jer je ničim ne remetimo. Riječ je o ukoričenim kolumnama koje je ovaj profesor na Odsjeku za komparativnu književnost zagrebačkog Filozofskog fakulteta objavljivao tijekom proteklog desetljeća u uglasom *Feral Tribuneu*, a u kojima je problematizirao temeljitu rekonfiguraciju nacionalne književne, kulturne, ali i općedruštvene situacije koja se odvija – i još uvijek se odvija – tijekom sablasnog, beskonačnog marša nacije prema navodnom eshatonu Europske unije, marša koji se naziva tranzicija. Riječ je, dakle, o jednom pregledu tektonskih poremećaja koji su se dogodili u javnoj sferi tijekom prethodne dekade, u koju je ova zemlja ušla kao nacionalna država hrvatskog naroda, a na kraju koje bi, da nije bilo nesretne krize, bila pretvorena u Disneyland napučen eutanaziranim, zatupljenim i savršeno bezbrižnim potrošačima koji, zavaljeni u fotelje, na plazma-ekranima kupljenim jednim od tisuću mogućih kredita uživaju u najnovijem realityju.

SISTEMSKI NADZIRANA KNJIŽEVNOST Pri tom se ne radi o nekom sveobuhvatnom pristupu, nego o pitkim, zanimljivim i lako pisanim analizama te bespoštednim kritikama niza fenomena koji su žuljali autora – od nove književne malograđanštine okupljene oko sajмова i nagrada, koja si tepa da je hoch zato jer je liberalna i deklarativno antinacionalistička, pri tom upregnuta u kapitalistički pogon i kolonijalni kič, a ipak uvijek spremna podati se nacionalnoj promociji, od lektire, kulturalne politike, aljkavog izdavanja Krležinih sabranih dijela, kiosk izdavaštva, ili, kako Duda posprudno piše, "doktrine o narodu naoružanom knjigom koji kupuje kao da će sutra izbiti rat, a čita kao da će vječno biti mir"; preko analiziranja kapitalističke tekstualnosti doslovnim kopanjem po smeću i iščitavanjem odbačenih promotivnih letaka trgovačkih lanaca, preko znalački pisanih tekstova o nogometu, do seciranja politike visokog obrazovanja te studentskog otpora komercijalnom uništavanju i tog sektora hrvatskog društva, za koji je sigurno barem to da neće šaptom pasti – Duda problematizira odnos

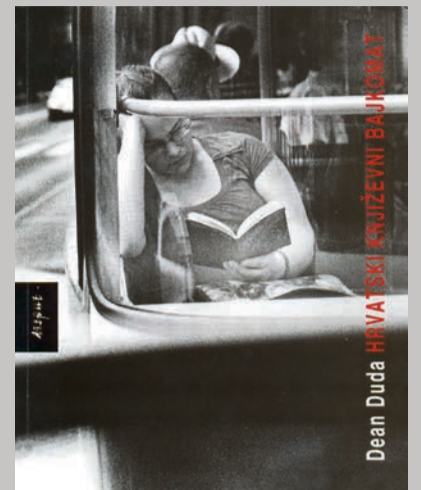
političke moći, dominantne ideologije i kulture. A ta naša kultura je – kako autor kaže – "činovnička kultura bez muda, upregnuta u tehnologiju vladanja", dok je "kulturni pogon koji živi na ugodnom rubu" zabavljen "proizvodnjom kulturne nevažnosti". Ovo djelo, pak, zastupa ideju kulture i općenito javne sfere kao borbe oko značenja u kojoj se račlanjaju forme i sadržaj ideologija te ogoljuju interesi njihovih nosilaca. Kod nas, pak, postoji tek "beskonfliktno područje interesnog primirja" u kojem svi poznaju sve, a uz to svakog dopadne poneka dotacija pod toplim suncem vladajuće ideologije, protiv koje se i tako nema smisla boriti, čak i da hrabro pretpostavimo da za tako nešto postoji želja.

Tri su, pri tom, dominantne ovih četrdeset i šest eseja. Prva je da autor čvrsto stoji na poziciji u najmanju ruku vrlo bliskoj marksističkoj, no ne radi se o paradnom marksizmu koji je pola stoljeća bio početak i kraj svega da bi propao u zemlju prvom pojavom kapitalizma. Uostalom, Duda je zaslužan i za kakvu-takvu afirmaciju kulturalnih studija u ovoj zemlji, akademskog polja s korijenom u neomarksizmu nadahnutim radovima Antonia Gramscija pa je između ostalog napisao jedan uvod u to područje te priredio zbornik radova naslovljen *Politika teorije*. U skladu s poljem interesa kulturalnih studija, druga okosnica je ta da eseji uglavnom problematiziraju onu sferu koju su klasični marksisti smatrali tek odrazom, da bi se na velika vrata vratila s djelom Jeana Baudrillarda. U prvom redu radi se o medijima i reklamama, odnosno proizvodnji, razmjeni i potrošnji znakova i značenja. Čitava knjiga zapravo funkcionira kao bomba postavljena u temelj nacionalnog medijskog totalitarizma proizvodnje istine i iskrivljavanja stvarnosti – što bi se u stara vremena nazvalo nametanjem laži – kojeg najbolje utjelovljuju izdanja EPH, ali od kojeg gotovo nijedan medij nije imun. Treća specifičnost je njezina polemičnost. Naime, Dean Duda nije oklijevao otvoreno napadati te, ne hineći pristojnost, ponekad s dozom sarkazma i ismijavati književni i medijski establišment, odnosno imena kao što su Velimir Visković, Ante Tomić, Magdalena Vodopija, Zdravko Zima, Milana Vuković Runjić, Renato Baretić ili Jurica Pavičić, čime je prekršio spomenuti zakon hrvatske omerte – jedni druge ili hvalimo i draškamo, ili šutimo, ali kritika i rasprava ne stanuju ovdje. Već je zbog same te činjenice, koja je čini priličnim ekscesom, knjiga vrijedna i te kakve pažnje. Počevši od naslovnog eseja *Hrvatski književni bajkomat* ili teksta naslovljenog *FAK na konac*, Duda sustavno razobličava kulturnoindustrijski boom nove proze kao, u osnovi, medijski neokapitalistički fenomen, odnosno kao, kako kaže "opozicijsku kulturnu priču koja je, logikom stvari, postala dominantna". Drugim riječima: kapitalizam je pod svoje stavio i književnost, a njezina je javna pojava svedena isključivo na ono što se reprezentira putem određenih medija, sve začinjeno dobrom dozom estradizacije, pompe i kiča. Konačan proizvod svega toga

sistemski je nadzirana književnost, provokativna i uzbudljiva upravo onoliko koliko joj dopušta pogon u koji se dala upregnuti. Autori i knjige koji nisu prisutni u medijima pri tom kao i da ne postoje, a kad u tu otužnu sliku dodamo opće iščeznuće kvalitete kritike, prilično inertni akademski pogon i progon kulture iz mainstream medija, konačni rezultat je po književnost porazan. Pripitomljena, službeno slavljena, ali u stvarnosti nevažna i zapostavljena, književnost u službenom životu funkcionira daleko od prijestupa, kršenja zabrane, ako hoćemo i sablazni, kojoj bi trebala težiti.

"Literatura nije nevinna. Kriva je i treba sebi to priznati", pisao je Georges Bataille, veliki meštar ništavila, eroticizma i ekstaze, drhtanja i grča, strave i kiptenja života, fenomena koji su po njemu par excellence osobina, između ostalog, i književnosti. Umjesto toga, mi imamo lijepo upakirane i još dopadljivije reprezentirane knjige za svakog kupca, prigodu, potrebu i godišnje doba. Odnosno, ono što imamo, u ovom društvenom poretku, kao i sve ostalo, spada pod metastazirajući pojam *robe*, a poznati i isplativi pisci koji su samozadovoljno zapišali kolumne u novinama, dobit će, kao bonus, i status *brenda*, odnosno nekakvih *celebrityja*. Ostalima, koji se ne mire s tim preziranjem književnosti, preostaje da pristanu na poziciju hita za jedno ljeto ili vječnih marginalaca, poput Vlade Bulića koji nije niti uvršten u upravo objavljenu *Hrvatsku književnu enciklopediju*.

ORUŽJE ZA PREŽIVLJAVANJE U ostatku knjige, posvećenom dobrim dijelom analizi svakodnevnice u dobu u kojem je Kapital, s velikim K, pružio prste da podjarmi ne samo radno, nego – putem trgovačkih centara – i slobodno vrijeme radnika, Duda također udara i s lijeva i s desna, a u međuvremenu stigne naciljati i pokoji dobar kroše. Bez obzira piše li o kapitalističkom prisvajanju socijalizma kao retro-brenda, pop-kulturi, Hrvatskoj radioteleviziji, Severini koja nastupa u SDP-ovoj predizbornoj kampanji, leksikonu YU-mitologije, dobrim dijelom sastavljenim od "ljigavih malih povijesti" i slatunjavih pričica o zlatnom dobu, ili o etnografiji svakodnevnog konzumerizma te djeci kao neiscrpnom tržištu za nezajzljive korporacije, autor dosljedno razara sveprisutnu malograđanštinu i mentalni provincijalizam koji su postali naša bit. Ovo je i sizifovska knjiga, jer dominantan mentalitet našeg društva danas je upravo neobrazovanost, odnosno "odricanje od htijenja da se uopće nešto razumije", kako u kultnoj *Teoriji neobrazovanosti* piše Konrad Paul Liessmann – inače knjizi koja je doživjela da je Ivo Josipović u nekoj od idiotskih medijskih anketa tipa "što biste ponijeli na pusti otok" stavi na svoj popis jedne od najdražih knjiga, a potom se mrtav-hladan založi za "besplatno obrazovanje samo najboljima". Duda se, pak, odlučno zalaže za društvo, protiv tržišta, uz snažan kritički odmak prema socijalizmu, bez ikakve idealizacije.

Dean Duda, *Hrvatski književni bajkomat*; Disput, Zagreb, 2010.

Dvjetisućitih je i kod nas stiglo doba koje je Debord nazvao društvom integriranog spektakla, u kojem su gotovo svi društveni odnosi postali posredovani slikama. U tom vremenu, u kojem se – kako je proročki navijestio Béla Hamvas – "zabavom čitavi narodi mogu pretvoriti u idiote", Dudinu knjigu najbolje opisuju riječi koje je navodno izgovorio nitko drugi do Maximilien Robespierre – "Knjige su oružje. Uzmi ih u ruke!". Riječ je o ključnoj knjizi, prosvjetiteljskoj u najboljem značenju te riječi i elementarnom oružju za preživljavanje. To zvuči patetično, ali nama ne samo da kronično nedostaje sociologija književnosti, nego je *Bajkomat* nevjerojatno aktualan – na kraju krajeva, živimo u doba diktature infotainmenta, u kojem čekamo dan kad će *Jutarnji list* izići s naslovnicom kojom će dominirati natpis "Kill the poor", u doba u kojem Jurica Pavičić ponovno piše iz prvog lica množine, ovaj put pokajničke tekstove o ljubavi prema bivšem premijeru. Duda je, pak, isti medijski mehanizam, zajedno s Pavičićem, dekonstruirao još u prvoj polovici desetljeća. Inače, ova zbirka eseja je, kako i pristoji, prešućena u najvećim nacionalnim medijima, no dobila je nagradu "Zvane Črnja" koju dodjeljuje Istarski ogranak DHK.

NEKOLIKO PRIGOVORA *Hrvatskom književnom bajkomatu* može se uputiti i nekoliko prigovora. Već je spomenuto da se ne radi o nikakvoj sistematičnoj analizi i/ili metodi, nego je riječ o esejima koje labavo povezuje stil te otprilike ista tema i pristup. Nekom tko bi se prihvatio toga da se ozbiljno bavi sociologijom književnosti, ova knjiga bila bi odlično polazište, ali ništa više od toga. Nadalje, Duda ponegdje zaista mnogo ironizira, što se čitatelju može, ali i ne mora svidjeti. Treće, dio tekstova ima izraženu osobnu notu, naročito kada autor piše o, recimo, The Clashu ili nogometu, a ponegdje je, kao u eseju o Maradoni, prisutna i određena količina patetike. No, jasno je da ove primjedbe gotovo u potpunosti gube na težini ako imamo na umu da riječ o tekstovima pisanim za novine koji nisu ni zamišljeni tako da imaju "višu svrhu". U svakom slučaju, dok većina naših univerzitetskih profesora uglavnom pametno drži jezik za zubima, barem što se tiče dnevno-političko-kulturnih događaja, ova knjiga – što je dodatno potertano beskompromisno opredijeljenim tekstom o studentskoj blokadi nastave – dokaz je intelektualnog poštenja u bluzgavom i maglovitom vremenu beskonačnog tranzicijskog marša. ■

DIPL. NITKO I NIŠTA

ŽESTOK ROMANESKNI KOMENTAR POPULARNE I ISPRAZNE FLOSKULE O "DRUŠTVU ZNANJA"

MARTINA PERIĆ

Mali autobiografski prilog za početak. Sa sintagmom "društvo znanja" susrela sam se još za vrijeme studija književnosti – tadašnji je ministar obrazovanja sa širokim osmijehom s plakata, naslovnica i televizijskih ekrana pozivao Hrvatsku da se preobrazu u pravo društvo znanja, a poseban je poziv bio upućen mladima da se obrazuju, studiraju, doktoriraju, bave nanošću... Riječu, da grade našu malu Zemlju znanja u kojoj su najpotrebniji upravo mladi, sposobni i obrazovani ljudi. U međuvremenu je nasmiješeni ministar ostao bez mandata i osmijeha, ja sam završila svoj studij, upisala doktorat i postala dijelom statistike našeg hrvatskog društva (ne)znanja – jedna od svega 7 posto visokoobrazovanih, i jedna od 300 000 evidentiranih na Zavodu za zapošljavanje. O bivanju unutar manje-više iste statistike i o tome što se sve u ovom društvu može raditi s diplomom (ili doktoratom) iz književnosti e da bi se preživjelo govori i novi roman Nebojša Lujanovića *Godina svinje*.

SVINJA U IRONIJSKOM KONTRAPUNKTU Lujanović u ovom romanu odlučuje ispričati priču o jednoj godini u životima trojice prijatelja koji pokušavaju osmisliti svoju egzistenciju upravo u našem malom društvu znanja. Glavni lik Luis, koji je ujedno i pripovjedač, mlad je, ambiciozan i visokoobrazovan čovjek s ne jednom, već dvije diplome u rukama, ali unatoč tome, njegov put probijanja u strukturu tog istog društva koje navodno vapi za obrazovanima poput njega nije nipošto lak. Umjesto dobrih ili barem poštenih prilika za posao u struci, neprestano se susreće sa zatvorenim vratima (u doslovnom i metaforičkom smislu), a da bi uopće preživio, prisiljen je baviti se najtežim fizičkim poslovima. Njegovi prijatelji Ptica i Benc nalaze se u još gorjoj situaciji, prvi je propali pravnik koji gubi poslove jer je unatoč formalnom obrazovanju zapravo nesposoban, a drugi tipični kvartovski luzer i alkoholičar bez ikakve perspektive, ambicija ili nade u bolji ili drugačiji život, on naprosto preživljava od dana do dana, od jednog do idućeg pića...

Naslov romana, *Godina svinje*, osim što kronološki omeđuje radnju, jer je roman podijeljen na dvanaest poglavlja naslovljenih po mjesecima, zapravo je i autorova ironička intervencija u simboliku kineskog tradicionalnog horoskopa u kojoj je svinja simbol sreće i blagostanja, a godina u znaku svinje donosi prosperitet i ostvarenje ciljeva. Međutim, u ironijskom kontrapunktu na kojem je roman sazdan, ni taj pozitivni simbol svinje likovima ne donosi ništa dobro, već se izvrcu u vlastitu grotesknu suprotnost, naglašavajući nemogućnost ostvarenja osobne sreće i blagostanja u društvu u kojem se Luis i njegovi prijatelji nalaze. I dok početak godine Luisu daje barem neku slabašnu nadu da će to biti ona godina u kojoj će se stvari preokrenuti nabolje, događanja u idućim mjesecima neumitno ga razuvjeravaju, a grubi sudari njegove pomalo naivne vjere da obrazovanost, sposobnost i marljivost ipak donose mogućnost napredovanja s licemjernom i bespoštednom stvarnošću u kojoj živi dovode ga do konačne spoznaje o tome da je proklamirano društvo znanja u kojem bi ljudi poput

njega trebali imati zajamčene prilike za sreću i blagostanje jednako stvarno kao i nekoć Potemkinova sela. Gorčina njegova uvida možda je i najporaznija dijagnoza stanja u kojem se trenutno nalazi i hrvatsko društvo:

"Kad bih mogao vratiti vrijeme, nikada ne bih studirao. Među mafijom, korupcijom, vezama i protekcijom, s diplomom u koju sam uložio toliko vremena i novaca izgledao sam kao zadnja naivčina. Pripremao sam se, moralno, na mogućnost da jednom, ako se ikada ukaže prilika, jednim potezom osiguram sebi budućnost. Pripremao sam se za kriminal, tako da ne oklijevam kada dođe taj trenutak."

KAPITALIZACIJA DUHA Možemo li zaista govoriti u društvu znanja ili prihvaćenosti i poštivanju (visoko)obrazovanih članova tog društva, ako istovremeno svaki dan svjedočimo krajnje prezirnom odnosu prema znanju i obrazovanju, ekspanziji poluobrazovanosti pa čak i neobrazovanosti te naglim životnim i poslovnim uspjesima raznih "poduzetnika" vrlo upitnih kvalifikacija, kako obrazovnih, tako i moralnih? Kao što sam već spomenula, intenzivniji prodor pojma "društvo znanja" javio se negdje početkom ovog milenija, ne samo u hrvatskom, već i u drugim europskim društvima, noseći u sebi na prvi pogled iznimno pozitivnu

— KOLIKO JE GRUBA, TEŠKA I SUROVA STVARNOST O KOJOJ ROMAN GOVORI, TOLIKO JE GRUB, TEŽAK I ČVOROVIT LUJANOVIĆEV PRIPOVJEDAČKI STIL —

pa čak i idealističku predodžbu o stvaranju društava u kojima će znanje i obrazovanje imati najvažniju ulogu, a ulaganje u obrazovanje i znanstvenike bit će temelj stalnog prosperiteta takvih društava. Međutim, stvarnost nam je u međuvremenu ponudila podosta drukčiju sliku – umjesto rastućeg broja vrhunskih znanstvenika i stručnjaka, spali smo na, u najboljem slučaju, poluobrazovanost; umjesto da se cijeni i poštuje znanje samo po sebi, postalo je važno samo ono što se može kategorizirati, evaluirati i, naravno, što bolje utržiti.

Jedan od najboljih kritičkih osvrtava na ispraznost tog pojma društva znanja – *Teorija neobrazovanosti* Konrada Liessmanna – prokazuje ga kao najobičniju floskulu kojom se najčešće služe vladajuće strukture (ali i poneki pripadnici akademskih elita), bilo u pokušajima provođenja sve brojnijih obrazovnih reformi, bilo u svrhu uspostavljanja državne kontrole sveučilišta i znanstvenih instituta. Kontrola i premreženost vladajućih struktura tako se pokazuju jednim stvarnim sadržajem tog toliko slavljene koncepta društva znanja, sve ostalo ide u kategoriju već spomenutih Potemkinovih sela. Liessmannova knjiga, koja je i kod nas objavljena prije nekoliko godina, i gotovo odmah stekla kulturni status, govori o poraznoj "kapitalizaciji duha" koja slobodnu znanost svodi na razinu uslužne djelatnosti, a znanstvenike na najamne radnike, dok se istovremeno svi oni koji nisu imali sreće da se nađu unutar tog sustava, makar i kao najamni radnici, mogu nadati samo tome da s diplomom ili čak doktoratom u džepu rade teške fizičke

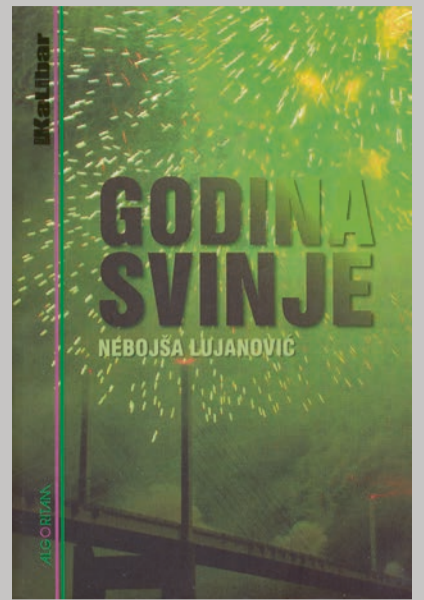
poslove, od čišćenja snijega na ulicama do mičejanja betona za izgradnju urbanih vila onih istih "poduzetnika" koji su se sasvim dobro snašli i bez diplome.

MINISTROV CINIČNI OSMIJEH U takvom pervertiranom odsječku realnosti hrvatskog društva znanja žive i Lujanovićeve antijunaci – svaki pokušaj izlaska iz tog suludog svijeta u kojem uspijevaju samo kriminalci koji kao da su izašli sa stranica Labrovićeva *Postdiplomskog obrazovanja* završava neuspjehom, a čak ni Luisova odluka da se počne baviti kriminalom ne donosi mu nikakav uspjeh ili pomak, samo ponovno postaje naivnom žrtvom jačih, lukavijih i bezobzirnijih od sebe. Bezizlaznu i besperspektivnu situaciju u kojoj se nalazi, sâm Luis sažima u biblijskoj priči o Jobu, prisjećajući se predavanja jednog svog profesora s fakulteta:

"Onda bi nam počeo prepričavati najbolju scenu. Sav bi se uživio, kao da je u kazalištu. 'I tako Jobu prekipjelo pa odlučio popričati u četiri oka s Bogom. Popeo se na neku uzvisinu pa stao vikati, zašto ga Bog muči, zašto ga lišava svakog zadovoljstva, samo mu na leđa stavlja sve teži i teži teret. A sve je radio kako treba, redovno se molio, postio, živio u strahu od Boga, bio pošten, umjeren, dobar prema svima, a Bog ga opet kažnjava kao najvećeg grešnika. Bože, što sam ti skrivio, zašto mi to radiš, vikao je.' Tu bi Solar zastao jer bi se sav zajapurio od vikanja i ljutnje kao da je on osobno Job. Pravi performans! Onda bi nas ostavio tako u tišini, hodajući po predavaonici gore-dolje s rukama na leđima. 'I, znate što je Bog odgovorio očajnom Jobu? Znae koji mu je odgovor stigao s neba?' mrmljao je hodajući spuštene glave, još dva puta do ploče i natrag, pa bi odjednom naglo stao. Okrenuo se s izrazom podlog smiješka, preobražen, sada je postao Bog koji namjerava male očajne Jobove satrti svojim odgovorom. 'A Bog će njemu: tko je stvorio svijet, ti ili ja? A? Ti ili ja?'"

Priča o nesretnom Jobu nosi u sebi upravo tu crtu neumoljive ciničnosti Stvoritelja (svijeta ili društva znanja, svejedno je) pred kojom čovjek postaje bolno svjestan da, Lujanovićevim riječima, "nikad neće postati netko i nešto", jer mu je sudbina već odavno zapečaćena, koliko god se on batrgao u mučnoj želji da je promijenjen nabolje. A podli smiješak stvarnosti sličan onome iz priče o Jobu doživljava i Luis, radeći jednom prilikom na slaganju i postavljanju jumbo-plakata, ni ne znajući što on zapravo prikazuje – nakon više dana teškog posla, zadnje večeri otkriva se slika na plakatu, slika ministra s osmijehom od uha do uha i natpisom HRVATSKA – DRUŠTVO ZNANJA. Trenutak u kojem su se i priča i stvarnost urušile same u sebe!

ŽENSKI LIKOVI Koliko je gruba, teška i surova stvarnost o kojoj roman govori, toliko je grub, težak i čvorovit Lujanovićev pripovjedački stil. Upravo stoga što njegova priča ima uporište u stvarnosti, kako je u nekim svojim izjavama autor dao naslutiti, postoje i neki autobiografski elementi u ovom tekstu, grub i na trenutke silovit stil pripovijedanja u funkciji je razotkrivanja grubosti i gorkog cinizma svijeta o kojem se pripovijeda. Lujanovićev pripovjedački postupak koji bi se mogao smatrati neorealističkim, ili čak neonaturalističkim, ne zarez od urbanog jezika ulice, žargona, psovki, krvi i

Nebojša Lujanović, *Godina svinje*; Algoritam, Zagreb, 2010.

razbijenih pivskih boca, međutim, ni u jednom trenutku on se ne spušta na razinu puke vulgarnosti i/ili uvredljivosti. Upravo suprotno, progovara o tom polusvijetu poluskršenih egzistencija koje su u vječitom kruženju između Zavoda za zapošljavanje, ulice, zatvora i ludnice na jedini mogući način – posve neuljepšano i nepatetično. Njegov temeljni modus odnosa prema stvarnosti koju opisuje je ironijski, no on se kroz tekst razvija u brojnim varijacijama, od blažih oblika crnog humora (i ponekih zaista duhovitih scena), preko ironijskih obrata poput već spomenute scene s jumbo-plakatom pa sve do krajnje gorkog i brutalnog cinizma koji obilježava završnicu romana.

Usto, izuzetno je zanimljivo, primjerice, kako su u kontekstu tog grubog, mahom muškog svijeta, oblikovani neki ženski likovi, prvenstveno Sanja i Iva. Dok Sanja u koju je Luis zaljubljen predstavlja potpuni kontrast njegovom uobičajenom okruženju, utjelovljujući u sebi sve ono lijepo, krhko, i za njega nedostižno, riječu, život kakav bi i on želio živjeti, Iva je prikazana kao ranjiva osoba koja postaje žrtvom iste brutalnosti i sirovosti s kojom se Luis svakodnevno susreće, ali paradoksalno, on ne prepoznaje razinu njezine traumatiziranosti koja je tjera na rub života i razuma, sve do trenutka u kojem je već kasno za povratak na nekadašnje "doba nevinosti". Obje sagledane u cjelini romana zapravo nose lice i naliječje društva i aktualnog trenutka o kojem on pripovijeda – jedna posve nesvesna nemilosrdnosti i licemjernosti sustava, druga već obilježena kao žrtva tog istog sustava i pojedinaca koji vješto barataju njegovim slabim točkama. I upravo je u tome vrijednost ovog Lujanovićeva romana – u prepoznavanju aktualne bolne i slabe točke hrvatskog društva u kojoj oni koji ne znaju svesrdno omalovažavaju malobrojne koji znaju, dovodeći nas do samog ruba pojmliovog.

Da, nažalost, *Godina svinje* nije samo fikcija, koliko god dobro ispričana bila, potvrđuju nam i nedavni događaji vezani uz donošenje novih zakona o znanosti i sveučilištima i raspravu koja se oko toga razvila, koji su nam još jednom razotkrili krhkost forme društva znanja iza koje zjapi samo vrišteća praznina želeći nam dobrodošlicu u Zemlju (ne)znanja. U tom kontekstu *Godina svinje* koja ironično i naslovu usprkos svojim likovima ne donosi nikakvu sreću ni napredak, može poslužiti i kao podsjetnik na Voltaireovo majstorsko ironiziranje nesklada svijeta sadržano u zaključku kako možda ipak samo treba obrađivati vlastiti vrt, bez obzira na nesigurnost, grubost, a počesto i nelogičnost svijeta u kojem živimo. ■

ZAGLEDAN U PUPAK

VADANJELOV Čovjek s tri pupka GOTOVO JE SAV U PREZENTU, OBLIKU U KOJEMU SU ČIN I GOVOR O NJEMU SRAŠTENI, OBLIKU U KOJEMU SE SUBJEKT NE MOŽE ZABORAVITI, U KOJEMU GOVOR JEST ČIN

KATARINA BRAJDIĆ

U svojoj prvoj zbirci pjesama naslovljenoj *Lekcija o postojanosti* (1999.) Radenko Vadanjel proznim fragmentima uobličio je skice privatnih, svakodnevnih prizora, kojima bi njegov poetski protagonist podario iznimnost iscrpljivanjem detalja maksimalističkim, višeslojnim obuzimanjem metaforama, iznenađujućim i ekspresivnim sintagmama te sintaktičkim elipsama i parcelacijama koje su naglasile naslovnu postojanost i simultanost odabranih prizora, odsustvo njihova međudjelovanja, svedenost zbivanja na bivanje. Protagonist se predstavio kao onaj koji promatra i bilježi, a kada što i čini, najčešće ne čini to sam, nego sa svojom sugovornicom ili u njezino ime.

— FRAGMENTARNOST POJEDINIH PJESAMA NADIĐENA JE SJEDINJUJUĆIM EFEKTOM CJELINE ZBIRKE, KOJA SE ČITA KAO DNEVNIČKA EVIDENCIJA RAZOTKRIVANJA —

REFLEKSIJA OSAMLJENOG KONTEMPLATIVCA U *Čovjeku s tri pupka* dominantno je lice prvo singulara, ne samo na formalnome planu. Promatranje svijeta zamijenjeno je poniranjem u sebe. Svaku pjesmu tvori introspekcija otuđenog, osamljenog kontemplativca. Uvede li svijet u pjesmu, propustit će ga kroz sebe. Spomene li druge ljude, učinit će to samo kako bi naglasio svoju razliku i alijenaciju od društva. "Nikakve sreće u gomili", reći će, i u samoći i povratku prirodi (čija je vitalnost i plodnost višekratno predstavljena enormnim falusom, što valja spomenuti zbog zanimljivih vizija u kojima "ogromni, pulsirajući ud ukošen para oblake" i "pronalazi izlaz iz nepremostivih, bezizlaznih situacija") pronalaziti prostor samorealizacije i komunikacije, popunjavajući sam ispražnjeno mjesto drugoga. Poetski subjekt udvojiti će se i gledati sebe kao objekt, sebe u ogledalu, u snu, u maketi. I umjetnost će definirati kao razgovor sa samim sobom, nakon kamovljevske rečenice "sudbina je moja govor javnosti i javnost je moj najdublji smisao" unutarnji glas će ga ispraviti i kazati da je "umjetnost nijemi laboratorij u kojemu se postepeno pomiču odnosi, zadano vrijeme koje upražnjavaš sam sa sobom i svojim nevidljivim glasom". Pri tome se subjekt odaje dvama prostorima: prostoru vlastite unutrašnjosti i prostoru teksta, prostorima koji će se pokazati neodjeljivima.

Orječući svoja unutarnja previranja, on se istodobno događa u jeziku. Vadanjelov čovjek s tri pupka gotovo je sav u prezentu, obliku u kojemu su čin i govor o njemu srašteni, obliku u kojemu se subjekt ne može zaboraviti, u kojemu govor jest čin. Prepredenost prezenta očituje se u njegovoj naizglednoj usmjerenosti na sadašnji trenutak, a zapravo si nerijetko prisvaja protežnost u vremenu. Protagonist i eksplicitno zagovara prezent, "samo dugi

prezent, bezopasni dugi prezent", težeći prema beskonačnosti, bezvremenosti, besprostornosti i sveprostornosti.

U težnji za nadilaženjem granica zadire u područje transcendencije i traži nove načine osmišljavanja egzistencije i spoznavanja svijeta koji ga okružuje, u čemu u posljednjoj pjesmi zbirke i uspijeva: "Sve što mogu zamisliti, ostvarivo je. I sve što ne uspijem izreći, čeka me, kao zvuk koji se udaljava. // Misao je razgoličena, iščupana iz tijela. // Nova čula je okružuju". To je mjesto njegove konačne pobjede, pripremljen kraj svih putovanja: prvo je dvostruko putovanje protagonista koji s jedne strane seče prirodom i svoju filozofiju traži u pokretu, oblikuje u hodu, a s druge strane sebe promatra kroz konceptualnu metaforu prostora koji treba istražiti. Drugo je putovanje teksta i čitatelja: čitatelj od početka prepoznaje ulančanost zbirke koja, premda vizualno odijeljena u zasebne odlomke, funkcionira progresivno, postupno ocrta protagonistovu zagledanost u vlastiti pupak i spoznaje do kojih dolazi. Fragmentarnost pojedinih pjesama nadiđena je

sjedinjujućim efektom cjeline zbirke, koja se čita kao dnevnička evidencija razotkrivanja. Odluka o prepuštanju pozicije naslovâ rednim brojevima podcrtava kontinuitet iskaza. Možemo čak prepoznati i naznake radnje koja se provlači između pjesama i ciklusa – primjerice poetski junak neprestano iz različitih perspektiva osvjetljava svoju autsajdersku poziciju, da bi se u posljednjem ciklusu priklonio drugima koje naziva "plemenom" i prema kojima je osjećao odbojnost. Nakon kratkotrajnog olakšanja, poprima izgled i ponašanje divlje životinje, ali se potom ponovno osamljuje i antropomorfizira, vraća se od refleksa refleksiji.

ČITANJE KAO PRISLUŠKIVANJE

Forma pjesme u prozi odgovara kontinuiranome nadograđivanju. Dok stih uvijek zagovara vertikalnost i osobitu prostornost, putanja rečenice je linearna. Kod Vadanjela su granice poetskog i proznog i dosada bile zamućene, i u poetskom i u proznom prvijencu (roman *Dnevnik besposličara*, 2005.). Razmatrajući različite oblike u kojima se pjesma u prozi pojavljuje i zbog kojih izmiče svakom pokušaju definiranja, Michel Delville u knjizi *The American prose poem: poetic form and the boundaries of genre* sugerira da se ona ne možda i ne mora definirati kao žanr, nego kao platforma za različite međužanrovske pregovore, osobito stoga što granicu između poezije i proze ionako ne možemo jednostavno povući uzduž linije koja bi nepokolebljivo razdvajala apstraktno i konkretno, imaginativno i analitičko, lirsko i narativno, doslovno i figurativno. Možda teškoća nije u tome što je pjesma

u prozi protejski žanr, nego u činjenici da je svaki žanr protejski. Zvonimir Mrkonjić smatra da se Vadanjel *Lekcijom o postojanosti* oslanja o noviju tradiciju pjesme u prozi, ali ne kako bi zahvatio predmetni svijet, kao što su to činili razlogovci, nego kako bi opredmetio iskaz, na tragu razvoja žanra posljednjih desetljeća. *Čovjekom s tri pupka* ucjepljuje mu čitku filozofičnost, što ipak neće proći glatko.

Radenko Vadanjel, *Čovjek s tri pupka*; Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2010.

U pogovoru Tatjane Gromače stoji kako Vadanjel "nema ciničan zazor od 'velikih tema' (...) smrti, ljubavi, beskonačnosti i harmonije, samoće i straha, pitanja Univerzuma". Zazora definitivno nema, ali s druge strane Vadanjel katkad upada u zamku koju takve teme rado postavljaju pa čitatelju mogu zasmetati docirajući ton, crno-bijela podjela svijeta na pozitivnu prirodu i negativnu kulturu te izravno apostrofiranje velikih tema i teških riječi koje ne ostavlja mnogo prostora ni potrebe za domišljanjem. Kaže li subjekt da novi prostor

— ČITATELJU MOGU ZASMETATI DOCIRAJUĆI TON, CRNO-BIJELA PODJELA SVIJETA NA POZITIVNU PRIRODU I NEGATIVNU KULTURU TE IZRAVNO APOSTROFIRANJE VELIKIH TEMA I TEŠKIH RIJEČI KOJE NE OSTAVLJA MNOGO PROSTORA NI POTREBE ZA DOMIŠLJANJEM —

ispunjava njegovo biće "savršenim skladom, mirnoćom, dubokim smislom", možemo samo kimnuti i okrenuti sljedeću stranicu. Ako je "priroda najkraći put do iscjeljenja, a "ljudske zajednice zagubljena, osmuđena prenoćišta, pregaženi mravinjaci na tom putu", čitatelj se s tom tvrdnjom može i ne mora složiti, ali vjerojatno će se zaželjeti poetske konceptualizacije koja bi i njega uključila u komunikaciju. Problem hermetičnih i problem komunikativnih pjesama katkad se svodi na isto: manjak informativnosti. Prisjetimo li se i ponudnog određenja umjetnosti kao djelatnosti osame, čini se da je čitatelju ponajprije namijenjena uloga prislušivača. Od njega se ne traži da odgoneta značenja, nego da ih prihvati, da bude svjedok zatvorenog solilokvija. Pristane li svjedočiti, najveća naknada bit će mu jednostavne a zavodljive rečenice poput ovih: "Nemam više vremena za premišljanje. Oči se zatvaraju, letim. Tijelo se savija u pračku. U želji da uspijem, u snazi te namjere".

NELAGODA NAVODNIKA Na kraju, osvrnut ću se na jedno pomalo nespretno interpunkcijsko rješenje. U prvoj zbirci Vadanjel je čakavski riječi pisao kurzivom, naglašavajući tako šavove svoga govora, vjerojatno po uzoru na Rimbaudove *Illuminacije*, s kojima, kako primjećuju Mrkonjić i Gromača, njegove pjesme korespondiraju. U novoj zbirci kao strani, oduđeni elementi ne strše više čakavizmi, nego nekoliko kolokvijalizama opkoljenih navodnicima, jer im valjda samo oni mogu osigurati mjesto u tekstu i nedoslovno čitanje. Protagonist tako osjeća što se ženi koju promatra "kuha" u glavi i "šiba" strništem. Pritom navodnici nisu korišteni dosljedno, jer ima u zbirci još riječi koje bi po takvim kriterijima mogle biti izdvojene. Jest da je riječ o rubnom detalju, ali i detalj može destabilizirati cjelinu ili uputiti na neskladnost ili nesigurnost. "Riječ stavljena u navodnike samo čeka da se osveti", upozorava Agamben u eseju *Ideja mišljenja*, videći u tim interpunkcijskim znacima nimalo bezazleno distanciranje od jezika. Premda Agamben govori o terminima čije se značenje želi modificirati ili se od njega odmaknuti, a ne o potihom pripuštanju kolokvijalizama ili stavljanju figurativnih izraza u navodnike, iritantnoj praksi učestaloj u našem novinarstvu, njegovo upozorenje dobar je podsjetnik da jezik ne možemo ograditi i da govor između navodnika ograničava i govornika: "Tako širenje navodnika izdaje nelagodu našeg vremena u odnosu na jezik: oni predstavljaju zidove – tanašne, ali neslomljive – našeg zatočeništva u riječi. U krugu što ih navodnici stežu oko riječi ostao je zatvoren i govornik." Zaključak: ili širiti leksik i uslojavati izričaj, vjerujući pjesmi i čitateljima da će pretrpjeti pokoji odmak od standardnog varijeteta, ili ga se čvrsto držati pa i ne pokušavati na njega nakalemiti ono što mu ne pripada. ■

ARGENTINSKA STRIP-SAPUNICA

RIJETKO ŽIVOTAN, ZABAVAN I ČITLJIV STRIP, KOJI UNATOČ IZOSTANKU BILO KAKVOG IZRAŽENOG DRUŠTVENOG ANGAŽMANA NE GUBI JASNU VEZU S AKTUALNOM STVARNOŠĆU

BOJAN KRIŠTOFIĆ

Tko je Negro Blanco? Pravim imenom Roberto Blanco, ovaj naizgled crno-bijeli strip junak crn je po nadimku, bijel po prezimenu, a zapravo je autentični pojedinac, lik šarenog i slojevitog unutrašnjeg života. On je naslijedio 1987. godine na posljednjoj stranici argentinskih dnevnih novina *Clarín* ulogu do tada namijenjenu "ludom Chavezu", glavnom licu stripa *El loco Chavez* kojega su tokom dugih dvanaest godina zajedno stvarali Carlos Trillo i

— TRILLO JE U OVOM STRIPU S LAKOĆOM OPISAO SVE FAZE LJUBAVNOG ODNOSA IZMEĐU ŽENA I MUŠKARACA. DUHOVITOST OPASKI I BRITKOST DIJALOGA NARACIJI DAJU NEPONOVLJIVU ŽIVOST I ŠARM —

Horacio Altuna. Altuna je krajem osamdesetih emigrirao u Španjolsku i svojim se nepresušnim talentom i vještinom ubrzo nametnuo na europskom tržištu, ali široka argentinska publika i scenarist Trillo su bili u potrazi za novim junakom s kojim će dijeliti svakodnevnicu. I tako, nakon početnih priprema, Trillo je u suradnji s također poznatim crtačem Ernestom Garcíom Seijasom osmislio novi strip serijal – *Negro Blanco*, sapunicu o odvažnom novinaru iz Buenos Airesa i njegovim prijateljima, mladićima i djevojkama u kasnim dvadesetim i ranim tridesetim godinama, koji muku muče s brojnim ljubavnim i profesionalnim problemima.

NACIONALNA UMJETNOST Moderni argentinski strip oduvijek je bio u tijesnoj vezi s intenzivnom političkom scenom svoje zemlje, a to datira od sredine pedesetih godina, kada jedan od priznatih začetnika modernizma u stripu, veliki scenarist Hector German Oesterheld u suradnji s domaćim i talijanskim crtačima nastanjenima u Buenos Airesu pokreće svoje prve strip magazine *Hora Cero* i *Fronteru* te značajne serijale *Bull Rocket*, *Sgt. Kirk*, *Ernie Pike* i ostale. Tada argentinski strip osim masovno popularne zabave – jer većina najboljih Oesterheldovih stripova bila je i komercijalno uspješna – postaje i britka, opora i dramatična kronika svih lokalnih političkih mijena. Strip poprima osobine istinske nacionalne umjetnosti, pravog univerzalnog medija komunikacije svih slojeva argentinskog društva. Stoga se ne treba čuditi što je prema Oesterheldu danas nazvan jedan od trgova u Buenos Airesu, na kojem je postavljena i spomen ploča ovome tragično preminulome velikanu. Oesterhelda su, naime, zbog njegovog lijevog političkog

aktivizma i izražene socijalne angažiranosti u stripovima, 1977. godine otele i ubrzo likvidirale paravojne trupe tadašnje desničarske diktature. Takvu posvetu teško je zamisliti u ovim balkanskim krajevima, premda sve bivše jugoslavenske zemlje imaju dovoljno velikih autora stripa, koji su više od ulica i trgova zaslužili ozbiljne monografije i znanstvene radove o njihovom liku i djelu. U Oesterheldovom slučaju takva je kritička valorizacija već odavno obavljena. Nestali argentinski scenarist svojim je najpoznatijim djelima – *El Eternauta*, *Mort Cinder*, *Che* i drugima odgojio sve sljedeće generacije čitatelja i autora stripa, a svojim je scenarijima opskrbio jednu generaciju argentinskih crtača vrlo značajnu u cjelokupnoj povijesti medija – Alberta Brecciu, Enrique Brecciu, Artura del Castilla, Francisca Solana Lopeza... Neki od tih crtača nastavili su surađivati i sa scenaristom prešutno priznatim kao Oesterheldovim nasljedni-

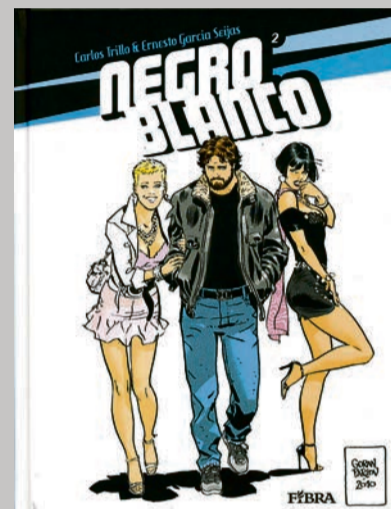
kom na tronu najznačajnijeg argentinskog autora – s Carlosom Trillom. Carlos Trillo je ime dobro poznato hrvatskom čitateljstvu. Neke njegove važnije stripove – *Spaghetti Brothers* s Domingo Mandrafinom, *Alvar Mayor* i *Hodočasnik zvijezda* s Enrique Brecciom, *Light & Bold* s Jordi Bernetom i druge objavio je zagrebački izdavač Fibra. Njihova je popularnost među publikom ubrzano rasla te su Trillovi stripovi danas među najprodavanijim Fibrinim izdanjima. Dok je u ostalim stripovima objavljenima na hrvatskom jeziku Trillo virtuozno miješao dokumentarnost i fikciju, realizam i fantastiku, satiru i grotesku, evokacije prošlih vremena i nadrealne svjetove, u *Negru Blancu* riječ je o stripu koji, može se reći, s obje noge stoji čvrsto na zemlji. Premda se radnja stripa odvija krajem osamdesetih godina, u vrijeme njegovog stvaranja, zbog univerzalnosti i jednostavnosti osnovne teme strip je svoju aktualnost s lakoćom zadržao do danas te uz blage promjene u odjeći i frizurama likova *Negro Blanco* bez ikakvih problema može biti i strip nastao u današnje vrijeme. Ljubav u svim oblicima, njegova osnovna tema, ljudskim je srcima bila jednako bliska tada kao i danas.

GALERIJA LIKOVA Negro je novinar i tek je dobio novi posao u poznatim dnevnim novinama te unatoč prethodnom iskustvu, kao i svaki novajlija obrađuje teme rezervirane za žute stranice. Chispa je njegova bivša djevojka i njihova priča, čini se, još i nije posve završena... Tu je i Anibal, klasični namrgodeni šef i vješt zavodnik, ali i Negrovi prijatelji – Miguel,

autor stripova i Marcucci, neugledni danguba koji iz nepoznatih razloga ima više uspjeha kod žena nego svi ostali muškarcu u stripu zajedno. Susana je mlada i plaha novinarka koja Negra promatra iz prikrajka, Caramela psihijatrica specijalizirana za ljubavne brodolome, a Agatha profesionalna gatarica i proročica. Pratimo galeriju likova u kojima se svaka osoba s ponešto iskustva u ljubavnim i inim jaidima lako može prepoznati. Trillo njihove sudbine orkestrira tako vješto da strip u prva dva albuma ni na jedan trenutak ne popušta praznom hodu, štoviše, autori napetost čitatelja dosljedno drže u šaci sve do kraja. Promatranja, zaljubljanja, kave i spojevi, seks i introspekcija, spletke i stranputice, svade i pomirenja, uvrede i podmetanja, brige i nedoumice, trenuci inspiracije i neopterećene sreće... Trillo je u ovom stripu s lakoćom opisao sve faze ljubavnog odnosa između žena i muškaraca. Duhovitost opaski i britkost dijaloga naraciji daju neponovljivu živost i šarm. *Negro Blanco* iznimno je kvalitetan i u strukturnom smislu potpuno čist primjer žanrova sapunice i humoristične serije. Tako su likovi stripa prirodno tipovi i simboli – tu je privlačan i pustolovan, pomalo zbunjen glavni junak, koji naoko protiv svoje volje upada u sve zabavne dogodovštine. Prate ga različiti tipovi žena – fatalna i misteriozna zavodnica; zrela i jaka, ali pomalo naivna djevojka; nedorasla i tek propupala dvadesetogodišnjakinja; egzotična i daleka ljepotica, i tako dalje. Neizostavni su i brojni zgubidani i šaljivdžije, autentična urbana lica koja radnju račvaju u razne nepredvidive rukavce i daju joj, da se poslužimo kulinar-

— SEIJAS BRILJIRA U PRIKAZU POKRETA, MIMIKE LICA, ORGANIZACIJI KADRA I NENAMETLJIVOJ, PREGLEDNOJ MONTAŽI, A POSEBNO U PRIKAZU I ŽENSKOG I MUŠKOG TIJELA —

skom terminologijom, dodatnog začina i sočnosti. Struktura stripa je jasna – *Negro Blanco* objavljan je u novinama u kratkim nastavcima – i čitatelja na najmanje svake dvije stranice očekuje po jedan zapetljan cliffhanger iz kojeg će se likovi ili otpetljati, ili privremeno skliznuti u provaliju. Stvarnost *Negra Blanca* jest stilizirana, pitka i lagodna, ali ne treba sumnjati kako je svaki od likova predstavljao neki postojeći segment supkultura argentinske srednje klase u doba o kojem se govori. Uostalom, to potvrđuje velika popularnost stripa, usporediva s onom njegovog prethodnika *El loco Chavez*. Djela bliska *Negru Blancu* svakako postoje – logična je paralela s američkim serijalom *Love & Rockets*, koji također

Carlos Trillo i Ernesto Garcia Seijas: *Negro Blanco 1 & 2*, sa španjolskoga prevela Irena Rašeta; Naklada Fibra, Zagreb, 2010.

slijedi formu sapunice, premda je riječ o potpuno različitom te u narativnom i kulturološkom smislu mnogo složenijem pristupu stripu. Ipak, *Negro Blanco* je rijetko životan, zabavan i čitljiv strip, koji unatoč izostanku bilo kakvog izraženog društvenog angažmana ne gubi jasnu vezu s aktualnom stvarnošću te samom svojom neopterećenošću djeluje poticajno i ljekovito.

KOMERCIJALNO, KVALITETNO I PRIVLAČNO Grafički izraz Erneste Garcie Seijasa dobar je primjer komercijalnog, ali kvalitetnog i privlačnog pristupa crtežu, gdje s obzirom na temu stripa logično dominira prikaz ljudske figure, također stiliziran i idealiziran kao i Trillovo oblikovanje likova i situacija. Međutim, Seijas briljira u prikazu pokreta, mimike lica, organizaciji kadra i nenametljivoj, preglednoj montaži, a posebno u prikazu i ženskog i muškog tijela. Nije ga teško zamisliti kako brzim potezima u svoju bilježnicu skicira brojna lica stanovnika Buenos Airesa, provodeći podne u nekom od gradskih kafića. To je glavna vrijednost *Negra Blanca* – radost i užitek stvaranja njegovih autora očit je iz svake rečenice i svakog poteza kistom, svakog uspjelog kadra. A ovaj strip takvih uspjeha ima i više nego dovoljno da osvoji domaće čitateljstvo. ■

NADILAŽENJE ETNOLOGIJE KAO TEORETSKOG OKVIRA

**UVAŽAVAJUĆI, S
JEDNE STRANE,
etnografsku
činjeničnost ZAPADNIH
DRUŠTAVA KAO
SAMORAZUMLJIVOST,
CLASTRES
IMANENTNOM
ANALIZOM
ETNOGRAFSKOG
MATERIJALA
PRIMITIVNIH/
ARHAIČNIH DRUŠTAVA,
S DRUGE STRANE,
URANJA U SVIJET
DRUŠTAVA DRUGIH**

SNJEŽAN HASNAŠ

Malo anarhizma u političkoj teoriji/filozofiji ne bi škodilo, moglo bi se zaključiti iz naslova knjige *Društvo protiv države* Pierrea Clastresa (1934.-1977.). Riječ je o nizu individualnih studija (nastalih u rasponu od 1962. do 1974.) koje su se, premda podijeljene na poglavlja, u konačnici objedinile u knjižnu cjelinu iz koje je vidljivo da je spomenuti autor i antropolog i etnograf, ali svakako i filozof.

Clastres promišljanje političkoga izvodi iz etnološke, antropološke i filozofske analize društava i u bitnom nije, naravno, usredotočen ni na zapadna, ali ni na ona koja su sa svojim postkolonijalnim državnim tvorevinama prihvatila politički i povijesni projekt zapadnog etatizma. U žarištu njegova interesa su društva koja se često naziva "primitivnima", "domorodačkima" ili "divljima" i koja već u prvome poglavlju knjige, *Kopernik i divljaci*, naziva arhaičnim društvima. Premda Clastres na početku kaže da se njegova analiza političkoga koristi primjerima koji se odnose na narode Amerik, Afrike, Oceanije i druge, iz teksta postaje razvidnim da je pretežno riječ o narodima Amerikâ, a osobito Južne Amerike.

Okvirno je riječ i o trima područjima analize: etnografskom, taksonomskom i teoretskom ili filozofskom, pri čemu bi se teoretsko ili filozofsko, zapravo, prema nekom uvriježenom redosljedju, moralo svesti na etnologiju ili antropologiju, iako tu analizu u bitnome određuje teoretski poduhvat koji se izdiže iznad disciplinarnih metode, podvrgavajući je propitivanju koje nadilazi njezine okvire. To je već istaknuto u podnaslovu knjige kao *Istraživanja iz političke antropologije*. Pritom treba naglasiti barem dvije pretpostavke: prvo, tu nije riječ o komparativnoj metodi zapadnog projekta etatizma i njegova antipoda, nego o analizi egzemplara imanentnih kategorija arhaičkoga društva, čiji se zaključci o političkom izdižu iznad običnog *decentriranja* i *deokcidentalizacije* i usmjeravaju prema svrsi političkoga uopće; i drugo, promišljanje općih kategorija političkoga koje se otkriva gotovo kao metafizičko propitivanje političkoga projekta uopće.

ODBACIVANJE PREPREKA ETNOCENTRIZMA Ne čudi zato da spomenuto poglavlje započinje raščišćavanjem nekih teoretskih dvojbi koje moraju biti načete na samome početku kako bi se osvijestilo i uspostavilo kritičko-epistemološke temelje. Iz današnje je perspektive očigledno da je Clastres povijesno dalek taksonomiji

**— METAFIZIČKI,
ODBIJANJE JEDNOGA
NIJE POTRAGA ZA
VIŠESTRUKIM, KAO ŠTO
SU, PRIMJERICE, DOBRO,
SAVRŠENO, ISTINA,
NITI JE JEDNO SVE,
JER SVAKO JE JEDNO
VLADAVINA I PROSTOR
KONAČNOSTI, DOSLJEDNA
PRIMJENA IDENTITETA
KOJA ODREĐUJE
OGRANIČENOST BIĆA —**

specifičnoj postkolonijalnoj kritici (ili se čini dalekim, primjerice, tekstovima C. G. Spivak ili H. K. Bhabhe), no u svojim okvirima ističe potrebu samosvijesti etnologije o partikularnom dosegu vlastitih polazišta. To za njega znači upustiti se u promišljanje i specifično političkog i političkog uopće, u čijem se središtu nalazi vlast, odnosno promišljanje naravi vlasti, njezino podrijetlo i preobrazbe koje joj povijest nameće. Clastresa, dakle, posebno intrigira promišljanje drugosti zapadnoga poimanja vlasti, čija je "istina i bit" u nasilju, koje se ocrta u pitanju ima li vlasti ako nema prisile. Tom su propitivanju metodološki podesna arhaična

Pierre Clastres, *Društvo protiv države*, s francuskoga preveo Dragutin Lalović; Disput, Zagreb, 2010.

društva, odnosno neočiglednosti da prisilnost i podređenost bit političke vlasti čine povijesno i prostorno poopćivom.

Da bi Clastres mogao nadići ograničenja tradicije iz koje sam proistječe, on se okreće odbacivanju onoga što naziva "preprekama etnocentrizma" zapadne etnologije, čije predrasude kao "mjernu jedinicu" uzimaju hijerarhijsku i autoritarnu ideju vlasti, kojom se pretpostavlja da izostajanje odnosa zapovijedi-poslušnosti po sebi znači i izostanak političke vlasti. Ona će zapadni projekt etnologije prečesto postaviti u "element općosti", ne uočavajući vlastitu partikularnost, što je degradira u "ideologiju" socijalističkog ili biologističkog tipa. Potrebu, naspram toga, za novim epistemološkim temeljima Clastres ocrta u mogućnosti, potrebi i nužnosti političke antropologije koja je usmjerena protiv nakan da se prije svega implicite pokaže da neka društva "nisu istinska društva jer nisu politička društva". Stoga ističe tri stvari: odbacivanje podjele na društva bez vlasti i na ona s vlasti, zato što drži da je politička vlast univerzalna te da se tek ostvaruje na dva načina: kao "prisilna vlast i vlast bez prisile"; politička vlast kao prisila pritom nije isključiv model "istinske vlasti", nego

je tek poseban slučaj; i, na kraju, društva u kojima je odsutna institucija političkoga nisu društva u kojima je odsutno i samo političko, odnosno, "može se misliti političko bez nasilja, no ne može se misliti društveno bez političkoga".

Upustivši se time u vlastiti "kopernikanski obrat" oprimjeren u političkoj antropologiji, on ističe i svoja dva prijelomna pitanja na koja taj preokret mora odgovoriti u daljnjem istraživanju i koja se moraju misliti izvan i između okvira etatističkoga i neetatističkoga poimanja političkoga društva: prvo, što je politička vlast, odnosno "Što je društvo?", i drugo, kako se prelazi od političke vlasti bez prisile k prisilnoj vlasti ili, drugim riječima, "Što je povijest?" Već je prethodno naznačeno da je Clastresu za to bilo potrebno mišljenje neograničeno "preprekama" pa on stoga izražava sumnju prema ondašnjim metodološkim odlukama da se iz predmeta istraživanja i propitivanja izbaci filozofija radi jačanja znanstvenog statusa samog istraživanja, što Clastres vidi kao odbacivanje mišljenja uopće.

MIROTVORSTVO, VELIKODUŠNOST I GOVORNIŠTVO Time je postavljeno i temeljno polazište za ostatak knjige, koje se kreće između etnografskih egzemplara te taksonomskih i filozofskih pitanja. Među prvima je ono u poglavlju o *Filozofiji indijanskog poglavištva* ključno za razmatranje uloge odnosa "razmjene i vlasti", temeljnih kategorija u promatranim zajednicama. Sama pozicija poglavice i uloga poglavištva kao neautoritarne vlasti razrješava se u trima funkcijama: mirotvorstvu, velikodušnosti i govorništvu, dok se kao jedina povlastica pokazuje poligamija, i to tek u okviru razmjene i prometa, u kojima poglavištvo ne predstavlja moć institucije vlasti, nego je to moć društva ostvarena razmjenom. Pitanje legitimnosti te moći ocrta se posebno u govorništvu poglavice te se iskazuje i kao "izvor legitimne riječi" i kao "monopol nad govorenjem". No to govorenje nije izvorište vlasti – upravo suprotno, naspram državne vlasti javna riječ vlasti ovdje nije pravo, nego dužnost, obred, a "govor poglavice nije iznesen da bi se slušao". S obzirom da je tom govoru uskraćeno zapovijedanje, ta je razmjena između društva i zapovijedanja razgraničena riječju koja dijeli vlast i instituciju, zapovijedanje i poglavicu. Govorenje poglavice, zadržano samo unutar govorništva, njegov je "neizmjeran dug" koji mu brani da kao čovjek riječi postane čovjek vlasti.

Svojevrsna metafizička nadopuna toga, što s dolaskom bijelih ljudi postaje izraženije, posebno se ocrta u ne osobito optimističnoj metafizičkoj proroka naroda Guarani. U poglavlju *O Jednome bez Višestrukoga* ta metafizika govori o Jednom, metafizičkom Jednom, koje čini sve stvari, u čemu se ocrta njihova nesavršenost, odnosno nesavršenosti i nepotpunosti svijeta. Jednost jest Nesavršeno, odnosno ono je Zlo, nesreća ljudskoga postojanja. Metafizički, odbijanje Jednoga nije potraga za Višestrukim, kao što su, primjerice, Dobro, Savršeno, Istina, niti je Jedno Sve, jer svako je Jedno vladavina i prostor konačnosti, dosljedna primjena identiteta koja određuje ograničenost bića. Zato je pobuna protiv Jednoga usmjerena prema traženju zemlje ne-Jednoga, protiv identiteta s postojećim,

— IZ DANAŠNJE
JE PERSPEKTIVE
OČIGLEDNO DA JE
CLASTRES POVIJESNO
DALEK TAKSONOMIJI
SPECIFIČNOJ
POSTKOLONIJALNOJ
KRITICI, NO U SVOJIM
OKVIRIMA ISTIČE
POTREBU SAMOSVIJESTI
ETNOLOGIJE O
PARTIKULARNOM DOSEGU
VLASTITIH POLAZIŠTA —

u kojoj se “ukida nesreća”, koja je vječna i puna neograničenih životnih dobara. Ta će metafizika imati veliko značenje za pobunu i pokušaj prevladavanja uloge poglavištva koji će biti iznuden dolaskom bijelaca i koji će istaknuti govor i novostečenu ulogu proroka kako bi se održala osobita metafizička bit društvenosti i politike.

DIVLJENJE DEESENCIJALIZACIJI RODA Ta posebna bit “identiteta” i “drugosti u homogenome” koja iskazuje političku i društvenu bit naroda Guayaki ulogom rodova izražava se simbolikom lûka i košare. Očito je da lûk pripada muškarcu, lovcu, a košara ženi, nositeljici, no premda su naglašene njihove istovremeno oprečne i komplementarne značajke, ono zanimljivo, uz poliandriju, leži izvan toga temeljnog okvira rodnih odnosa. Osim što su, naravno, ta područja između lûka i košare, žene i muškarca, strogo odijeljena (čak i fizičko prelaženje tih rodno određenih granica pretpostavlja narušavanje ravnoteže), u ovom slučaju izvan tog odnosa nisu žene koje odbijaju svoje uobičajene uloge, nego muškarci, i to dvije vrste. Prvi su homoseksualci, koji su to u Guayaki društvu otvoreno, jer u životu zajednice ravnopravno sudjeluju kao “žene”, nositelji košare. No još su specifičniji slučaj muškarci koji se nisu dokazali kao lovci i koje preziru ostali muškarci i žene (pa i djeca), jer slobodno zauzimaju prostor koji se nalazi između *dostojanstva* muškaraca i žena, odnosno niti nose košaru niti uzimaju lûk kako bi lovili, no u konačnici ipak ne bivaju odbačeni. Stoga, i više od “različitosti” i “drugosti”, Clastres izražava svoje divljenje svojevrsnoj deesencijalizaciji roda u arhaičnim društvima, koja neće dopustiti da se načelo društvene razmjene kao načelo kohezije društva nadomjesti vladanjem prisilom.

Još neposrednije iskazivanje identiteta iskazuje se upisivanjem zakona u tijelo pripadnika zajednice, što je, po Clastresu, u zapadnim društvima posredstvom općeg školovanja istovjetno učenju i utiskivanju pisma, jer “pismo služi zakonu”, a “zakon nastanjuje pismo”. No samo je tijelo ovdje opet spajanje onoga što je u školskim sustavima svijeta razdvojeno kao “dalek, despotski zakon”, koji razdvaja tijelo, pismo i zakon, dok je u društvu koje “utiskuje biljeg na tijelo” to biljeg društva koje odbija državu. Upravo ta nerazdvojenost tijela, pisma i zakona društva, koja u Clastresovoj interpretaciji kaže “nećeš imati želju za vlašću, nećeš imati želju za podređivanjem”, ostaje znamenom koji se po cijenu okrutnosti mučenja tijela odriče još veće okrutnosti nejednakosti. Moglo bi se reći da je tijelo kao spomen koji spaja zakon društva i pisma također uvjet fizičke nemogućnosti ukidanja istine toga društva. Tijelo svojim fizičkim vezivanjem uz sudbinu i zakonitost društva samoj tjelesnosti time pridaje funkciju ne samo sjećanja, nego i znamen

političkog i društvenog poretka onkraj vladanja posredstvom upravljanja tijelom – tijelo je gramatika društva, a ne njegovo oruđe.

POVIJEST NARODA BEZ POVIJESTI Posljednje, naslovno poglavlje, *Društvo protiv države*, s jedne je strane sažetak prethodnih kritičkih opaski i razmatranja, a s druge pokušaj iznošenja daljnjih zaključaka, koji u obzir uzima demografsko i političko izgobljavanje subjekta analize. Clastres ostaje pri bipolarnosti političkih društava, odnosno smatra

da nam povijest nudi samo društva bez države i društva s državom, dva koncepta političkoga koji se ne mogu svesti jedan pod drugi. Ta distinkcija prije svega izdvaja tip vlasti koja u arhaičnim društvima ne dopušta da ekonomsko postane i političko, a time ni vladajuće ni povlašteno, iz čega slijedi otuđenje koje je ponajprije političko, a onda i ekonomsko, odnosno sustavno proizvodjenje nejednakosti, odnosno Država. Bipolarna podijeljenost društva bez države i onog s državom navode na veliku podjelu između “Divljaka i Civiliziranih”, “rez” s kojim “Vrijeme postaje Povijest”. No upravo tek s povijesnim promjenama (dolazak bijelih ljudi) koje uzrokuju one nove, demografske, dolazi i do političkih promjena – “pomaljanja političke vlasti” društvima bez države.

Tek, dakle, na kraju knjige Clastres promišlja drugost i transformaciju društva bez države iznudenu povijesnom prisilom kolonijalnog osvajanja koje čini “povijesno” čitanje metafizičkog izrijeka” i prepuštanje drugom govorenju, različitom od poglavičina (“nevinog govorenja”), govorenju proroka (“govorenju zapovijedi”), u kojem se nazire “klica diskursa vlasti”. Čini se, ipak, da to nije danak brzopletosti: ne govori se u konačnici o *civiliziranju* naroda bez države, nego je to upravo ispit metafizičkih temelja drugotnosti političkoga, koje se kretanjem različitim putovima ne može svesti na istovjetnost onoga od čega je bitno drugačije. Odnosno: “Povijest naroda koji imaju povijest, kažu, povijest je klasne borbe. Povijest naroda bez povijesti, reći ćemo s barem isto toliko istine, povijest je njihove borbe protiv države”.

PREPLET ETNOGRAFIJE, ETNOLOGIJE I ANTROPOLOGIJE Godine 1977. Pierre Clastres pogiba u prometnoj nesreći i time se prekida jedna očigledno plodna i izrazito zanimljiva karijera znanstvenika i istraživača. No njegovo djelo čini samosvojan teoretski poduhvat, kako to u pogovoru objašnjava Miguel Abensour (autor djela *Demokracija protiv države*, također prevedena u ovoj biblioteci), koji nastavlja napor prevladavanja svodenja Drugoga na isto, koji su, po njemu, u znanosti o čovjeku započeli Jean-Jacques Rousseau (“utemeljitelj”), Maurice Merleau-Ponty (koji u *Signes* u etnologiji traži “lateralnu općost” koja “nalaze ‘iskušavanje sebe drugime i drugog sobom’”) i (svojim djelom) Claude Lévi-Strauss. No, ne treba zanemariti da se Clastres tim naporima “pridružio” kako bi propitao političko uopće, a ne samo sudbinu i problem Drugoga. U toj svojoj analizi Clastres propituje političku vlast onkraj umijeća vladanja, i to osobito nad drugima: pokornima, poslušnima, podložnima. Ukazivanje na denuncijaciju ne-vlasti kao temeljne značajke apolitičkoga društva za njega je istovjetno falsificiranju jednoga smisla političkoga, pri čemu je politika

kostur, okvir i pitanje što ga ispunjava, tekstura društvenog i političkog bitka.

Napor nadilaženja etnologije kao teoretskog okvira (zajedno s “preprekama etnocentrizma”) je “kopernikanski obrat”, usmjeren prema utvrđivanju i priznavanju ograničenosti Zapada pri razumijevanju općenite naravi političkoga. Ta narav političkoga umijeću vladanja suprotstavlja umijeće političkoga, politički mogućega politiku nemogućega te iskazuje kritiku realpolitike, kritiku pokušaja Zapada da se nametne političkim strukturama Drugoga i kritiku političkog utjecaja teorije Zapada. Iz neupotrebljivosti takvih filozofsko-političkih kategorija kao što su društveni ugovor i prirodno stanje te iz prepleta etnografije, etnologije, antropologije i političke antropologije nastaje specifična potraga za teorijom i filozofijom politike koja preispituje znanje o političkom, društvenom i povijesnom i postaje pitanje strasti političkog organiziranja i političkog društva.

Uvažavajući, s jedne strane, *etnografsku činjeničnost* zapadnih društava kao samorazumljivost, Clastres imanentnom analizom etnografskog materijala primitivnih/arhaičnih društava, s druge strane, uranja u svijet društava Drugih. Taj svijet čini samonametnuto arbitrarno postavljanje granica gdje se u mreži individualnih i društvenih odnosa odvijaju i njegove drame i njegovi vrhunci: razmjena, nesreća, mučenje, samoća, održanje. Naspram etatizma Zapada, tu je riječ o neistovrsnosti političkoga čija je jezgra nedržavnost i nedržavotvornost kao uvjet postojanja političkoga, no u srži toga političkog radi se i o promišljenom izbjegavanju vlasti kao uzroka nejednakosti. Politička se antropologija time legitimira kao “spoznaja političkog egzotizma” ili kao strah od anarhizma (s čime su neki povezivali Clastresa, što je samo jedan oblik straha od obuhvatnog promišljanja biti političkoga društva). No to svakako može biti i rasprava s Platonom i protiv Platona, ili s njegovim nasljedem, koja se umijeću vladanja suprotstavlja kao umijeće političkoga, kao filozofija politike koja se suprotstavlja tehnologiji politike ili rasprava koja se suprotstavlja promišljanju dobre vladavine jer nijedna vladavina nije dobra. No još više to je rasprava o tome što doista jest *politea* – prevedena i prenesena – kao država ili zajednica? Osobito ako se država kao brana od barbarstva povijesti pretvara u povijesno barbarstvo prisile državnog aparata.

SUVIŠAK POSTIZMA Duh metapolitičkog propitivanja u Clastresovim tekstovima, koji nam mogu biti daleki koliko i svijet koji opisuje, pritom ipak vrijede kao podsjetnik razmišljanja o metafizičkim temeljima političkog društva. Metafizika je, naravno, teška riječ, a Kantov nas filozofski projekt podsjeća da su toj kategoriji poodavno potkresana krila. No ovdje je riječ o isticanju skandala političkoga, a ne filozofije koja je u okvirima suvremenih realpolitika do te mjere bila, postala i ostala “postmetafizičkom” da bi se mogao konstatirati i svojevrsni suvišak tog postizma, koji kao da je zauvijek odbacio promišljanje doticaja općega i društvenoga, barem kao zaborava promišljanja nekoga boljeg političkog. Zanimljivo je da bi jedina zamisliva zamjena za situaciju društva protiv države u suvremenim demokracijama bio vjerojatno (pojmovno i tradicijski bremenit) narod protiv države, i to samo ako državu zamislimo kao dobru vladavinu.

Naravno, isto tako treba otvoreno naznačiti i da preduvjet vraćanja metafizičkom propitivanju društava i politike, i to društava koja nisu ni romantična niti nostalgična, čije bi se prekoračenje razriješilo

u jednom drugom postmetafizičkom, predstavlja nemogućnost dosljednog izvođenja s obzirom na nedorečenost u Clastresovoj knjizi. Ili još općenitije i kraće: kritika jednog esencijalizma ne smije se zaplesti u drugi. Ili konkretno vezano uz Clastresa: u konačnici ipak ne daje odgovore na vlastita pitanja o tome što je društvo i što je povijest.

Ipak možemo dvojiti koliko su ta društva bez povijesti i bez države, koja su mu bila toliko nadahnuće, koja, kako je vjerovao, treba promišljati i kojima je sudbina namijenila susret s nasiljem povijesti, poticajna kao dinamika političkoga koju treba samosvojno promišljati. Clastresovo djelo svjedoči o vlasti na Zapadu kao o prisili, podjeli društva, no ponajprije kao “užasu duga”. Dug je kao temeljna politička kategorija jedan od razloga zašto se nesvodljivost etnografske činjenice društava s državom i društava bez države pojavljuje kao put promišljanja općenitosti; to je dug teorije i filozofije koji političkome mora naznačiti prevladavanje podijeljenosti društvenoga bitka. ■

OBRANA POEZIJE

ULOMAK IZ KNJIGE Vrijeme badema, POETSKOG PUTOPISA O HODOČAŠČU SV. JAKOVA POZNATIJEM KAO CAMINO DE SANTIAGO

MAJA KLARIĆ

U prenočištu Padres Reparadores u Puente la Reina na sjeveru Španjolske nabasah na neobičnu knjigu o Caminu. Uvod je obećavajući:

“Questa non è una guida al Cammino di Santiago.

È solo il racconto del mio viaggio a piedi da Saint Jean Pied de Port a Compostela e oltre, fino all’ Oceano Tenebroso.

Narrerò quello che i miei occhi hanno visto

e che solo in parte hanno scelto di vedere. Perché a volte è il Cammino che decide dove portarti.

E il vero viaggio, unico e segreto, è quello che rivela a ognuno la parte nascosta di sé. Dopo, tutto sarà diverso.”¹

Uistinu, a to znam već sad, na samom početku putovanja, poslije će sve biti drugačije. Uzimam knjigu s police i zadovoljno odlazim u sobu čitati je prije spavanja.

Nailazim, međutim, na velik broj zapisa o praktičnim dogovorima prije polaska, o istraživanjima, pripremanju, nailazim na popise stvari, priče o žuljevima, natečenim stopalima i metodama liječenja istih, što je sve redom korisno, ali me u ovom trenutku nimalo ne zanima. Postoji sasvim dovoljno putopisa o Caminu, njegovim etapama, uvjetima i preprekama na putu. Svaka knjižara nudi barem jednu knjigu o tom hodočašću, domaćeg autora ili stranog. Postoje nebrojeni načini kako istražiti što je Camino de Santiago i dobro se pripremiti. Prije svega, tu je internet, s obiljem informacija na različitim jezicima i svjedočanstva stotina hodočasnika koji u detalje opisuju sve uspone i padove na Caminu.

Ono što mene trenutno zanima su intimne refleksije o putu i suputnicima, neočekivane stvari, pustolovine koje će zasigurno zadestiti svakog od nas i, ponajviše, priroda. Ta divna priroda zbog koje smo velikim dijelom i krenuli na ovaj put, kojom smo većinu dana okruženi, koja ispunjava najveći dio našeg vremena, čak i onda kad legnemo u krevet, ušuškani u toplom između četiri zida kakvog trošnog *alberguea*. Većina knjiga o Caminu spominje *refugios*, *credenciales*, gradove, sela i njihovu povijest. Njihovi autori nižu povijesne činjenice i broje korake od jednog mjesta do drugog, u drugi plan stavljajući opise onoga od čega su se sastojali svi ti dugi kilometri između polazne i ishodišne točke. Dok su upravo kilometri između ono najvažnije na Caminu.

Želim pisati o tome kako ljekovito mirišu hrastove i borove šume Navarre, o kupinama, malinama i ostalom šumskom voću koje se može brati po putu, o rijekama, potocima i jezerima na koje povremeno nabasamo, o šumskim puteljcima, o Pirinejima, o Galiciji, o svitanju dok krećemo u nepoznato, o jutarnjim šetnjama, zalascima sunca u mjestima koja su nas iz dana u dan iznenađivala svojim gostoprimstvom i svojom dotad nezamislivom ljepotom.

Možda samo zbog Béle Hamvasa, jasmína i masline. Možda samo zbog Rousseaua.

STENDHALOV SINDROM Stendhal je 1817. godine posjetio Firencu i obišao sva najznačajnija djela talijanske renesanse. Ušavši u baziliku Santa Croce u kojoj su sahranjeni velikani poput Michelangela, Galilea i Machiavellija, ugledao je poznate Giottove freske. U tom ga je trenutku preplavio osjećaj vrtoglavice i gotovo paničnog straha. Počeo je pričati sam sa sobom i, teturajući, izjurio iz bazilike.

Zastali smo da predahnemo na posljednjem od uspona prema Roncesvallesu i legli na travu pored bijelog puta, na sam rub obronka s kojeg se rastezao pogled na vrhove koji čine planinski lanac Pirineja kad sam se sjetila Stendhalovog sindroma.

Ne znam odnosi li se to i na ove slučajeve, kad gledamo prirodne umjesto umjetničkih ljepota, ali svakako je moguće u jednom od ovakvih trenutaka osjetiti mučninu, vrtoglavicu i ubrzano lupanje srca samo pri pogledu na nevjerojatan prizor ispred sebe.

U tančine se sjećam prvoga puta kad sam osjetila napadaj tog sindroma. Dijana i ja šetale smo ispred Vittoriana u Rimu, a ja sam razmišljala o tome kako nikad u životu nisam vidjela dojmljiviju građevinu od te. Dišući duboko od uzbuđenja, nastavile smo hodati niz ulicu koja prolazi pored Trajanove tržnice s koje nisam skidala pogled sve dok se u jednom trenutku ispred nas nije pojavio Koloseum i ostavio nas potpuno bez teksta.

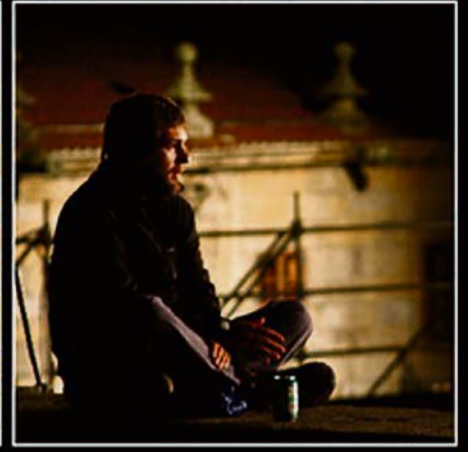
KUPINE Na sjeverozapadu Španjolske kupine su veće i sočnije. Tamo, na hladnom zraku u planini, one zadržavaju svoju tekućinu i vodenastije su. Dalje, u sušnijim područjima Navarre gdje nema toliko gustih šuma, uzduž puteljaka gdje ne rastu stabla, kupine su gušće i isušenije, čak i izgledom posve drugačije.

Kako se mijenja krajolik tako se i kupine mijenjaju. Ulazeći sve dublje u Navarru, kupine postepeno mijenjaju okus. Prvih dana puta toliko sam ih se najela da mi se sad više i ne jedu, iako su i dalje svuda uokolo nas. Stoga ubirem druge plodove što nam ih po putu daje Majka Priroda.

Nasred prostrane livade koju presijeca puteljak kojeg pratimo raste veliki orah. Uberem nekoliko plodova i istučem ih, a prsti mi posve pozeleni, budući da su orasi premladi. Prisjećam se kako su bakini prsti bili tako zeleni svaki put kad je brala orahe i kako ih potom danima nije mogla isprati. Kao ni njoj onda, ni meni sada to nimalo ne smeta.

Sjedam podno oraha, opuštenu usred Navarre i upijam podnevno sunce na putu do Puente la Reina.

KROZ BELORADO PRIJEKO RIJEKE TURÓN Danas smo ušli u pokrajinu Castilla y León koja će činiti većinu našeg preostalog puta. Kad je napustimo, ostat će svega 150 kilometara do Santiaga. Pisalo je to na velikoj tabli na pola puta od Grañona do Redecilla del Camino dok smo napuštali Navarru.

Kroz Belorado prijeko rijeke Turón u koju s mosta poleti tratinčica pričvršćena čitav dan za naramenicu mog ruksaka

Kroz Belorado niz rijeku Turón s tratinčicom otplove nizvodno svi usponi i padovi tog dana

TAMO GDJE NEMA CESTA “*En la mañana verde, yo quería ser ruiseñor.*”²

Premda smo unaprijed odredili da ćemo na Caminu napraviti tri veće pauze – u Pamploni, Burgosu i Leonu – i u svakom od ta tri grada provesti po dvije noći, zapravo nikom od nas ne odgovara toliko se dugo zadržavati na jednom mjestu. Kad si na Caminu, nemaš što raditi u većim gradovima i, premda obiluju znamenitostima, zanimljivije je istraživati mala sela i u njima boraviti.

Nakon svega nekoliko dana, već se navučesh na hodanje. Stali smo jedan dan u Pamploni da se odmorimo i već nam se činilo kao da nemamo čime ispuniti dan ako ne hodamo barem dvadeset i pet kilometara. Lako je postati ovisan o pješčenju.

Isto se dogodilo poslije i u Burgosu, a u Leonu više nije imalo smisla stajati. Cesta je jedino što nas u potpunosti smiruje. Ritam vlastitih koraka i škrgranje kamenja pod gozgericama. Predjeli bez bučnih prometnica i rastvorena prostranstva *donde no hay careterras*.

Tamo gdje nema cesta gdje se nalazi sva tišina u gradu zametnuta i konačno misli prestaju Tamo gdje nema cesta i ništa ne vodi prema mjestima prije ili poslije gdje ničeg i ne može biti ni prije ni poslije Tek vjetar hladan i staklen u ušima Tek vjetar i kosa poput nepokošenog žita Rastresite misli o onome što se nalazi lijevo i desno, ispred i iza ni o čemu drugom osim horizonta ničemu imalo daljem od njega

Pri izlasku iz Burgosa pričali smo o budućnosti, planovima nakon Camina. Kristijan želi obići Portugal - Porto, Lisabon i nacionalni park na jugu zemlje. Goran želi

pješčiti još dvjesto kilometara od Santiaga do Porta, posjetiti Lisabon i potom otići na neko vrijeme u Maroko. Dija se vraća u Zagreb gdje će otvoriti izložbu fotografija i time ujedno proslaviti rođendan, a potom otići u Dalmaciju i proslaviti Božić u krugu obitelji.

A ja? Meni se sviđaju svi njihovi planovi i ne sviđa mi se nijedan. Kraj studenog i prosinac u mojoj su glavi velika, maglovita mrlja u kojoj se ne naziru obrisi ničega, u kojoj je moguće sve, a predvidivo ništa. I nijedne ceste nema. ■

Bilješke:

1 Ovo nije vodič za Camino de Santiago. To je tek priča o mom putovanju pješice od mjesta Saint Jean Pied de Port do Compostele i još dalje, sve do mračnog oceana. Prepričat ću ono što su moje oči vidjele i ono što su odabrale vidjeti. Jer, ponekad je Camino taj koji odlučuje gdje će te odvesti. A pravo putovanje, jedinstveno i tajno, jest ono koje otkriva svakom ponaosob dio nas koji ostaje skriven. Poslije, sve će biti drugačije. Carla de Bernardi, *Contare i passi, dai Pirinei all’ Oceano sul Cammino di Santiago*

2 F. G. Lorca

Papa Fridrih bio je kod lekara, Van Velis

* Obrijao sam se Oprao sudove Bacio u kontejner flaše koje su budale Ispod sudopere Sa poklopca je skočila mačka Preko razbacanog đubreta Mokrog od kiše Pokušao sam da je oteram Glas mi je bio slabašan Sused je pojačao televizor I bio sam skoro nečujan I sigurno smešan Dok sam otvorao usta na mačku Moja govorna proteza se pokvarila Iz grla je dopiralo šištanje Sve tiše i tiše Posmatrao sam puževe u dvorištu Pre nego što sam konačno začutao Izašao na obalu I ustopirao Odisejev kamion On je ležao obnažen U prikolic Posmatrao sam ga Posmatrao sam svoj rep Postao sam žena I vozio se tako Autoputem Dugo Bez glasa.	Onog koji me stvorio Šlogirani Paster Uskoro će umreti Nisam sterilisan Prizivam katastrofu Fašista sam u jeziku * Bolesnik je čovjek kojemu je potrebna pomoć Ali pomoć je potrebna i društvu Mi to razumemo I kažemo hvala 'Državnoj radnoj zajednici bolnica za duševne bolesti' Osobito našim očevima Rajshlateru Bouhleru i dr Karlu Brantu Što su nam pomogli Sto tisuća nas ludaka Uspješno je napustilo Društvo Velikog Rajha I preselilo u vječnost Običnom njemačkom građaninu Više ne prijeti nikakva opasnost Drago nam je zbog toga Neopisivo smo sretni Što nikoga od Hamburga do Nirnberga I Ostmarka Ne uznemiravamo Paranojom, vjerovanjem u zavjere, nasiljem, Histerijom i masovnim urlanjem Koje se uvijek dogodi Čim jedan od nas počne da se dere * Vrijeme je da Rajh Najzad postane normalan Vrijeme je da zavlada razum Hvala vam što se nas izbacili Iz tog projekta Jer ničemu ne bismo poslužili Samo bismo odmagali Ovako poremećeni i mahniti * Papa Fridrih bio je danas kod lekara Rekli su da ima Meki čankir, <i>ulcus molle</i> Zvučan spoj Rađanje melodije iz naziva bolesti Taj divni latinski duh Sa čovjeka na čovjeka prenosi se Gotovo isključivo Spolnim putem Leči se udarom tableta Sulfonamida i antibiotika Aureomycin, teramycin, chloromycetin	Kako smešno Vesela medicina Papa Fridrih Zagledan u Volterovu glavu Kaže Metafizika je kurva Silovala me Zarazila Ta odvratna žena S one strane Morala Od sada ću se baviti Samo telepatijom Ali papa Fridrih Predao se bludničenju Razvio sifilis I preneo ga jednoj ženi u braku U zoru Našli smo ga ubijenog Njen muž uvukao se u kuću I razbio papa Fridrihu glavu Čekićem Svi smo poludeli od krvavog prizora * Pošast civilizacije živi u čistoći. To polio je u kasno leto Naleteo na moje noge. Kraj prozirnog jezera Vozim se do prve klupe i na nizbrdici Povlačim kočnice. Gledam u vodu gde skriva se Plavo hodanje, gde skriva se dan kada sam te volio. Polio. To je moj hram, ova stolica od samotnih točkova, Na svakom šrafu ortoze koju nosim iznad kolena Dok ulazim u gradove zapaljenja, u kuće sivih masa, Kao kad marširaju novčići. Nema tu sažaljenja, ni ponosa. Prilazim toplom izvoru i ulazim u vrt. Daleko je. Smrt. Imam ih četiri. Ručicama pokrećem hram. Bog je kao virus U fekalijama. Velika elektrana diže se iznad mene Prema kamenu koji spaja svod sa svodom. Oдавno sam došao Do brane koja zaklanja vidik, ubija boje. Tanka miolema je taj svod. Nogu nema ali tu je. Hod. U jezeru vriska kupača. To polio je u kasno leto Pošao drugde. Sparno je. Dan se	gnoji kao dekubitus Iznad krsta. Dižeš se u hramu da bi video otekli grkljan, Na drugoj strani. Kao kada si je volio, sakatua sleće Na ribište. Otvara prsa i pokazuje oltar. Malo je Svetilište. * Učeci dijagnoze Iz knjige Esagil-kin-aplija Za vreme Nabukodonosora Pronašli smo dete u parku Povijena beba Na kamenom stolu Nedaleko od urušene zgrade Javnog klozeta Prema njoj su gmizale dve ogromne Dasypeltis zmije Crno-smeđi jajojedi Uklapajući se u boju blata I opalog lišća Moj retardirani brat Stao je zmiји na rep Bez straha Nije razumeo Zašto mu govorim da beži Gadao sam zmije vrgom I oterao ih u klozet Niz stepenice A zatim smo uzeli Devojčicu I odneli je do hrama Njen plač nije se čuo Pa smo je stavili Na tanjir za sveće Čekali smo sveštenika Neka dementna žena Došla je mnogo kasnije Govoreći da je beba njena Nismo joj poverovali Sveštenik je rekao Da se jevrejske mesije Rađaju Bez plača I bez majke Žena je izvukla mač I zabila ga ocu Ispod rebara	Umirući U vreme Nabukodonosora Otac je rekao Da živimo kao što Jevreji pričaju Pijemo Jedemo Pevamo pesmu Razmnožavamo se I ne mislimo mnogo Uskoro ćemo izgledati Kao najezda skakavaca Umrla Bog Brine se o nama * Sanjao sam Semjuela Fulera Kako na trotoaru Naslonjen na zid Leži ispred kamere Nalik na skitnicu iz svog poslednjeg filma Snimanog u Lisabonu Fuler se izvalio na ulicu S koje nema povratka Tihim glasom Šišti o ludilu i prevari Grlo mu je suvo Pijan je i Tupo bulji u objektiv Ima lice Kita Karadina Raščupane sede kose Obučen u pocepani plavi mantil To je predskazanje Putujem u Kaliforniju A on mi kaže Da ću tamo ostati bez glasa Jer će mi narko-diler prevući Nož preko grla Da ću putovati kao skitnica U kamionima Od Mejna do Arizone Bićeš kao i ja Van vremena Van istorije Prepušten zaboravu
--	---	---	--	---

VAN VELIS, alias Ivan Velisavljević, rođen je 1982. u Šapcu. Diplomirao na Filološkom fakultetu u Beogradu, na Fakultetu dramskih umetnosti apsolvirao dramaturgiju. Danas student diplomskih studija komparativne književnosti u Zagrebu. Objavio knjige poezije *Kan* (2001., pod pseudonimom Vasil Elster) i *Aontologija*, s Milanom Lukićem (2010., pod više pseudonima). Dobio nagradu Radio Beograda kao najbolji mladi stvaraoc za radio 2009. godine (drame *Vašar osvete* i *Ali ti mi dušu uze*). Kazališna drama *Svrtati, reče čovek* prevedena mu je na engleski i objavljena u časopisu *Scena*. Scenarist i redatelj više kratkih i dokumentarnih filmova

noga filologa

ENEJA NA VRATIMA

NELAGODA MOJIH KOLEGA FILOLOGA PRED BJELOKOSNIM VRATIMA PRIRODNA JE LJUDSKA REAKCIJA PRI SUSRETU S NEOBJAŠNIVIM, JOŠ PRIRODNIJA U STRUCI KOJOJ SU modus operandi RACIONALNOST, LOGIČNOST, "ZNANSTVENI POGLED NA SVIJET" I "ZDRAV RAZUM", JOŠ OČEKIVANIJA KAD STRUKA PROCJENJUJE LJUDE ANTIKE. PA ONI MOGU BITI SAMO, I JEDNODUŠNO, JEDNOSTAVNIJI I AUTENTIČNIJI OD NAS: PA KAKO BI DVIJE TISUĆE GODINA MRTAV RIMLJANIN MOGAO BITI KOMPLICIRANIJI I HIROVITIJU OD HEINEA?

NEVEN JOVANOVIĆ

Šesto pjevanje Vergilijeve *Eneide* pripovijeda kako se Eneja, u blizini kampanskoga mjesta Kume, po uputama Sibile spustio u svijet mrtvih; priča se i što je ondje vidio, koga je ondje sreću – Dej-foba, koji je poginuo u Troji; Didonu, koja se zbog Eneje ubila; Palinura, trojanskoga kormilara koji se utopio; i Anhiza, svog oca – i što je ondje doznao: budućnost, rimsku povijest i slavu koja će tek doći; u nezaboravnoj viziji Vergilijeva epa, rimski velikani u podzemlju doslovno čekaju red da dođu na svijet.

Ali na kraj šeste knjige (6, 893-901) Vergilije je stavio ove stihove:

Dvoja vrata ima San; jedna su, kažu, koštana, i onuda mogu lako izaći sjene istinite; druga su krasna, blistaju sjajnom slonovačom, no onuda na zemlju mrtve duše šalju lažna snoviđenja. Ondje i tada, rekavši što je imao, isprati Anhiz sina svog i Sibilu, pošalje ih kroz vrata bjelokosna; Eneja kroči do brodova ravno, svojim se družima vrati. I tada krene, ne skrećući nigdje, do luke Kajete. S pramca se spušta sidro – uz obalu brodovi stoje.

Eneja je, dakle, izašao na vrata kroz koja se šalju lažna snoviđenja.

OČI I ZUBI Ta vrata bjelokosna već stoljećima filolozima ne daju mira. Ona su problem. Nekada nisu bila; Servije, Vergilijev komentator iz 4. st. n. e, hladnokrvno je napisao "pjesnički, smisao je otkriven: želi da se razumije da je sve što kaže lažno." U osamnaestom stoljeću, međutim, William Warburton, biskup Gloucestera i priređivač Shakespearea, ljutito upozorava: "Vergilije nije pisao za zabavu žena i dječice, nego na korist muževima i građanima, da bi ih poučio dužnostima ljudskosti i društva... I pošto se pjesnik u čitavoj knjizi, svim svojim umijećem i nadahnućem, trudio stvoriti sustav nagrada i kazni, vrlina i poroka, prikazati buduću državu – sada će bedasto uništiti cijeli plan jednim hirovitim potezom pera?... Kao da kaže: 'Sav je taj govor o budućoj državi dječja bajka, Enejina je povijest izmišljena avantura... i ne trebate izvlačiti drugih zaključaka no da je pjesnik pomalo kapriciozan, sklon zbijanju šala na račun vaših praznovjerja.'"

Nakon toga, na bjelokosnim su vratima primjenjivana sva moguća filološka oružja. Iznošena su znanstvena, astrološka, filozofska, kronološka, književna objašnjenja zašto vrata zapravo ne znače to što na prvi pogled znače. Racionaliziralo se na desetke načina. "Koštane" (latinski *cornea*) su zapravo oči, a "bjelokosni" su zubi – ono što vidimo mora biti istinito, ono što kažemo nije nužno takvo; tako nas Eneja ondje podsjeća da je lik iz fikcije ("lažno" znači naprosto "izmišljeno"). Dalje, izlaz na "ukrašena" vrata primjeren je epici, gdje sve mora biti "veće od života". Dalje, izlaz na bjelokosna vrata ima zapravo veze s eleuzinskim misterijama, u koje je Vergilije bio posvećen za svog boravka u Ateni – čitav je put kroz podzemlje zapravo šifrirana poruka upućenima i posvećenima. Dalje, Vergilije je htio reći naprosto "prije ponoći", jer je tada vrijeme za lažne snove. Dalje, u svjetlu Lukrecijeva epikureizma (čiji je Vergilije bio pristalica) zagrobni je život – ma koliko pjesnici htjeli vjerovati u njega – nažalost nemoguć, i ovdje razum

mora priznati ono što je srcu teško. Dalje, svaku nejasnost naprosto treba dekretom zabraniti: "Ovo što je ovdje o snovima i njihovom porijeklu pjesnik dodao samo radi mitskoga uresa, ni na koji se način ne smije povezivati s općim njegovim planom" (odlučuje Christian Gottlob Heyne, najutjecajniji školski komentator Vergilija u 18. i 19. st). Dalje, ovakvo razaranje vlastite iluzije može biti "samo autoironija, ali ona bi bila moguća kod Heinricha Heinea; kod Vergilija to je nezamislivo". Logično, ovakva su razmišljanja dovela do niza pokušaja – egzemplaran je onaj Johanna Augusta Naucka iz 1867. – da se filološki dokaže kako Vergilije stihove o koštanim i bjelokosnim vratima uopće nije napisao, da ih je u tekst *Eneide* unio neki kasniji prepisivač, te ih treba "izbaciti".

NELAGODA I PANEGIRIK Nelagoda mojih kolega filologa, čini se, prirodna je ljudska reakcija pri susretu s neobjašnjivim, još prirodnija u struci kojoj su *modus operandi* racionalnost, logičnost, "znanstveni pogled na svijet" i "zdrav razum", a još dodatno očekivanja kad struka procjenjuje ljude antike: pa oni mogu biti samo, i jednodušno, jednostavniji i autentičniji od nas; pa kako bi dvije tisuće godina mrtav Rimljanin mogao biti kompliciraniji i hirovitiji od Heinea?

Polazište i znanstveni konsenzus zaista jesu, i to oduvijek: da ep u rimskoj književnosti i kulturi služi formiranju i potvrđivanju nacionalnog identiteta; da su Enejina viđenja u podzemnom svijetu (kao i čitava *Eneida*) politički panegirik Augustu, i cjelokupnoj tradiciji u koju se prvi rimski car želi uklopiti; da je Vergilije po nekoliko linija nužno propagandist i "angažirani" umjetnik.

Pa ipak, konsenzusu usprkos, Eneja i dalje izlazi na vrata lažnih snova.

JAGANJCI I JARIĆI Nije ovo jedini slučaj da se tumači tekstova – tumači važnih tekstova – susreću sa zagonetkama. Nedavno preminuli britanski književni kritičar Frank Kermode (1919-2010) u svojoj je knjizi iz 1979, *Geneza tajnosti. O interpretiranju pripovijedanja (The Genesis of Secrecy: On the Interpretation of Narrative)* dao pregled zagonetki koje muče ljude u susretu s evanđeljima, osobito onim po Marku, osobito pred Isusovim prisposodobama i razlozima zbog kojih Krist "neposvećenima" govori *namjerno nerazumljivo* (Isus kaže, kod Marka 4 11-12: "onima vani sve biva u prisposodobama: da gledaju, gledaju – i ne vide, slušaju, slušaju – i ne razumiju, da se ne obrate, pa da im se otpusti.").

Kermodeov pogled nije teološki, već književno-kritički, ali kritičar jasno uočava općeljudsku potrebu da se nejasnost ukloni, potrebu da zagonetku i proturječje pod svaku cijenu *objasnimo* – pa i tako da pretpostavimo postojanje nama nepoznatog koda, šifre, onoga što odvaja "one vani" od "onih unutra", obaviještene i povlaštene jaganjce od neprosvijećenih jarića.

VRATA ZAKONA Kermode, međutim, podsjeća i da postoje još jedna vrata: ona pred kojima se, u prisposodbi "Pred vratima Zakona" iz Kafkinog *Procesa* (prvo izdanje 1925; prisposobu je Kafka objavio 1915),

našao "čovjek sa sela". Kako znamo, taj čovjek neprestano pokušava ući "u Zakon", ali to mu nikako ne dozvoljava čuvar ulaza (kako on tvrdi, samo prvi od beskonačnog niza čuvara). Čovjek ne odustaje godinama, trudeći se potpuno uzaludno i jalovo, da bi tek na samrti primijetio "besmrtno zračenje" iz vratiju, i saznao od čuvara da su ta vrata bila namijenjena isključivo njemu samome, i da će ih čuvar sada, po čovjekovoj smrti, zatvoriti.

Što "znači" Kafkina prisposoba? Koja je njezina tajna?

Od toga, kao i od čitavog *Procesa* (kao i od Isusovih prisposoba i izjava), ne može nas spasiti nikakva filologija. Teško možemo reći da je Kafka "napisao nešto drugo", da "nije htio" biti zagonetan i nerazumljiv. Možemo, svakako, tvrditi da je kontekst nastanka *Procesa* posve drugačiji od konteksta nastanka *Eneide* – ali što nam to, zapravo, pomaže? Tako se opet priklanjamo pretpostavci da vrata, kako kod Kafke, tako i kod Vergilija, imaju neki "ključ", i da je na nama da taj ključ nademo (ključ je u kontekstu!), da *postanemo* "prosvijećeni".

Tu se opet, mogli bismo zločesto primijetiti, ponašamo kao Kafkin čovjek sa sela pred svojim ulazom.

ENIGMA Preostaje nam rješenje koje nije rješenje, potez koji je duboko nefilološki. Preostaje nam prihvatiti nekako da postoji ono što pojedini ("pesimistični") tumači *Eneide* nazivaju "vergilijevskom enigmom": da svijetlo, poletno, ideologizirano i propagandno djelo nosi u sebi – svemu usprkos – klice vlastite negacije; da su neke stvari nejasne i da će ostati nejasne. To ne znači da ćemo se s tim nejasnostima "pomiriti". Njihova će nas prisutnost i dalje iritirati, brnuti, smetati, plašiti. Ali nećemo ih niti gurati pod tepih, nećemo "djeci u školi" propovijedati da je "stvar sasvim jednostavna", da "o tome ne treba uopće razgovarati". Upravo suprotno: čak i kad to nije u planu i programu, čak i kad se od nas budu tražili jasni i jednostavni recepti i "poruke", upozoravat ćemo da ovakve zagonetke, ovakve nemogućnosti *postoje*, da su nerješive, i da su – po svemu sudeći – *namjerno, svjesno* nerješive. Jednako kao što je nerješiva zagonetka to da u svakoj pobjedi postoji djelić poraza, da u svakom rješenju postoji zrno novog problema, u svakome svjetlu nijanse mraka, u svakom početku nagovještaj kraja. (Eto, ni samom mi nije jasno zašto sam posljednju rečenicu napisao i što ona točno znači. Vergilije i Kafka sjede kraj vratiju i dižu obrve u tužnome smiješku.) ■

– nastavak sa stranice 2

Franjua, *Kaidan* (2007.) i *Krug 2* (2005.) Hidea Nakate, *Teksaški masakr motornom pilom* (2003.) Marcusa Nispela, *Okno i Okno* 2 braće Pang, *Izolacija* (2005.) Billyja O'Briena, dva dijela *Slagalice strave* i *Sirotište* (2007.) Juana Antonia Bayone. Po riječima filmskog kritičara Josipa Grozdanića, u ciklusu će se moći vidjeti i kako su horore nekad odlikovali naglašeni redateljski autorski pristupi, često suptilna psihološka profiliranja protagonista, zamjetne doze ironije i subverzije, promišljena briga o svakome detalju i stupnjevanju jeze, kao i hvalevrijedno angažirano referiranje na tada aktualne društvene trendove i pojave. Kroz povijest filmskog horora gotovo se precizno mogu odrediti temeljna obilježja žanra i stilsko-tematske odrednice za svako desetljeće, ustvrdio je Grozdanić u najavi ciklusa. Tridesete su se, uz rastući nacizam, bavile Frankensteinom, Drakulom i vukodlacima, četrdesete čudovištima, ali i prvim horor-komedijama, pedesete je obilježila psihoza "hladnoga rata", a šezdesete izravnija eksploatacija nasilja, seksualnosti i psihičkih devijacija. Sedamdesete su donijele filmski nihilizam, obradu provokativnih socijalnih tema poput religije i proboj horora u mainstream, osamdesetima su dominirali slasher serijali, u devedesete se ušlo s oscarovcima *Misery* i *Kad jaganjci utihnu*, a početak novog stoljeća obilježavaju japanski horori, ekstremni slasher serijali i prepravci žanrovske klasike.

Propagandni filmovi iz tajnih arhiva

Tvornica Deluxe i Udruga Kinofon organiziraju seriju filmskih projekcija i predavanja

na kojima će se nakon više od šezdeset godina prikazati brojni filmski materijali koji su nastali kao rezultat dobro organizirane propagandne mašine totalitarnih režima. Daniel Rafaelić održat će seriju filmskih predavanja i projekcija koja će obuhvatiti kako cjelokupnu filmsku proizvodnju Nezavisne Države Hrvatske – filmski žurnali, dokumentarni, igrani i tada vrlo popularni tzv. kultur-filmovi, tako i njemačku, talijansku, sovjetsku i američku filmsku propagandu toga vremena. Jedinstvena je ovo prilika vidjeti te filmske materijale, od kojih je većina još uvijek nedostupna javnosti. Ciklus započinje 17. veljače u 20,30 sati u Dvorani Rab Hypo Centra, a teme ciklusa su pojava filmske propagande; (zlo)upotreba filma u vojno-političke svrhe – animirani (ratni crtići Walta Disneya), dokumentarni (*Trijumf volje* Leni Riefenstahl) i igrani film (rusko-jugoslavenski *U planinama Jugoslavije*) kao propagandni medij – filmska propaganda u vrijeme Domovinskog rata – politička predizborna audio-vizualna propaganda u kinu i na TV-u (stranački i predsjednički predizborni spotovi).

Otvoreni procesi

U Klubu MaMa, 4. veljače u 19 sati, održat će se predavanje Tonija Pruga pod nazivom *Komu(o)nizam - Google, Facebook, robe i tržišta*. U sklopu svog doktorata *Hakiranje ideologija: slobodni software, politički subjektiviteti, fikcija i realnost* na London School of Economics, sociolog Toni Prug istražuje kako promišljati i hakirati digitalne vladajuće klase. Dvije godine nakon svojeg posljednjeg izlaganja u MaMi, predstaviti će nove rezultate svojih istraživanja. "Svijet je danas prepun inicijativa za otvorenost (Otvoreni Podaci, Otvoreni

Pristup, Otvoreni Kod, Otvorena Vlada itd.). Sve one za sada ostaju u okvirima kapitalizma, ne dovodeći u opasnost njegove osnove. No postoji jedan oblik otvorenosti za koji mi se čini da ga kapitalizam teško može apsorbirati: otvorenost procesa. Iako su svi bitni društveni procesi otvoreni – računovodstvo, matematičke formule kojima se uvode nove forme novca (derivati), državni ugovori, osobni dohodci itd. – stvaraju se snažni preduvjeti za nadilaženje kapitalizma", smatra Prug.

I Advocate Feminism

U bečkoj galeriji Art Point otvorena je izložba pod nazivom "Statement: I Advocate Feminism", na kojoj hrvatski umjetnik Igor Grubić u suradnji s Lanom Čmajčanin iz BiH predstavlja rad *I begged them to kill me*, tematizirajući fenomen masovnog silovanja kao svjesno korištenu metodu ratovanja. Kao što je jasno iz imena izložbe, središnja tema kojom se bavi je feminizam, ali kao izraz političkog i društvenog angažmana protiv svakog oblika diskriminacije. Stoga, umjetnici u sklopu svog rada nisu fokusirani isključivo na ženske teme, nego i na društvene promjene usmjerene protiv patrijarhalnog ugnjetavanja, diskriminacije manjina i nasilja samog. Rad Igora Grubića i Lane Čmajčanin je galerijska instalacija s glazbenim stalcima i notnim zapisima, na kojima su umjesto nota upisani brojevi koji upućuju na žrtve rata. Glazba koju proizvodi instrumentarij zla sastoji se od zvuka individualne, a na posljetku i kolektivne ljudske patnje i boli. Broj 20 000 istaknut na zidu galerije, upućuje na službeni podatak o broju zlostavljenih žena tokom rata u Bosni i Hercegovini. Izložba je otvorena do 25. veljače.

Štrajk u Jadrankamenu

Okupirana Dalmacija, Inicijativa za širenje direktne demokracije i materijalne jednakosti izvještava o najnovijim zbivanjima u Jadrankamenu čiji radnici i radnice zbog neisplaćenih plaća te nakon više od godinu dana neplaćanja doprinosa su stupili u štrajk u petak, 28. siječnja u podne. Na stranicama inicijative www.okupiranadalmacija.com stoji da je "razlog štrajku konstantno kašnjenje plaća i neuplaćivanje doprinosa od sredine 2009. godine. No, uprava je još u četvrtak obavijestila sve radnike da dođu u jutarnju smjenu (radnici su inače podijeljeni na jutarnju smjenu od 7 do 15 te popodnevnu od 15 do 23) kako bi onemogućila provedbu štrajka. U ponedjeljak, 31. siječnja u sedam sati ujutro štrajk se nastavio. Nakon održane skupštine vrhuška Nezavisnog sindikata Jadrankamena potpisala je sporazum s upravom. Sindikat je prihvatio da se plaća za prosinac 2010. godine isplati do 4. veljače. Uprava također obećava (!) isplatu plaće za siječanj do 20. veljače 2011. U sporazumu između sindikata i uprave ne spominju se dugovanja za doprinose ni bruto plaće. U slučaju da uprava ponovno ne ispoštuje sporazum, sindikati najavljuju novi štrajk koji neće biti zataškavan u krugu Jadrankamena, već javan." **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: SREČKO HORVAT, THE FUTURE

"Tahrir, ili u prijevodu "Trg oslobođenja", ključno je mjesto prosvjeda u Kairu. Na njemu se između vladine zgrade, Američkog sveučilišta i Egipatskog muzeja smjestio i prepoznatljivi Hilton Nile Hotel koji je trenutno u renovaciji i uskoro bi trebao postati hotel Nile Ritz-Carlton. Kako znakovi mijenjaju značenja ovisno o kontekstu, natpis "The Future" koji kao da je ispao iz Blade Runnera može se shvatiti dvoznačno – budućnost Egipta je, unatoč svemu što se sada događa, neoliberalizam, ili, možda je budućnost svih nas zapravo Egipat i borba za oslobođenje. Stražnja strana Zareza na kojoj je izbrisana lokacijska specifikacija ipak se priklanja drugoj opciji, kao posveta prijatelju Essamu Abdallahu, nadarenom egipatskom strip-crtacu i dizajneru, koji je trebao izraditi ovu naslovnicu Zareza, ali je zbog ukidanja interneta nije mogao poslati."

SREČKO HORVAT (Zagreb, 1983.), jedan od članova redakcije Zareza, nije dizajner, a ne bi se mogao nazvati ni umjetnikom. Na ovu se intervenciju odlučio kako bi zamijenio prijatelja.

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h
nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak

Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

**Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada
Zagreba**

ISUS

Isus
Isus naš
Isus naš jastuče za igle

Novica Tadić (1949. - 2011.)

U idućem broju *Zareza* bit će objavljeni pobjednici/e Natječaja *Prozak* i *Na vrh jezika* koji *Zarež* realizira u suradnji s Algoritmom.

Od ove godine pobjednici/e će osim knjigom u izdanju Algoritma biti nagrađeni i paketom knjiga Algoritma i godišnjim pretplatama na časopise Quorum, Tema, 15 dana i, konačno, na sam *Zarež*.

Natječaj, pod starim uvjetima koje ćemo ponoviti u idućem broju, ostaju otvoreni i za godinu 2011.

SREĆKO HORVAT, THE FUTURE